

**T.C.
DICLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

YAKINDOĞU DEMİRÇAĞ UYGARLIKLARINDA HAYAT AĞACI İNANCI

**HAZIRLAYAN
Şenay ÖZTÜRK ATEŞ
292185**

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Oya SAN**

**DIYARBAKIR
2012**

ÖZET

YAKINDOĞU DEMİRÇAĞ UYGARLIKLARINDA HAYAT AĞACI İNANCI

Şenay ÖZTÜRK ATEŞ

Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Oya SAN

Diyarbakır 2012, 107 sayfa

Yakınoğu Demirçağ Uygarlıklarında Hayat Ağacı İnanıcı isimli bu çalışma, Sümerler, Hititler, Asur Krallığı, Urartu Krallığı ve Frig Krallığında Hayat ağacı inancını irdeleyen, bu kapsamda, geçmişten günümüze insanoğlunun kutsal bir öge olarak ağaca bakışını inceleyen bir araştırmadır.

Yakınoğu, batısında Anadolu ve Mısır'dan Doğu Akdeniz'i, doğuda Mezopotamya ile İran'a kadar uzanan bölgeyi kapsayan alandır. Temellerini Neolitik dönemden alan, Yakınoğu' da kültürler kesintisiz olarak yaşanmıştır. Neolitik dönemin ardından Kalkolitik ve Tunç çağların tüm görkemiyle yaşandığı bölgede MÖ 1200 yıllarına gelindiğinde ise Demirçağ uygarlıklarıyla karşılaşmaktayız. Bu dönemde Anadolu da aynı çağı yaşamaktadır. Batıdan gelen Ege göçleri ile Anadolu'nun önemli kentlerinin hemen hepsi yakılıp yakılmış ve Hitit İmparatorluğu ortadan kalkmıştır. Anadolu ilk Demir Çağı boyunca, çeşitli topluluklardan oluşan irili ufaklı krallık ve beyliklere bölünmüştü. Güneydoğu Anadolu ve kuzey Suriye'de Geç Hitit Krallığı, Doğu Anadolu'da Urartu Krallığı, İç Anadolu platosunda Frig Krallığı, Batı Anadolu'da Lidya Krallığı, Güneybatı Anadolu sahillerinde de Karya ve Likya Krallıkları bulunuyordu.

Bu çalışmamızda Yakınoğu ve Anadolu Demirçağ uygarlıklarında Hayat ağacı inancını inceleyerek, günümüz yansımalarını arkeolojik buluntularla destekleyip anlatmaya çalışacağız. Hayat ağacı benimsendiği bütün uygarlıklarda en önemli tapınım sembolüdür. Buna kanıt olarak sanat eserleri üzerinde hayat ağacına yapılan kült törenleri ya da saray duvarlarına çizilen devasa betimlemeler gösterilebilir. Nitekim hayat ağacının dini bir inanç sembolü olarak betimlenişine MÖ 4. binde Mezopotamya'da tanık olunur. Sümer inancında bitki tanrısı olan Dumuzi Ana tanrıça İnanna'nın eşi olup, simgesi hayat ağacıdır. Hayat ağacı MÖ II. binde Asur uygarlığında hem imparatorluğun simgesi olarak hem de baş tanrı Asur'un temsilcisi

olarak karşımıza çıkar. Bu derece önem taşıyan bu motif, kral mühürlerinde, saray ve tapınak duvarlarında, mücevherlerde süsleme örgesi olarak yer alır. Urartu'da Asur Krallığında olduğundan çok değişik şekillerde tanık olunan hayat ağacı betimi geleneğin Anadolu'da da devamlılığını ortaya koymasından önemlidir. . Urartu Krallığında hayat ağacı birçok dini işlevinin yanında koruyuculuk yönüyle de ön plana çıkar. Frig Krallığında ise tanrı Attis'in sembolü olur.

Hayat ağacı inancının taşıdığı verimlilik, bereket, kötülüklerden korunma ve tedavi gibi birçok unsur kültürlerde halk inanışlarıyla, mimari ve sanat alanlarıyla günümüze kadar gelmiştir. Çalışmamızın temelini oluşturan Demirçağ uygarlıklarında da bu inanç gerek sosyal hayatta, gerek devlet yönetiminde, gerekse dinsel yaşantıda kendisini etkili biçimde göstermiştir. Amacımız bu çalışmayla Sümerlerle başlayıp Asur, Urartu ve Frig uygarlıklarında hayat ağacı inancının izlerini sürmek, arkeolojik buluntularla destekleyerek bu konuda yapılan çalışmalara küçük bir katkıda bulunmaktır.

(SUMMARY)

THE LIFE TREE BELIEF IN NEAR EASTERN CULTURES ON IRON AGE

Master Thesis, 107 Pages, Diyarbakır 2012

ŞENAY ÖZTÜRK ATEŞ

ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Supervising: Asst. Prof. Dr. OYA SAN

This work named “The Life Tree Belief in Near Eastern Cultures on Iron Age” is a research Project which probes the Life Tree Belief in The Sumerians, The Hittites, The Assyrian Kingdom, The Urartu Kingdom and The Phrygian Kingdom, and in this context, examines the Outlook of human on tree as a holy element from past to present.

Near East is the region ranging from Anatolia and Egypt to the Eastern Mediterranean in the west and to The Mesopotamia and Iran in the east. Cultures have been lived in Near East, date back to the Neolithic period, continuously. After Neolithic period we meet Iron Age civilizations in the region, in which all the glory years of the Chalcolithic and Bronze Ages were being lived, when it's 1200 BC. At the same time, Anatolia lived the same age, too. By the Aegean migration from west, almost all the important cities of Anatolia burned and ruined and The Hittite Empire has died out. During the first Iron Age Anatolia was splitted into large and small kingdoms and beylics. There was The Late Hittite Kingdom in Southeast Anatolia and Northern Syria, The Urartu Kingdom in Eastern Anatolia, The Phrygian Kingdom in Central Anatolia plateau, The Kingdom of Lydia in Western Anatolia, The Caria and Lycia Kingdoms in Southwestern Anatolian coasts.

In this study, we'll try to tell the present-day reflections of the tree of life belief in Near East and Anatolian Iron Age civilizations by supporting with archaeological foundlings. The tree of life is the most important cult symbol in all the civilizations in which it is adopted. Either cult ceremonies made on artworks for the tree of life or gigantic portraitures drawn on palace walls can be shown as evidences for this. Thus,

the portraiture of the tree of life as a religious belief symbol can be witnessed in Mesopotamia in 4.000 B.C. Dumuzi who is God of plant in Sumerian faith is the wife of Inanna who is mother Goddess and the tree of life is the symbol of her. The tree of life becomes the representatives of Chief God of Assyrian as the symbol of the empire in Assyrian civilization in 2000 BC. Having such an importance , this motive takes its place as an ornament element on king seals , walls of palace and shrines and jewels. Witnessed in more different shapes in Urartu than in Assyrian, the portraiture of the tree of life is important in terms revealing the continuation of the tradition also in Anatolia. . In Urartu the tree of life comes into prominence with its conservation way along with its many religious functions.

Many facilities carried by belief of the tree of life have come until today with the help of folk beliefs, architecture and art fields in cults such as productivity, plenteousness, refrain from harms and treatment. This belief in Iron Age civilization, the basis of our work, has shown itself both in social life and in State governance and also in religious life effectively. Our aim is to trace the belief of the tree of life starting with the Sumerians and then the Assyrian, the Urartu and the Phrygian civilizations by this work, and to make a little contribution to the works done on this topic before by supporting with archaeological finds.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Bu çalışma jürimiz tarafından Klasik Arkeoloji Programında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Yrd. Doç. Dr. Oya SAN

Üye :Yrd. Doç. Dr. Mustafa SARIBIYIK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Gürol BARIN

ONAY:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İnsanın sınırsız yaşama isteğinden ve ölümü kabul edemeyişinden kaynaklanan, öldükten sonra dirilme inancının simgesidir ağaç. Kökleriyle toprağın derinliklerine inen, dallarıyla göğe doğru uzanan ağaç, dünya var oldukça sürekli kullanılacak örge olarak karşımıza çıkacaktır. Yaşam süresi, toprağa yakın yerinden kesildiğinde kökünden yeniden sürgün vermesi, bazı cinslerinde yaprağının sürekli yeşil kalması ve yapraklarını dökken cinsinde ise; baharda yeniden canlanması, doğa güçlerine karşı direnmesi ve göğe yakınlığı gibi nedenlerle ağaç, insanlık tarafından kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir.

Tüm yapraklarını dökerek ölümü, tekrar yeşil yapraklara bürünüp, çiçek açıp meyve vererek yaşamı ve üretkenliği en çarpıcı biçimde özetleyen ağacın, bir kült ve bezeme unsuru olarak, özellikle doğu toplumlarında çok sevildiği ve buna bağlı olarak mimari ya da el sanatlarında yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir.

Günümüzde bile genellikle bir ulu mezarın yanına dikilen ağaçlar kutsal kabul edilerek, içten tutulan dileklerin bezlere yazılıp bu ağaçlara asıldığı ve dileklerin bu ağaç yoluyla gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu kullanımda ağacın çoğu zaman şansı, bereketi ve doğurganlık beklentisini simgelediği bilinmektedir.

Bu çalışmayla geçmişten günümüze Hayat Ağacının izlerini sürmeye çalışırken, özellikle Yakındoğu Demirçığ Uygurliklarından olan Asurlar, Urartular ve Frigler'deki Hayat ağacının sosyal hayat ve inanç sistemi üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Tezimin konu seçiminden, hazırlanışına kadar her aşamasında bana yardımcı olan, danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Oya SAN, hocam Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA' ya arkeolog arkadaşım Mehdiye ARI' ya; çevirilerim sırasında yardımlarını esirgemeyen Cüneyt ATEŞ ve tezimin her aşamasında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen eşim Ümit ATEŞ ve aileme şükranlarımı sunarım.

Şenay ÖZTÜRK ATEŞ

DİYARBAKIR- 2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET

SUMMARY

ÖNSÖZ

GİRİŞ 1-5

BÖLÜM I

GENEL HATLARIYLA HAYAT AĞACI İNANCI

A-AĞACIN KUTSALLIĞI ..... 6 -11

B-HAYAT AĞACININ SEMBOLİK ANLAMLARI..... 11

C-HAYAT AĞACININ İŞLEVLERİ..... 13

D- TAPINIM NESNESİ OLARAK HAYAT AĞACI 15

BÖLÜM II

YAKINDOĞU DEMİRÇAĞ UYGARLIKLARINDA HAYAT AĞACI İNANCI

A- ANADOLU VE MEZOPOTAMYA UYGARLIKLARINDA HAYAT AĞACI İNANCININ DOĞUŞU..... 16

B-ASUR KRALLIĞINDA HAYAT AĞACI İNANCI..... 21

C-URARTU KRALLIĞINDA HAYAT AĞACI İNANCI..... 30

D-FRİG KRALLIĞINDA HAYAT AĞACI İNANCI..... 37

BÖLÜM III

HAYAT AĞACI İNANCININ GEÇ DÖNEM YANSIMALARI

A- MUSEVİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAMİYETTE HAYAT AĞACI ANLAYIŞI.....	45
B- HAYAT AĞACI İNANCININ İZLERİ.....	53
SONUÇ	62
KAYNAKÇA	66
LEVHALAR LİSTESİ	72
HARİTALAR	77
LEVHALAR	81

GİRİŞ

İnanç, bilginin bittiği yerde başlar. İnsanlar bilmediklerini hayal etmişler ve hayal ettiklerine inanmışlar. Bilgiyle açıklayamadıklarını hayal güçleriyle açıklarken hem bilme ihtiyaçlarını, hem de toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamışlar. İnsanlar çevrelerinde gördükleri olağanüstü, görkemli varlıklara bazen de hiç görmedikleri varlıklara kutsallık yüklemişler. Kutsal düşüncesi dini sistemlerin en temel ögesi olmuş. Dinler tamamıyla kutsal düşüncesi etrafında gelişmişlerdir. Hatta kutsal düşüncesi o kadar köklüdür ki, bir din, kutsalı olmadan var olamamıştır, fakat din olmadan da kutsal düşüncesi varlığını devam ettirebilmiştir.

Dünya üzerinde pek çok varlıkta kutsalın ortaya çıktığı düşünülür. Bu varlıkların en önemlilerinden biri ağaçtır. Bu nedenle ağaç ve ağaçtan elde edilen malzemeler ve bazı bitkiler, hemen hemen dünyanın bütün kültürlerinde önemli bir yere sahip olmuş ve dini inanışlarda kullanım alanı bulmuştur. Bütün dünya kültürlerinde, dünya görüşünün temel sembollerinden biri hayat ağacı (kozmetik ağaç, dünya ağacı)'dır. Bu sembol, en ilkel kabilelerden en modern kültürlere kadar pek çok uygarlığın mitolojisinde görülür. Benzer özellikleri bulunmasına rağmen, milletlerin dünya görüşlerindeki hayat ağacı algılayışlarında farklılıklar vardır. Bazı milletler ona totem olarak yaklaşırken, bazıları ise onu tanrısal bir varlık olarak kabul eder¹.

İlkel insan kendisiyle ağaçlar arasında bir bağıntı kurarak, ağacın da bir ruhu olduğuna inanmaktaydı. Günümüzde de dünyanın çeşitli yörelerinde yaşayan bazı toplumlarda, aynı veya benzer nitelikli inançların geçerli olduklarını saptamaktayız². Tek tanrılı dinlerde, insan yaratılışını anlatan ortak bölümlerde, cennette bulunan meyvesinin yenmesi yasaklanmış olan elma ağacı, yılan tarafından korunmasına karşın Adem ve Havva'nın meyvesini yemesiyle cennetten kovulmasına neden olmuştur. Adem ile Havva bu bilinçsiz davranışıyla ölümsüz olma hakkını kaybetmişlerdir. Onlardan olan insanoğulları yüzyıllar boyu tekrar ölümsüz olmak için bitki ve su peşinde koşmuş, ancak çabaları sonuçsuz kalmıştır. Evrende ölümsüz olmayı başaramayınca, bu kez çareyi ölümden sonra dirilmeye veya ruhun ölümsüzlüğüne

---

¹ Ergun 2004, s.1.

² Serin 2002, s.1.

inanmakta bulmuş ve hayat ağacı örgesini bu duygularını simgelemek için kullanmaya başlamıştır³.

Bu anlamda ağaç, hayatın ve sonsuzluğun timsali olarak da kabul edilmiştir. Bununla beraber, ağacın salt maddi varlığının değil, özelliklerinin ve temsil ettiği gücünün de kutsallık kazandığı veya kutsal kabul edildiği söylenebilir. Muhtemelen insanoğlu, küçük bir filizden gün geçtikçe büyüyerek gelişen ve nihayet bir nedenle kuruyup çürüyen ağaçla, kendi hayatının doğal seyri arasında bir benzerlik olduğunu görmüş ve kutlu tanıdığı her mekânla ağaç arasında bağlantı kurmuştur. Nitekim eski çağdan günümüze kadar, hemen bütün tapınım alanlarında ve kutsal alanlarda ağacın varlığı dikkat çekicidir⁴.

Eski Doğu toplumlarındaki inanca göre ölümsüz olan taş, değişmeyen yenilenmeyen duruk yaşamın simgesi olmuştur. Yapraklanan ve yapraklarını yitiren ağaç ise ölüm ve yaşam evreleriyle birlikte devinimsel yaşamın simgesidir. Bu özellikleriyle kutsallaşan ağaç üstünlüğünü yalnızca boyu, gösterişi ve uzun yaşamı ile değil, sürekli yenilenme yeteneği ile de gösterir⁵. Bunun sonucu olarak; ölüm korkusu ve yok olmanın ümitsizliği karşısında dehşete düşen insanoğlu, ölümsüz olma temasını işleyen efsaneler ve destanlar üretmeye başlamışlardır. Örneğin Gılgamış Destanı ve Anadolu Efsanelerinde ölümsüz olma duygusu içinde çırpınan insanoğlu çareyi ağaç, bitki, çiçek gibi örgelerde arar olmuştur. Anadolu kadınının yaşamında değişmez bir öge olan ağaç, bitki kültürü; dokumasına, örgüsüne, başındaki örtüye, kullandığı eşyaya yansımıştır⁶. Anadolu, Mezopotamya ve Yakın Doğu Uygarlıkları başta olmak üzere pek çok toplumda izlerine rastlanılan bu inanç, bazen bir tanrı ya da tanrıçayı bazense hem tanrıyı hem de kralı temsil etmiştir.

Ağaç, insan hayatının her safhasında çeşitli yönleriyle kullanılmış olmasından dolayı özel bir ilgi görmüştür. İklimlere göre türlerinin farklı oluşu, her mevsim görünümünün değişmesi, özellikle de kışın yapraklarını döküp baharda tekrar canlanması sebebiyle ağaç, ölümden sonra hayata yeniden dönüşün sembolü olarak görülmüştür. Ağacın, hayatiyetinin ötesinde bir ruha sahip olduğuna, dolayısıyla

---

³ Serin 2002,s.2.

⁴ Işık 2006, s.94.

⁵ Belli 1980, s.237.

⁶ Serin 2002,s.2.

bünyesinde bir güç ve kudretin bulunduğu inanılmış, buna bağlı olarak da ona saygı gösterilerek kutsallık yüklenmiştir. Bu nedenle bütün dinlerde farklı şekillerde de olsa ağaca önem verilmiştir. Ağaç, hayat ve ölümün sırrını göstermiş, insanoğlu için ruhsal, fiziksel ve kozmik dünyanın sürekli olarak kutsallığını ve hayatı simgeleyen doğal bir form olmuştur ve genellikle tanrısallığı ya da dinsel bir oluşumu simgelemiştir.

Ağaçlar hakkında eski çağdan bu yana hemen hemen bütün toplumlar çok sayıda mit ve inanç geliştirmişlerdir. Bu mit ve inançlarda “kutsal ağaç”, “dünya ağacı”, “evren ağacı”, “hayat ağacı” gibi çeşitli isimler anılmıştır. Bu anlamda hayat ağacı dünya kültürlerinin bildiği ve sevdiği, insanlığın ortak kültürel unsurlarından biridir⁷. Özellikle de Yakınoğu Demir Çağ uygarlıklarının hem süsleme ve bezeme motifi olarak hem de dini motif olarak severek kullandığı bir örge olmuştur.

Yakınoğu diye anılan bölge, batısında Anadolu ve Mısır’dan Doğu Akdeniz’i, doğuda Mezopotamya ile İran’a kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır⁸. Temellerini MÖ 11-12 binyıl öncesinden yaşanmış. Neolitik dönemden alan Yakınoğu’ da kültürler kesintisiz olarak yaşanmıştır. Neolitik dönemin ardından Kalkolitik ve Tunç çağların tüm görkemiyle yaşandığı bölgede MÖ 1200 yıllarına gelindiğinde ise Demirçağ uygarlıklarıyla karşılaşmaktayız. Tunç Çağı başlangıcı yalnızca Mezopotamya ve Mısır’da değil aynı zamanda Levant, İran, Orta Asya, İndus vadisi ve Anadolu’daki uygarlıklarında başlangıcı olur. Bu dönemde yazının ortaya çıkmış olması tarihçilerin işini kolaylaştırmıştır Eldeki yazılı kaynaklar arkeolojik buluntuları desteklemiş böylece bu bölgede yaşayan toplumların siyasal, toplumsal ve ekonomik yapıları kolay incelenir olmuştur⁹.

Teknolojik olarak insanoğlunun demiri kullanmaya başladığı Demirçağ, kronolojik olarak MÖ 1200-330 yılları arasına karşılık gelmektedir. MÖ 12. yüzyıl başlarında batıdan gelen Ege göçleri ile Anadolu’nun önemli kentlerinin hemen hepsi yakılıp yakılmış ve Hitit İmparatorluğu ortadan kalkmıştır. Bu imparatorluğun yıkılmasından sonra belgelere rastlanılmadığından, İ.Ö. 8. yüzyılda Frig Krallığı’nın ortaya çıkmasına kadar yaklaşık dört yüzyıl süren karanlık bir dönem ile

---

⁷ Öztekin 2008, s.1.

⁸ Kuhrt 1995, S.1.

⁹ Kuhrt 1995, S.12.

karşılaşmaktadır. Anadolu ilk Demir Çağı boyunca, çeşitli topluluklardan oluşan irili ufaklı krallık ve beyliklere bölünmüştü. Güneydoğu Anadolu ve kuzey Suriye’de Geç Hitit Krallığı, Doğu Anadolu’da Urartu Krallığı, İç Anadolu platosunda Frig Krallığı, Batı Anadolu’da Lidya Krallığı, Güneybatı Anadolu sahillerinde de Karya ve Likya Krallıkları bulunuyordu. Elbette ki Anadolu da komşu kültürlerden etkilenmiş ve yaratmış olduğu uygarlıklarda hayat ağacı inancının etkisi görülmüştür.

Hayat ağacı ile ilgili inancın ve bunun sanat yaratmalarına konu olarak işlenmesinin ilk örneklerine MÖ 3. binyıldan beri Aşağı Mezopotamya’da rastlanmaktadır. İki teke arasındaki çalı motifi sahnesi, Sümerlerin yaşam ve ölüm arasındaki sürekli dolaşımı yer altı dünyası ile olan inançlarını ve Dumuzzi’yi simgelemektedir.

Bu inanç, Mezopotamya’nın yanı sıra yakın ilişkilerde bulunduğu Anadolu topraklarında da geleneğini sürdürmüştür. Sümerlerde büyük ana tanrıça İnanna’nın hayat dağıtan sevgilisi, kocası Dumuzi’nin simgesi olarak tapınım gören hayat ağacına, Asur’da doğum ve ölümden oluşan sonsuz bir yinelemeyi sağlayan tanrı Asur’un ve imparatorluğun simgesi olarak rastlıyoruz¹⁰. Urartularda ise Asurlularla olan sıkı ilişkileri sonucunda hayat ağacı motifi Urartu sanatında, ölü gömme törenlerinde önemli bir öge olarak karşımıza çıkar. Friglerde ise tıpkı Sümerlerde Dumuzzi’nin tapınımında olduğu gibi, bu tanrıyla aynı işlevdeki bitki tanrısı Attis’le özümseme tapınım gördüğüne tanık olunmaktadır¹¹. En eski inançlardan biri olan hayat ağacı inancının ortaya çıkışını, Yakındoğu Demir Çağ uygarlıkları olan Urartularda, Friglerde ve Asurlarda işlevini araştırmaya yönelik bu çalışmada, ayrıca hayat ağacının günümüzdeki izleri ile ilgili örneklerin de değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Anadolu ve Yakındoğu uygarlıklarının genelinde tanınan hayat ağacı motifinin toplumsal yansımaları sanat dallarında işlenişi, birbirlerini etkilemeleri ve her toplumun karakteristik yapısı içinde şekillendiğini göstermek bu çalışmanın esası olmuştur.

Araştırmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ağacın kutsallığı, hangi ağaçların daha çok totem olarak kullanıldığı, hayat ağacının sembolik anlamları, farklı kültürlerde işlevleri, tapınım nesnesi olarak ağacın yeri hakkında bilgi verilecek.

¹⁰ Köroğlu 1996, s.2.

¹¹ Köroğlu 1996, s.2

İkinci bölümde ise, Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarında hayat ağacı inancının doğuşu; Asur, Urartu ve Frig Krallıklarında bu inancın yansımaları anlatılacak. Bunu yaparken çalışmamız arkeolojik buluntular ve saray duvar resimleriyle desteklenecek. Sümerlerin Asurları, Asurların Urartuları, Urartuların Frigleri nasıl etkilediğine değinilecek; söz konusu örgeinin nasıl değişim geçirdiği irdelenecek. Üçüncü bölümde ise üç kutsal din içinde hayat ağacının yeri ve hayat ağacı inancının günümüzdeki izleri ele alınacaktır. Gerek kutsal kitaplardan yapılan alıntılar gerekse günümüze kadar gelen hayat ağacı resimleri ile anlatılanlar desteklenecektir. Sonuç bölümde ise; geçmişten günümüze gerek inanç hayatında gerekse sosyal hayatta Hayat ağacı inancının önemi ve hayatımıza katkıları anlatılacaktır.

BÖLÜM I

GENEL HATLARIYLA HAYAT AĞACI

A- AĞACIN KUTSALLIĞI

Dünya toplulukları birbirinden farklı yaşayış ve kültür özelliklerine sahiptirler. Bununla beraber bu topluluklarda birçok ortak özelliğin olduğu da görülür. Ortak özelliklerin en önemlilerinden biri ağaca verilen kutsallıktır. İnsanoğlu ağaçlara önem vermiş ve onları diğer varlıkların içerisinde özel bir yere koyarak diğer varlıklardan üstün tutmuştur. Bu önem sonucunda dünya toplumları, ağaçlara çok zengin anlamlar yüklemiş ve ağaçlar etrafında oldukça geniş bir inanış oluşturmuşlardır. Her dini sistem sembollerden oluşur ve kendisini semboller aracılığıyla açıklar. Dini sistemlerin en önemli sembollerinden biri geçmişten günümüze ağaçlar olmuştur¹².

İnsanlık tarihinde dünya dinlerinde ağaç sembolizminde genellikle Tanrı bir ağaçta görünür. Böylece ağaç, Tanrının yeryüzündeki sembolü olur¹³. Bu nedenle insanoğlu, ağaçlara yakın olmaya çalışır, onlara bezler bağlayarak dilekte bulunur.

Ağaç, varlığın başlangıcından bu güne kadar insan hayatında hava, su, toprak kadar önemli bir yere sahip olmuştur. Çeşitli faydaları, estetik özellikleri, sonbaharda kuruyup, baharda yeniden canlanmasıyla hayatın safhalarını temsil etmiştir. Çiçeği, meyvesi ve diğer özellikleriyle tarih boyunca insanların dikkatini çeken ağacın insan hayatının her safhasında kullanılması ona karşı özel bir ilgi uyandırmıştır. Ağaç, dünya kültürlerinde doğurganlığın, türemenin, ölümsüzlüğün, şansın, bereketin, sağlığın, hastalıktan kurtulmanın sembolüdür. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar ağaç vasıtasıyla çocuk sahibi olmayı dilemiş, ağaçla sağlığa kavuşmuştur. Tanrı ile iletişim ağaç yoluyla kurulmuştur. Tabiat olayları da ağaç vasıtasıyla düzene girmiştir. Ağaçlar yağmuru yağdırma veya durdurma, güneşin batması, ayın tutulması, sürüleri ve sığırları çoğaltma, kadınları kolayca doğurtma gücüne sahip bir varlık olarak düşünülmüştür¹⁴.

Aynı zamanda dini törenlerin vazgeçilmez unsurları olarak etraflarında kurbanlar kesilmiş ve onlardan dilekte bulunularak dileklerinin yerine getirileceğine inanılmıştır. Canlılar âleminde ölümler doğumları, doğumlar ölümleri izler. Bu döngü sürekli devam ederek yaşamı sonsuz kılar. Bu döngüye yüzyıllardır simge olarak ağaç

---

¹² Öztekin 2008,s.21.

¹³ Eliade 2003,s.424.

¹⁴ Öztekin 2008,s.22.

seçilmiştir. Bundaki neden, ağacın kışın yapraklarını döküp baharda tekrar canlanıp yeşillenebilmesi, hatta çam benzeri bazı ağaç türlerinin yapraklarını hiç dökmemeleridir. Ağaçlar çok uzun yaşamalarıyla da uzun ömrün birer simgesi olmuşlardır. İnsanların sınırsız yaşama isteğinden ve ölümü kabul edemeyişinden kaynaklanan öldükten sonra dirilme inancının da simgesidirler. Bu özelliklerden dolayı ağaçlar, kendilerinde bulunan özelliklerle insan hayatını temsil etmiştir. Böylece insanoğlu kendisi ve ağaçlar arasında bir yakınlık hissetmiştir. Ağaçlar hiç bir zaman için hangi toplumda olursa olsun sadece ağaç oldukları için kutsal kabul edilmemişlerdir. Ağaç, ağaçlığının ötesinde başka bir anlama bürünmesiyle kutsallık kazanmıştır. Onlara yüklenen sembolik anlamlar çok zengin ve çeşitlidir. Ağaçların bir ruha sahip olduğu inancından dolayı bünyesinde bir güç ve kudretin bulunduğu inanılmış; buna bağlı olarak da onlara güç ve kutsallık atfedilmiştir. Hayat ağacı, dünya toplumlarının güç ve kutsallık yüklediği en önemli ağaçtır¹⁵.

Hayat ağacı inancı, dünya kültürlerinde en yaygın inançlardan biridir ve ağaç kültürüyle ilgili bütün inançların kökeninde hayat ağacı teması bulunmaktadır. Genel olarak Hayat ağacına bütün toplumlarda benzer özellikler atfedilir. Fakat toplumlara göre hayat ağacının farklı mitolojik özellikleri ön plana çıkar. Hayat ağacı, mitolojik bir sembol olarak birçok mucizeyi gerçekleştirir. Hayat bahşeder, gençlik ve ölümsüzlük verir. Mutluluk kaynağıdır. Yegâne gerçeklik ve merkezîyet hayat ağacındadır. O üç âlemi birbirine bağlar; dünyanın merkezindedir. Dünyanın düzenini ve İnsanlar arasındaki dayanışmayı sağlar¹⁶.

İnsanlarla kader birliği bulunur. Tanrının sıfatlarını taşır. Canlı ve daima yemyeşildir. Doğumlar hayat ağacı vasıtasıyla gerçekleşir. Birçok toplum, yaratılışın onunla ilgili olduğunu düşünür. İlahi dinlerde vahiyler ışık, ateş veya nur şeklinde hayat ağacı üzerine iner. Hayat ağacı vasıtayla, tanrıyla konuşulur. Ölümlerin ruhları hayat ağacı vasıtasıyla yerlerine yerleşebilir¹⁷. Dini ayinlerde kullanılan temel unsur olan ağaçtan yapılmış malzemelerin odununun hayat ağacının odunundan yapıldığına inanılmıştır. Örneğin, Şamanların davullarının hayat ağacının odunundan yapıldığına inanılmış ve şaman elbiselerinin üzerleri hayat ağacı motifleriyle süslenmiştir¹⁸.

---

¹⁵ Öztekin 2008,s.23.

¹⁶ Eliade 2003,s.428.

¹⁷ Öztekin 2008,s.25.

¹⁸ Öztekin 2008,s.23.

Kaynaklarda kutsal ağaçlar için hayat ağacı, kozmik ağaç, dünya ağacı gibi farklı isimlerin verilmiş olduğunu gördük. Bu kaynaklarda kozmik ağaç, dünya ağacı, evren ağacı ve hayat ağacı aynı özelliklerdeki ağacı ifade eden ağaçlar olarak karşımıza çıkıyor. Bu kavramlar toplumdan topluma, kültürden kültüre farklı şekillerde ifade edilmiş olabilir. Fakat burada anlaşıldığı kadarıyla bu ağaçlar aynı ağaçtır ve kullanımdaki farklılıkların sebebi ise farklı toplumlarda bu ağacın farklı mitolojik özelliklerinin ön plana çıkmasıdır. Bu özellikler kısaca şu şekilde ifade edilebilir. Kozmik ağaç motifinde kozmolojik sistemde yeri olan dünya eksenini yani üç kozmik âlemi birbirine bağlayan “kozmetik direk” özelliği ön plana çıkar. Hayat ağacında ise daha çok hayatın yenilenmesi, değişim, türeme, doğum, ölümsüzlük, gençlik, gerçeklik, canlılık ön plandadır. Hayat ağacı da kozmik ağaç da kozmolojik düzenin, yani hayatın devamlılığını, gerçekliğini, bir düzen içinde devam etmesini ve sürekli olarak yenilenmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda kozmik ağaç, dünya ağacı, evren ağacı ve hayat ağacı özellikleri itibarıyla birbirleriyle örtüşür ve sıkı bir ilişki içindedirler. Çoğu zaman, birbirlerinin yerine kullanılır; çünkü birçok özelliği aynıdır. Kozmik Ağaç dünyanın kutsallığını, doğurganlığını ve sürekliliğini, yaradılış, sırma erme, verimlilik, mutlak gerçeklik ve ölümsüzlük özelliklerini kendisinde barındırarak hayat ve ölümsüzlük ağacı yerine geçer. Dünya kültürlerinde kullanılan en eski kutsal ağaç formu hayat ağacıdır. Daha sonraki dönemlerde ağaç sembolizminde bazı değişiklikler sonucunda bu ağacın ismi ve taşıdığı özellikler dünyanın değişik coğrafyalarında farklılaşmış olabilir¹⁹.

Hayat ağacı inancı çok eski ve köklü bir inançtır. Onun, dünyanın yaratılışıyla ortaya çıktığına inanılmıştır. Hayat ağacı ile ilgili mit ve efsanelerde Tanrının hayat ağacını dünya ile beraber yarattığı anlaşılır²⁰. Hayat ağacının mahiyeti tam olarak belli değildir. Hayat ağacının yeri konusunda dünya kültürlerinde çeşitli yorumlar yapılmıştır. Farklı yorumlara rağmen genellikle hayat ağacı dünya kültürlerine dünyanın merkezinde ve göbek çukurundadır²¹. Bu merkezde yeraltı yeryüzü ve gökyüzü arasındaki iletişimi sağlayan temel bir eksen bulunur. Bu eksen hayat ağacıdır. Fakat dünya üzerinde bütün toplumların sabit olarak kabul ettiği belli bir merkez yoktur. Her medeniyet kendi kabul ettiği kutsal mekânı merkez saymıştır. Bu merkez genellikle

---

¹⁹ Öztekin 2008,s.24.

²⁰ Belli 1980,s.241.

²¹ Elliade 1991,s.17.

yüksek bir dağdır. İslami gelenekte dünyanın en yüksek yeri yani merkezi Kâbe'dir. Hıristiyanlarda Golgota tepesidir. Hindistan'da Meru, Filistin'de Gerizim'dir. Yakutlara göre Akdağ'dır. Burada her şey apaçıktır. Yakutlara göre ilk insan er-Sogotoh'un sarayının doğusunda bulunan cennetin ortasındadır. Türk kültüründe genel olarak cennet ile hayat ağacı doğu bölgelerinde bulunuyordu. Kırgızlara göre dünyanın merkezi Kaf dağdır. Genelde Hayat ağacı bir dağın veya bir tepenin üzerindeki bir merkezdedir. Uygurların türediği hayat ağacı iki nehir arasında yüksek bir tepenin üzerindeydi. Biçiminden ya da türünden bahsedilmez. Yani Hayat ağacının sabit bir yeri yoktur. Her uygarlık kendi kültüründe neresi kutsalsa oraya dikmiştir²².

Hayat ağacı ulaşılması çok zor olan bir yerde ve canavarlar ya da yılanlar tarafından korunmaktadır. Çoğu zaman ulaşılabilir bir yerde dünyanın sonunda, denizin dibinde karanlıklar ülkesinde, çok yüksek bir dağın zirvesinde ya da yedi dağ arasında bulunan bir merkezde bulunmaktadır ve ona ulaşmak çok zordur²³.

Hayat ağacının biçimsel özellikleriyle ilgili olarak da çeşitli yorumlar yapılmıştır. O, bütün âlemi birbirine bağlar kökleriyle cehennemi, gövdesiyle yeryüzünü dallarıyla cenneti kapsar. Dalları Tanrının evine yani cennete kadar sürünür. Dünyanın en büyük ağacıdır. Hayat ağacı bazen de baş aşağı çevrilmiş olarak hayal edilir. Buna göre hayat ağacı, kökleri göğe uzanan, dalları tüm yeryüzünü saran, her şeyi aydınlatan güneştir. Bazen evren, baş aşağı çevrilmiş bir ağaç olarak hayal edilir²⁴.

Bütün ağaçlar hayat ağacı olarak kabul edilmemiştir. Bazen sadece belli bir ağaç türü bazen de birkaç ağaç türü hayat ağacı olmuştur. İnsan zihni hayat ağacını somutlaştırma çabasına girmiş ve bu çaba sonucunda onu belli bir ağaç türüyle özdeşleştirmeye çalışmıştır. Hayat ağacının cinsi bütün toplumlarda farklılık gösterir²⁵. Toplumlar göre meşe, kayın, çam, zeytin, elma, incir, asma vb. birçok bitki ve ağaç cinsi hayat ağacıyla özdeşleştirilmiştir. Bu çeşitlilik muhtemelen toplumların günlük hayatlarında hangi çeşit ağaçla iç içelerse o ağaca hayat ağacı niteliği yüklemelerinden kaynaklanır. Çünkü insanlar kendilerine birçok faydalar sağlayan bu ağaçlara minnet

---

²² Elliade 1991,s.19.

²³ Öztekin 2008,s.25.

²⁴ Elliade 2003, s. 274-275.

²⁵ Elliade 2003,s.274-275.

duymuş ve saygı göstermişlerdir. Sonuç olarak dünya toplumları bu ağaçlara hayat ağacı vasfı yüklemişlerdir²⁶.

Hayat ağacı biçemi birçok objede yaygın öрге olarak kullanılmıştır. Anadolu'da varlığını sürdürmüş uygarlıklarda ilginç kompozisyonlarla karşımıza çıkmıştır. Erken devirde genellikle tek başına veya kuşlarla çevrilmiş olarak görülür. Geç devirde ise tek başına tasvir edilen hayat ağacı; çeşitli refakat edici hayvanlarla birlikte canlandırılan örneklerine göre daha ender olup sadece dini mimari yapılarda görülür²⁷.

Çeşitli tasvirlerde kaynağının Şaman inançlarından geldiği düşünülen hayat ağacı; evrenin odak noktası olarak kabul edilmektedir. Bu inanışta yeraltı ve yerüstü yolculuklarında merdiven görevi üstlenir. Bu nedenledir ki, büyük bir özveri içerisinde ejder, aslan, yılan, kartal vb. gibi türlü tılsımlı hayvanlar tarafından korunmaktadır. Hayat ağacı olarak kutsal kabul edilen ağaçlardan bazıları şunlardır. Servi; Dört mevsimde de canlılığını koruyor olması, uzun boylu ve uzun ömürlü doğa koşullarına dayanıklılığı, rüzgârda hoş ezgiler çıkararak sağa sola sallanmasıyla estetik bir görselliğinin olması nedeniyle, tarihler boyu birçok toplumlarda öncelikli hayat ağacı örgesi olarak sıkça kullanılmıştır. Anadolu'daki çeşitli uygarlıklarda seramik, taş işçiliği, tezhib, duvar süslemesi, alçı işçiliği vb. sanat eserlerinde servi örgesi sık sık karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Sümerler döneminde yapılan Ur şehrinin kralı Nanu'nun ay tanrıçası Sin'in karşısında tapınma sahnesi ile tanrı Shamash'a tapınma görüntüsünde ve Roma döneminde, Anadolu mezar taşlarında servi örgesini görmemiz mümkündür. Servi örgesinin kenarlarında su kıvrımlarına, bazılarında ise; boynuz gibi anlamlanan kenar çıkıntılarında aya, doğurganlık ve bolluk simgesine rastlanmaktadır.

Hurma ve yaprağı; Yaygın olarak kullanılan Hayat ağacı örgelerindedir. Ölümsüzlüğü çağrıştıran bu bitki İslam inancına göre cennete özgü bir ağaç türüdür. Çağlar öncesinde Hayat Ağacı olarak kullanıldığı gibi hurma yaprağı günümüze değin çeşitli kullanım araçlarında da karşımıza çıkmaktadır²⁸. Örneğin; Asur kabartmalarında, Geç Hitit Dönemi kabartmalarında, Urartu Dönemi ev aletlerinde, Selçuklu ve Osmanlılarda; dokuma, işleme, örgü, bakır-taş işçiliği, çini yazma ve minyatürlerde kullanılmıştır.

Nar; Birçok uygarlık ve dinlerde nar ağacı simge olarak kullanılmıştır. Nar

---

²⁶ Öztekin 2008, s.26-27.

²⁷ Bilget 1989, s.15.

²⁸ Serin 2002, s.2.

meyvesi (küresi); dünyayı, içindeki taneler; insanları, her ikisinin arasındaki zarlar ise; insan gruplarının ayrımlarını simgelemektedir. Nar ağacı genelde ejder objesiyle birlikte düşünülür. Bunun örneklerine, halılarda, Selçuklu taş eserlerinde sıkça rastlarız. Erzurum Çifte Minareli Medrese bunun en güzel örneğidir²⁹.

Gül; Bir diğer Hayat Ağacı objesidir. Hititlerde ana tanrıça Kubaba'nın başındaki taç süslemelerinde bu örge görsel nitelik sunmaktadır. Malatya'daki Sulumeli heykelinde gül, saç bağı şeklinde, Urartu kültüründe düğmeler gül şeklinde betimlenmiştir. İslam dininde de gülün ayrı bir yeri vardır. Gül suyu mevlitlerde hoş koku olarak topluma sunulur. Günümüzde; işlemelerde, kumaşlarda, cilt süslemelerinde halen kullanılmaktadır. Ayrıca ebruzenler, en güzel, en anlamlı ebrularını gülle betimlenmişler; âşıklar ölümsüz aşklarını birbirlerine gül göndererek anlamlandırmışlar. Anadolu insanı, Hıdrellezde dileklerini kâğıda yazıp gül ağacına bağlayarak, bu çiçeğe verdiği değeri göstermiştir.

Bunların dışında Hayat Ağacı olarak: Ful (Lotus), nilüfer, yasemin, lale, sümbül, karanfil, nergis vb. çiçek türleri, türlü yerlerde kullanılmıştır. Ayrıca; haşhaş, tahıl, mısır ve meyve olarak da badem, erik, incir, zeytin, kavun, karpuz, üzüm gibi taneliler hayat ağacı olarak kullanılmıştır³⁰.

B-HAYAT AĞACININ SEMBOLİK ANLAMLARI

Hayat ağacı üç kozmik âlem arasındaki bağıın sembolüdür. Ağaç köklerini en uzak derinliklerine kadar toprağa saldığı ve dallarıyla da gökyüzüne uzandığı için sınırsız olarak düşünülmüştür. Bu yönüyle her şeyden önce ağaç, sürekli olarak yeraltı dünyasıyla ve gökyüzüyle temasta olan, bu nedenle de yer ve gök arasında iletişim yolu olan bir varlıktır. Bu doğrultuda Hayat ağacı üç kozmik âlem arasındaki bağıdır. Dünya kültürleri insanlığın yaşadığı âlemin üç kozmik düzeyden oluştuğı inancına sahiptirler³¹. Üç kozmik düzey yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünden oluşur. Sırasıyla ölümler âlemi, insanlar âlemi ve Tanrılar âlemdir.(Levha Ia)³².

Hayat ağacı Tanrı'yı sembolize eder. Tanrının yeryüzünde görüldüğü varlıklardan en önemlisi ağaçlardır. İnsanlar hayat ağacına taşıdığı özellikler itibariyle

²⁹ Öztekin 2008,s.26.

³⁰ Serin 2002, s.3.

³¹ Elliade 2003,s.297.

³² Öztekin 2008, Resim-1.

tanrısallık yüklenmiştir. Sümerlerde Dumuzzi'yi, Asurlularda Tanrı Asur, Friglerde Attis'i temsil etmiştir³³.

İnsanların dileklerini, isteklerini Tanrıya hayat ağacı ulaştırabilir. Çünkü hayat ağacı tanrısaldır; mutlak gerçekliktir, ebedi canlılıktır. Bu özellikleriyle mutlak gerçek olan tanrıya ancak istekleri o ulaştırabilir. Eski dinlerde Ulu Tanrı ile hayat ağacı arasında ortaklık kurulur. Eski Yunan ve Romalılarda her ağaç bir tanrıyla özdeşleştiriliyordu. Defne Apollon' un, meşe Zeus'un ağaçlarıydı.

Eski Mısır'da Bir kabartmada ulu tanrıça Hathor, bir ölünün ruhuna yiyecek ve içecek sunarken yani ona yaşam verirken betimlenir. Kader tanrıçası, göğü simgeleyen büyük bir ağacın dallarına oturmuş olarak resmedilir; bu dalların üzerinde firavunların adları ve kaderleri yazılıdır. Altaylarda da yedi dalı bulunan Hayat ağacının altında "Yıllar Tanrıçası" bulunmaktadır Hayat ağacı tanrı özdeşleştirmeleri başka birçok kültürde de yer alır. Eski İkonografilerde Tanrının bir hayat ağacından çıkarak çevresindekilere yiyecek ve içecek sunan motiflerine rastlanır. Bu örneklerde Tanrının mekânı hayat ağacıdır. Hayat ağacı kendisinde bulunan özellikleriyle insanlara tanrıyı hatırlatmıştır³⁴.

Hayat ağacı, yaratılış ve doğumun sembolüdür. Binlerce yıl boyunca her türlü büyüsel uygulamaya konu olan hayat ağacı, doğurganlıkla ilgili bir sembol olmuştur. O, tarih öncesi devirlerden itibaren doğurganlık ve üretkenliği sembolize etmiştir. Üst paleolitik dönem sembolizminde hayat ağacı imgesi daha ziyade "hayat otu, hayat bitkisi" şeklinde algılanmıştır. MÖ 6 binlerde Çatalhöyük tanrıçası, göbeğinden bir bitki dalı çıkar şeklinde betimlenmiştir³⁵. Bulunan başka heykelciklerde de bitki ağaç formu bulunur. Bazı ağaç türlerinde doğurganlık gücü bulunduğu inanılmıştır. Doğurganlık gücünün içinde gizlendiği varsayılan kutsal ağaçlar; Keltlerde meşe veya köknar, Asurlularda asma, nar, köknar, sedir ya da meşedir.

Hayat Ağacı gençlik ve ölümsüzlüğün sembolüdür. Hayat ağacı, ebedi gençlik ve ölümsüzlük kaynağıdır. O, hep yeşildir, canlıdır, yeşil kaldığı müddetçe de var olmaya devam edecektir³⁶. Hayat Ağacı her zaman yeşil, her zaman çiçekli, her zaman meyve

---

³³ Belli 1980,s.241.

³⁴ Elliade 1991,s.17.

³⁵ Ateş 2000,s.140.

³⁶ Ergun 2004,s.55.

yüklü ve yiyeni ölümsüz kılan bütün ağaçları bünyesinde barındırır. Hayat ağacı evrenin varlığının garantisidir. O var oldukça ve yeşil kaldıkça kâinat da var olacaktır.

İnsanlar yeryüzünde ölümsüz bir yaşam arzulamışlardır. Ebedi gençlik ve ölümsüzlük için mucizevî meyveler, şifalı otlar yetiştirilmiş, simya ve tıp reçeteleri geliştirilmiştir. Bunların bazılarının gençleştirdiğine, bazılarının uzun ömür verdiği, bazılarının da ölümsüzlük verdiği inanılır. Ölümsüzlük arayışlarının temelinde mucizevî bitkiler ve ağaçlar yatar her türlü mucizevî bitki temasının altında da hayat ağacı teması bulunur. Hayat ağacı genellikle ulaşılamaz bir yerde ya da merkezde bulunan ve yalnızca seçilmişlerin meyvelerinden yiyebileceği mucizevî bir ağaçta cisimleşen gerçeklik, kutsallık ve yaşamı simgeler. Her türlü hastalığın tedavisi, gençlik ve ölümsüzlüğün çaresi hayat ağacıdır. Ölümsüzlüğü arayanlar bu ağaca ulaşmalıdır³⁷.

Hayat ağacı güç ve iktidarın sembolüdür. Rivayete göre efsanevi hükümdar Oğuz Kağan göbeğinden üç ağacın çıktığını, gölgelerinin her tarafa yayıldığını ve göğe değdiğini görür. Aynı doğrultuda Osman Gazi'nin rüyasında göbeğinden çıkıp bütün dünyayı saran bir ağacın yükseldiğini görür. Bu ağaç Osmanlı Devleti'nin dünya hâkimiyetinin sembolü olmuştur³⁸.

C-HAYAT AĞACININ İŞLEVLERİ

Hayat ağacı tabiat olaylarını yönlendirir. İnsanlar hayat ağacının tabiat olaylarını yönlendirme gücüne sahip olduğuna inanmışlar ve bu nedenle doğa olaylarını yönlendirme konusunda hayat ağacından faydalanma yoluna gitmişlerdir. Eski insanlar güneşin batışının gecikmesi veya engellenmesi, rüzgârın dinmesi veya esmesi, ay tutulmasının engellenmesi, yağmurun yağması gibi olaylarda ağaçtan faydalanmışlardır. Ağaçlardan dal koparıp yağmur için dans etmek de vardır. Halk, ellerindeki dalları suya daldırıp yukarı doğru sallar ve suyu damlacıklar halinde etrafa savurur bunun sonucunda artık yağmurun gelmesine kesin gözüyle bakarlardı. Yağmurun durmasında da yine temel araç ağaçtır.

Hayat ağacı şeytan ve kötü ruhları kovar. Ağaç ve bitkide bulunan kutsallık, kötü ruhların zarar vermesinde engelleyici bir etken olarak görülmüştür Birçok dinde ardiç, günnük ve öd ağacından yapılan tütsünün kötü ruhlardan koruyucu, temizleyici niteliği bulunduğu inanılır. Bu nedenle tütsü dini törenlerde kullanılmaktadır. Fakat

---

³⁷ Öztekin 2008, s.29.

³⁸ Elliade 2003, s. 287.

günümüzde tütsünün bu niteliği unutulmakla beraber eski bir uygulama olarak ayinlerde hala varlığını devam ettirmektedir³⁹.

Hayat ağacı bereketi arttırır. Hayat ağacı canlılığı, doğurganlığı ve bereketi simgeler. Ürünler onunla olgunlaşır, doğumlar onunla kolaylaşır. Dünya toplumları bereketin sağlanması için ağaçlar etrafında bazı uygulamalar yapmışlardır. Hititlerde Tanrı Telepinus kaybolur ve bunun neticesinde ülkeden bereket gider. Bunun üzerine hayat ağacı olarak tanımlanabilecek bir direk üzerine koyun postu asılır ve bu direk etrafında bazı dini ayinler yapılır. Tanrı'nın önüne dikildiğine inanılan bu direk etrafında yapılan bu ayinlerden sonra berekete kavuşulacağına inanılır.

Hayat ağacı insanların kaderini belirler. Onun yaprakları bu dünyadaki insanlara benzetilmiştir. Hayat ağacının yapraklarından her biri dünyadaki bir insanla özdeşleştirilmiştir. Onun yaprağı sararıp yere düşerken bir insanın öldüğüne inanılır. Osmanlı inancına göre, hayat ağacının bir milyon ya da dünyadaki insan sayısı kadar yaprağı vardır. Her yaprağın üzerinde bir insanın kaderi yazılıdır ve her yaprak düşüşünde bir insan ölür. Ölen birinin yaprağı düşerken sağlıklı bir insanın yaprağına değerse o insanın kulaklarının çınlayacağına inanır⁴⁰.

Anadolu'da bir inanışa göre her insanın bir ağacı vardır ve her kulak çınlayışında ağaçtan bir yaprak düşer, ömründen bir gün eksilirmiş, ağaçtaki yaprak bitince de ömrü bitirmiş. Dünya kültürlerinde yaygın olan bir uygulama da yeni doğan her çocuk için bir ağaç dikmektir. Çocuk doğduğunda bir ağaç dikilir ve çocuğun ağaçla birlikte büyümesi umulur. Bu gelenek günümüzde de hala yaşatılan bir uygulamadır. İsviçre'de erkek çocuk için bir elma, kız çocuk içinse bir armut ağacı dikilir; böylece halk çocuğun ağaçla birlikte gelişeceğine ya da kuruyup öleceğine inanır⁴¹. Bazen de bir ağacın dalı kendiliğinden kırıldığında bir insanın ölmek üzere olduğu anlaşılırdı. Çocuğu olmayan aileler bazen dileklerinin gerçekleşmesi için ağaç dikerlerdi. Büyürse çocuklarının olacağını, kurursa olmayacağını düşünürlerdi. Bazen de rüyada görülen ağaç devrilmesi önemli birinin öleceğine işaret olurdu. Bütün bunlardan İnsanlar ve hayat ağacı arasında kader birliği kurulduğu anlaşılıyor⁴².

---

³⁹ Tanyu 1976,s. 131.

⁴⁰ Öztekin 2008,s.34.

⁴¹ Ergun 2004 s.147.

⁴² Öztekin 2008, s.38.

D-TAPINIM NESNESİ OLARAK HAYAT AĞACI

Dünya üzerindeki pek çok uygarlık ağaçlara kutsallık atfedip onları tapınım nesnesi olarak görmüştür. Sir James Frazer Almanlar, Keltler, Druidler, Putperest Slavlar ve Eski Yunanlılar gibi Avrupa kavimlerinin ağaçlara ve korulara taptıklarını bildiriyor. Evliya Çelebi, Seyahatname' sinde, Müslüman Nogayların ağaca taptıklarından bahseder. Nogaylara göre ibadet ettikleri ağaç Cebrail vasıtasıyla Allah tarafından gönderilir. Bu ağaç Tuba ağacının dalından bitmiş olup, Hızır eliyle dikilmiştir⁴³.

Dünya gelenekleri üzerinde ağaç tapınına rastlanmakla beraber bu tapınma hiçbir zaman sadece ağaca tapınma değildir. Mircea Eliade ağaç tapınıyla ilgili olarak; "Bir ağaç hiçbir zaman yalnızca kendisi için kutsallık kazanmaz, her zaman onun aracılığıyla ortaya konulan anlamlandırdığı ve simgelediği şey adına bir tapınma sahip olur. Büyülü ya da şifalı ağaçlar etkilerini mitolojik bir ilk örneğe borçludur." demiştir. Ağaç hiçbir zaman ağaç olduğu için tapınma nesnesi olmamıştır. Ağaç kendisi aracılığıyla mutlak gerçekliği ortaya koymuş, Tanrı'nın yeryüzünde bir tezahürü olmuştur⁴⁴. Verilen bilgilere göre hayat ağacının insan hayatında doğumdan ölüme kadar her safhasında, ölüm sonrasında, doğa olaylarının düzenlenmesinde, yaradan ile insan arasındaki ilişkilerde, çok önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır⁴⁵.

---

⁴³ Öztekin 2008, s.41.

⁴⁴ Eliade 2003,s.270.

⁴⁵ Öztekin 2008, s.42.

BÖLÜM II

YAKINDOĞU DEMİRÇAĞ UYGARLIKLARINDA HAYAT AĞACI İNANCI

A- ANADOLU VE MEZOPOTAMYA UYGARLIKLARINDA HAYAT AĞACI İNANCININ DOĞUŞU

Hayat ağacının varlığı insanın varlığı kadar eskidir. Öyle ki bazı mit ve efsaneler insanlığın hayat ağacından türediğinden söz eder. Uygarlığın doğuşundan bu yana bitkilerin ve ağaçların kutsallığı bazı dini inançlara kaynaklık etmiştir⁴⁶. Ağacın kutsal kabul edilmesi dini içerikli kabartma ve resimlerde⁴⁷, seramik bulgular⁴⁸, miğfer, kemer, terrakota (pişmiş toprak) levhalar ve mühürler üzerinde betimlenmesine neden olmuştur. Mezopotamya bu betimlemelerin ilk ortaya çıktığı ve en yaygın kullanıldığı bölgedir. İlkçağlarda inancın kaynağının doğal yapı ve üzerinde yaşanan toprak ile ilgili olduğu düşünülürse, Mezopotamya'nın iklimi göz önünde bulundurulduğunda hayat ağacının bu topraklarda doğduğu kabul edilebilir⁴⁹. Yazları kavurucu sıcaklığının etkisiyle tüm ekinler kurur, yörede büyük bir kuraklık egemen olur. Canlılarda sıcaktan dolayı bir uyuşma olur. İlkçağın Mezopotamya insanı da doğanın bu durumu karşısında temmuz ayını doğanın öldüğü ay olarak yorumlamıştır. Ancak doğanın tekrar canlanması gerekmektedir ki bu ayı da mart ayı olarak seçmişlerdir. Yazın ortasında ölen bereket tanrısı Dumuzzi (Tammuz) baharın başlangıcında yeniden yeryüzüne dönüyor ve doğaya canlılık, verimlilik, bolluk, bereket geliyor. Böylelikle Dumuzzi toprağı dölediği ve tohuma hayat verdiği için bitkilerin ve baharın sembolü olur. Sümer tanrısı Dumuzzi bitkilerin tanrısı olarak ağaç ile birlikte sembolize edilir. Ağaç hayat ağacı olarak adlandırılır ve bütün dönemlerde bu adla anılır⁵⁰.

MÖ4. binde yazının icadıyla Mezopotamya'da Sümerler parlamaya başlar. İnşa edilen tapınaklar ve sanatsal yapılar, yazıyla beraber uygarlığı başlatan kavim olarak Sümerleri gösterir. Şehir hayatına ilk geçişinde bu dönemde görülmesiyle birlikte tarımsal üretim tapınağa bağlanır. Tapınağın başında başrahip bulunurdu. Mülkiyetin sembolü olarak silindir mühürler ilk kez bu çağda ortaya çıkar. Bu mühürler üzerindeki betimlemeler dini içerikli sahneler içerir. İnanna ile bağlantılı tutulan bu betimlemelerde

⁴⁶ Belli 198 o, s.237.

⁴⁷ Özgüç 1966 , Res. 1.

⁴⁸ Özkaya 1996, Res. 21

⁴⁹ Parpola 1993,s.161.

⁵⁰ Parpola 1993,s.161.

hayvanlar ile ağaç birlikteliği oldukça sevilerek kullanılan bir süsleme örgesidir. Söz konusu birliktelikteki ağaç, hayat ağacıdır. Mezopotamya 'da hayat ağacı genellikle bakışumlu iki hayvan arasında merkezde yer alır. Ağacın iki yanında yer alan koyun , keçi, buzağı gibi hayvanların yanı sıra fantastik yaratıkların , tanrı ve kralların betimlendiği örneklerle de tanık olunur⁵¹.

Mezopotamya uygarlıklarının içinde Sümerlerin özel bir yeri vardır. Sümer mitolojisi, hayat ağacı motifinin en erken ortaya çıkışı uygarlıklardan biridir. Sümer dininde hayat ağacı temasına sıklıkla rastlanır. Sümer yaratılış efsanesinin temelinde “kutsal ağaç” veya “doğum bitkisi” motifi bulunur, yani yaratılış hayat ağacıyla başlamıştır⁵².

Sümerlerde tapınak ve şehirlerin başındaki rahiplerin kullandığı silindirik mühürlerde ağaç betimlemesi ilk kez karşımıza çıkar. Bu mühürlerin üzerindeki betimlemeler dini içerikli betimlemelerdir⁵³. Bu mühürlerde İnanna ile bağlantılı tutulan hayvan ve ağaç birlikteliği çok kullanılan bir bezemedir (Levha IIa-b ve IIIa)⁵⁴. Söz konusu bu mühürlerde hayat ağacı merkezde, tam ortada, olup bakışumlu keçi ve koyunların yüzleri hayat ağacına dönüktür. Geç Uruk II dönemine ait bir silindir mühür baskısı (Levha Ib)⁵⁵ üzerinde çalı şeklinde ki hayat ağacıdır. Sarmal çalıların uçlarından sarkan rozetlerle simgelenen hayat ağacı ile bakışumlu koyunların yer aldığı betimlemede düzenlemenin ana şemasının değişmediğine tek farklılığın ağacın ikonografisinde olduğuna tanık olunur. Hayat ağacını simgeleyen ağaç resmedilirken oldukça sade resmedilmiştir. Hayat ağacı betimlemelerinde atıfta bulunulan İnanna, Sümerlerde bereket ve aşk tanrıçasıdır. Mitolojiye göre Tammuz olarak bilinen çoban tanrı "Dumuzi" ile evlenir, bu evlilik didişmelerle geçer ve Dumuzi yeraltına sürgüne gitmek zorunda kalır. Ama yılda bir defa yeryüzüne çıkmasına izin verilir ve yeraltından yerüstüne çıktığı zaman bereketin geldiğine inanılır. Bu olay hem bahar törenleriyle hem de mühürlere işlenen ağaç betimlemeleriyle kutlanır. Bazı mühürlerde sadece çiçekli bitkiler, bazı mühürlerde ise uzun, kalın gövdeli, ucunda yeni çıkan birkaç yaprakla resmedilen ağaçlar hayat ağacını simgelemiştir. Cemdet Nasr dönemine ait bir silindir mühür baskısı üzerinde yine bakışumlu iki hayvan arasında yer alan

⁵¹ Köroğlu 2006,s.62.

⁵² Öztekin 2008, s. 43.

⁵³ Köroğlu 1996, s.62.

⁵⁴ Köroğlu 1996, Lev IV a, lev XIV a-b.

⁵⁵ Köroğlu 1996, Lev IV d

çizimde başrahip elinde ağaç dalları tutmaktadır. Düzenleme biraz farklılaşmış olsa da yine ana tanrıça İnanna'nın korumasındaki hayat ağacı betimlenmiştir. Özellikle keçilerle birlikte gösterilen motiflerde keçiler arka ayakları üzerine kalkmış, başlarını geriye çevirmiş ve diğer iki ayağını ağaca yaslamış şekilde betimlenmiştir. Sümerlerin tanrıçası İnanna'nın sembolü olarak hurma ağacı kabul edilir. Nitekim Cemdet Nasr dönemine ait bir Uruk vazosunun en alt kısmına Dicle ve Fırat nehirleri iki dalgalı hatla belirtilerek üst kısmına da hurma ağacı ve buğday başağı betimlenmiştir. Sümer mitolojilerinin de ana kaynağını oluşturan hayat ağacının doğduğu varsayılan Mezopotamya pek çok uygarlığı bu açıdan etkilemiştir. Bu yüzden Mezopotamya'ya yakından bakmak yararlı olabilir.

Mezopotamya, Antik yazarların Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında kalan, günümüzdeki Irak topraklarının bir bölümünü tanımlamak için, *mesos* (orta) ve *potamos* (ırmak) sözcüklerini birleştirerek türettikleri bir adlandırmadır⁵⁶. Yakın Doğu'nun önemli uygarlık merkezinden biri olan Mezopotamya, Yunancada "İki nehir arası" anlamına gelmektedir. Fırat ile Dicle arasındaki verimli ovalardan oluşan bölge, iki yüksek dağ zinciri ile çevrilmiştir⁵⁷. Bunlardan birisi, batıda bölgeyi Kuzey Suriye'den ayıran Amanos Dağları, diğeri ise doğuda İran sınırından başlayarak uzanan Zagros Dağlarıdır. Kuzeyden güneye hafif bir meyille uzanan ve dik dağlarla birbirinden ayrılan bölgenin ortası, tuzlu göller ve çöllerden oluşmaktadır. Bölgenin, Dicle ve Fırat ırmaklarının birbirine en fazla yaklaştığı Bağdat yöresine kadar olan kuzey bölümü *Kuzey Mezopotamya* ve bu kesimin güneyinde kalan bölüm *Güney Mezopotamya* terimiyle adlandırılır. Başka bir anlatımla, Doğu Akdeniz kıyılarından Dicle-Fırat Vadisi'ne uzanan ve Basra Körfezi'ne ulaşan, verimli olduğu ve hilale benzediği için "Verimli Hilal" adı verilen alanın bir bölümünü kapsamaktadır⁵⁸. Büyük bir bölümü bugünkü Irak'ın sınırları içinde kalan bölge, tarihte birçok uygarlığın beşiği olmuştur (Harita I)⁵⁹.

Mezopotamya'daki hayat ağacı inancına ait ilk örneklerden biri Susa'daki M.Ö 3 binli yıllara ait silindir mühür üzerindeki betimlemedir (Levha IIIb)⁶⁰. Buradaki

---

⁵⁶ Köroğlu 2006,s.12.

⁵⁷ Ersoy 2008,s.12.

⁵⁸ Bozca 2008, s.2.

⁵⁹ Memiş 2007, harita 2.

⁶⁰ Köroğlu 1996, Lev Ib.

düzenlemede arka ayakları üzerinde yükselen dağ keçileri başlarını geriye doğru çevirmiş ve ağaca tırmanmış şekilde betimlenmiştir⁶¹.

Sümer mitolojilerinde hayat ağacı temasına sıklıkla rastlanır. Sümer'in ilk krallarından Etena gökyüzünde kendisine bir çocuk vermesini sağlayacak bitkiyi, bir kartalın yardımıyla elde etmeye çalışmıştır. Etena bu yardımı, kartalın yavrularını yılandan kurtararak elde etmiştir. Sümer mitolojisinin önemli kahramanlarından 'Etena' bir Sümer kralıdır. Efsaneye göre Etena, bir çocuk sahibi olmayı ister. Tanrılarla konuşarak onlardan doğum bitkisini bulmalarını ve doğum bitkisinin meyvesiyle kendisine bir çocuk verilmesini ister. Güneş Tanrısı, bir kuşun doğum bitkisini bulması için ona yol göstereceğini söyler. Efsanede doğumun hayat ağacıyla özdeşleştiği, Etena'nın çocuğa hayat ağacı vasıtasıyla kavuştuğu görülür. Böylece yaratılış hayat ağacıyla başlamıştır. Bu efsanede doğum bitkisini getiren kuş da yine hayat ağacı temasının ortak unsurlarından biridir⁶².

Sümer'de konuyla ilgili bir efsane de Gılgamış ile ilgili olarak anlatılır. Gılgamış, bir bahçede mucize ağacı bulur. Gılgamış, mucize ağacın yanında genç bir kız görünümünde bulunan tanrıça Siduri ile karşılaşır. Gılgamış bu Tanrıça'ya bir asmanın yanında rastlar; bağ eski doğuluların "hayat otuyla" özdeşleştirdiği bitkidir⁶³. Sümerler, yaşam için bir asma yaprağını işaret olarak kullanmışlardır. Asma mucizevî bir bitki olarak ulu tanrıçaya adanır.

Sümerlere ait olduğu düşünülen bir şiirde "Huluppu" ağacından bahsedilir. Bu ağaç Fırat nehrinin kenarına dikilmişti. Fakat rüzgâr onu söküp, ırmakla birlikte sürükler. Gök tanrıçası İnanna onu alıp tapınağın merkezine getirip diker ve özenle bakar. Ağaç büyüyünce İnanna onu kesmek ister; fakat bir yılan onun dibine yuva yapmıştı, tepesine de bir kuş yavrusunu bırakmıştır. Ağacın dallarına harabe hizmetçisi Lilit evini kurmuştu. Burada Huluppu ağacı dibindeki yılan ve dallarındaki kuşlarla hayat ağacına benzetilmektedir⁶⁴.

Başka bir anlatıya göre Gılgamış Destanında Tanrıça İnanna, bahçesine bir Huluppu ağacı diker. Düşmanları onu engellemeye çalışırlar. Gılgamış ise İnanna'ya yardım eder. Bu yardımından dolayı İnanna Gılgamış'a teşekkür eder ve Huluppu

---

⁶¹ Köroğlu 1996, s. 63.

⁶² Çığ 2009 s.46.

⁶³ Öztekin 2008,s.

⁶⁴ Eliade 2003,s.278.

denilen bir ağaçtan ‘Pukku’ ile ‘mukku’ hediye eder. Pukku ile mukku, sihirli davul ve sihirli davul tokmağıdır. Burada Tanrı Huluppu ağacında görünmüştür. Tanrı ile iletişim Huluppu ağacının odunundan yapılan davul ve tokmak ile gerçekleşir. Davuldan çıkan sesin Huluppu ağacının sesi olduğuna inanılmıştır⁶⁵.

Sümerlerde ayrıca Hayat ağacı olarak hurma ağacı ve buğday başağı kabul edilmiş olup her ikisinin de bolluk ve bereketi simgelediğine inanılmıştır. Bereket tanrıçası İnanna ‘nın Hurma ağacıyla simgelendiği pek çok betimlemede görülmüştür. Hayat ağacı olarak kullanılan bir başka ağaç ise çamdır. Dicle ve Fırat bölgesinde yetişmeye pek müsait olmayan bu ağaç daha çok Temmuz ve İştar törenlerinde yapay olarak kullanılır⁶⁶. Bolluk ve bereketin yanında ölümsüzlüğünde simgesi olan hayat ağacı betimlemelerde farklılık gösterse de bütün şekilleriyle Tammuz’u simgeler. Doğanın kışın ölümü, ilkbaharda yeniden dirilişini simgeleyen hayat ağacı Tammuz ile aynı tapınım işlevini görür⁶⁷. Sümer’de hayat ağacının en çok dinsel alanlarda betimlenmesi, tanrı ve kralların yanında yer alması, taşıdığı önem yüzünden olup, kökeninde din olgusunun varlığını gösterir⁶⁸.

Doğanın ölümünü, canlanışını, yaşamı simgeleyen hayat ağacı; belki ilkel, yalın bir düşüncedir. Ancak Mezopotamya’nın doğayı dini olgularla nasıl bütünleştirdiğini ve hangi düşünce ölçülerine göre yorumladığını göstermesi bakımından önemlidir. Mezopotamya’nın yanı sıra diğer uygarlıklarda da özde dini içerikli olduğuna tanık olduğumuz hayat ağacı inancının Anadolu’da Attis’e özdeşleşmesi, Urartu ölü gömme törenlerinde ve kullandıkları günlük eşyalarda betimlenmesi dikkat çekicidir. Uygarlıkların beşiği olan Anadolu komşu kültürleri benimsemesi, kendi doğrultusunda özümsemesi ve yeni boyutlar kazandırması bakımından ayrı bir özgünlüğe sahiptir. Kaynağında kutsallık yatan, hayatın döngüsünün ve gücünün sembolü olan bu inanç geleneğini topraklarında sürdürmesi ve yeni anlamlar yüklemesi bu özgünlüğünden gelmektedir.

Eski Anadolu uygarlıklarından Hititlerde hayat ağacı örgesine çok az tanık olunur ve özgün bir biçimde karşımıza çıkması pek olası değildir. Benimsendiği diğer uygarlıklar gibi düzenleme aynıdır. Ortada bir hayat ağacı ve bakımlı örgelerin olduğu

---

⁶⁵ Öztekin 2008, s. 43.

⁶⁶ Köroğlu 1996, s.68.

⁶⁷ Öztekin 2008, s.42.

⁶⁸ Köroğlu 1996, s.69.

bir betim şeklinde karşımıza çıkar. MÖ 14. yüzyıla ait Alacahöyük'ten bir bronz plaka üzerinde fantastik yaratıklar arasında betimlenen hayat ağacı motifine Hitit sanatında benzer düzenlemelere tanık olunur⁶⁹. Ayrıca bir Hitit efsanesine göre Tanrı Telepinus kaybolur ve bunun neticesinde ülkeden bereket gider. Bunun üzerine hayat ağacı olarak tanımlanabilecek bir direk üzerine koyun postu asılır ve bu direk etrafında bazı dini ayinler yapılır. Tanrı'nın önüne dikildiğine inanılan bu direk etrafında yapılan ayinlerden sonra berekete kavuşulacağına inanılır⁷⁰.

B-ASUR KRALLIĞINDA HAYAT AĞACI İNANCI

MÖ 3 binli yıllardaki hayat ağacı daha stilize olarak karşımıza çıkarken MÖ 2. binlerde tamamen biçimsel şekilleriyle betimlenir. Bu dönemde hayat ağacının varlığına göçebe bir halk olan Hurrilerin MÖ 2 binli yılların başlarında Mezopotamya'da kurduğu Mitanni Krallığında, yerleşik hayata geçilince tanık olunur. Mitanni kültüründe "Gökyüzünü destekleyen direk" niteliğiyle betimlenen hayat ağacı onların egemenliğinde olan Asurlular tarafından benimsenir. Mitanni mühürlerinde en yaygın bezeme örgesi cennet sütun, kutsal ağaç ve grifondur (Levha IVa)⁷¹. Ancak bu betimlemelerin çok iyi olan örnekleri azdır. Asur'un MÖ 14. yüzyılda Mitanni egemenliği altında kurtulmasıyla hayat ağacı inancı yeni bir düşünce şeklini alır.

Asurlular hakkındaki bilgiler 19. yüzyıla kadar Herodot' un "Historia" isimli eserine dayanıyordu. Zamanla araştırma ve kazıların artması Kültepe, Eşnunna, Nuzi arşivlerinin ortaya çıkması Korsabat Kral Listesi'nin bulunmasıyla Asurlar hakkında geniş bilgi sahibi olmak mümkün olmuştur⁷².

Asur yerleşmesi Musul'un 100 km güneyinde Dicle'nin batı kıyısında, Cebel Hamrin'in kuzey çıkıntısında yer alır⁷³. Diğer bir deyişle Büyük ve Küçük Zap arasında uzanan⁷⁴, Ninive, Arbil ve Asur şehirleri merkezi bölgeleri olmak üzere bugünkü Kuzey Irak sınırında yer almaktadır (Harita II)⁷⁵.

---

⁶⁹ Köroğlu 1996,s.82.

⁷⁰ Öztekin 2008, s.35.

⁷¹ Köroğlu 1996,lev. XI a

⁷² Memiş 2007, s,180.

⁷³ Kuhrt 2009, s.104.

⁷⁴ Cancik-Kircshbaum 2004, s.104.

⁷⁵ Kuhrt 2007,s.152. harita 13

Asurluların siyasi tarihi 4 bölümde incelenmektedir. Eski Asur Devleti (MÖ. 2000-1700), Orta Asur Devleti (MÖ. 1700-1050), Yeni Asur Devleti (MÖ. 1050-750) ve İmparatorluk Devri (MÖ.750- 612) ⁷⁶. Eski Asur Devleti'nin ilk ortaya çıkışı MÖ. 2200'lere dayanmaktadır. İlk yerleşim yerleri Asur kentidir. Asur kenti Büyük ve Küçük Zap ırmaklarının Dicle ile birleştikleri kesimde, Dicle'nin batısında yer alır. Ülke ve baş tanrı Asur adını bu kentten alır ⁷⁷. Eski Asur Devleti'nin ömrü uzun olmamıştır. I.Şamşi Adad'dan sonra gücünü kaybeden Asur Devleti'ni Babil hükümdarı Hammurabi, Babil'e bağlamıştır. Böylece Asur, MÖ 14.yüzyıla kadar Babil ve Mitanni devletlerinin siyasi nüfuzu altında kalmıştır ⁷⁸.

Orta Asur Devleti ile ilgili bilgiler Mısır'daki Beni Hasan civarında bulunan Tel el Amarna mektupları ve Boğazköy yazılı kaynaklarına dayanmaktadır ⁷⁹. I. Asur-uballit', I. Adad-Nirari I.Salmanassar, I. Tukulti-Ninurta ve I. Tiglat-pileser önemli krallarıdır. Orta Asur kralları batıda Fırat nehrine, kuzeyde de Yukarı Dicle bölgesi ve Toroslara kadar olan alanı kontrol altına almayı başarmışlardır ⁸⁰. I. Tiglat-pileser'in ölümünden sonra Asur devleti çökmeye başlamıştır. MÖ 1050'ye gelindiğinde Asur çekirdek bölgesine indirgenmiştir ⁸¹.

Yeni Asur Devletini idare eden krallar Orta Asur Devletinden beri devam eden hanedanın soyundadırlar. Bu zamanın ünlü kralı olan Asurbanipal'in eski eserleri toplayarak meydana getirdiği kütüphane, birçok eserin günümüze kadar gelmesini sağlamıştır ⁸². I.Tiglatpilesar, II. Asurnasirpal, III. Salmanassar önemli kralları olup bu dönemde kuzeydeki Urartu Devleti ile savaşılmış, doğudaki Medler egemenlik altına alınmış, batıda Toroslara kadar ulaşmıştır ⁸³. Suriye ve Babil'i ele geçirilmiş, devlet ününü ve etkisini Yemen'e kadar ulaştırmıştır ⁸⁴.

---

⁷⁶ Memiş 2007, s.179.

⁷⁷ Köroğlu 2009, s.101.

⁷⁸ Memiş 2007, s.186.

⁷⁹ Memiş 2007, s.186.

⁸⁰ Köroğlu, 2009,s. 132–133

⁸¹ Ersoy 2008,s.86.

⁸² Bozca 2008, s. 64.

⁸³ Memiş 2007, s. 193.

⁸⁴ Memiş 2007, s. 198-201.

İmparatorluk Döneminin en önemli kralları II. Sargon⁸⁵ (Asur'u imparatorluk haline getirip Sargonitler devri olarak anılan imparatorluk dönemi başlatır.), Sanherib⁸⁶ (Babil'i tümüyle tahrip etmiş, Fenikelilerden Tır şehrini almış, Yahudilere din değiştirtip yeniden egemenlik altına almış ve parlak bir başkent olarak Ninive'yi kurdurmuştur), Assarhaddon, Asurbanipal'in⁸⁷. MÖ 650'de yeniden kurulup MÖ 626'da yeniden bağımsızlığını kazanan Babil ile birleşen Medler MÖ 614'de Asur'u, MÖ 612'de de Ninive'yi ele geçirip tahrip etmişlerdir⁸⁸ ve Asurluların tüm topraklarını da aralarında paylaşmışlardır⁸⁹. Mezopotamya ve orta doğuda uzun bir süre boy gösteren Asur krallığı komşuluk yaptığı ülkeler ve ele geçirdiği toprakların kültürlerinden çok etkilenmiştir. Özellikle Sümerler ve Mitanni Krallığı Asur'un hem sosyal hayatını hem de dini inancını etkilemiştir. Hayat ağacı inancı Asur Krallığında hem yönetimde, hem dini inançta, hem de sanatında önemli yer tutmuştur. Gerek tanrı Asur'u gerekse krallığı temsil eden bu inanç Asur İmparatorluğundan sonra kurulan ve aynı dönemde var olan uygarlıkları da etkilemiştir.

Mitannilerin egemenliğinden kurtulan Asur'da hayat ağacı MÖ.14. yüzyılda yeni bir düşünce şeklini alır⁹⁰. Söz konusu örgenin Asur sanatında ilk ortaya çıkışı duvar resimleridir⁹¹. MÖ 14. ve 13. yüzyıllarda kraliyet mühürlerinin vazgeçilmez motifidir⁹². Hayat ağacı dini içerikli sanat eserlerinin yanı sıra MÖ14. yüzyılda Tukulti Ninurta döneminde Kar Tukulti Ninurta Sarayı'nın duvarlarını süsleyen en önemli bezeme örgesi olur (Levha IVb ve Va)⁹³. Tukulti Ninurta Sarayı'nda duvarlar kutsal ağaç motiflerinin çok renkli freskolarıyla oluşturulan büyük panolarla süslenmişti⁹⁴. Bu panolardaki betimlemelerde hayat ağacı yine merkezde olup, iki yanında da kanatlı cinler bulunmaktadır. Hayat ağacı bu betimlemelerde palmet olarak çizilmiştir. İki yanındaki bakışlımlı, kanatlı cinlerin ellerindeki küçük sunak kaplarıyla ağacı kutsamakta ya da aşılamağa oldukları tahmin edilmektedir.

---

⁸⁵ Sever 2008, s.102.

⁸⁶ Memiş 2007, s. 219.

⁸⁷ Sever 2008, s.121.

⁸⁸ Bozca 2008, s. 64.

⁸⁹ Memiş 2007, s. 232.

⁹⁰ Köroğlu 1996,s.69.

⁹¹ Parpola 1993,s.162

⁹² Köroğlu 1996,s.70.

⁹³ Köroğlu 1996, Lev.IX a-b

⁹⁴ Sevin 1991,s.113.

Asur'da hayat ağacının önemi büyüktür. Onun için dini törenler düzenlendiği ve ağacın bu törenler için süslendiği bilinmektedir. Asur insanın düşüncesinde ağacın yaratıcı, koruyucu, güç kaynağı olduğu ve tanrıyı temsil ettiği görülmektedir⁹⁵. MÖ 14. y.y. sonlarına ait duvar resminde hayat ağacı ve belirgin kanatlı güneş kursunun oluşturduğu kompozisyon ilk defa bu levhada karşımıza çıkar⁹⁶. Asur'da dini bir anlamla yer bulan bu betim Tukulti Ninurta Saray duvarlarında karşımıza çıkar. Stilize edilmiş ağacın palmetlerle çevrilmiş olması da ilk kez bu dönemle birlikte kullanılan bir kompozisyondur (Levha IVb ve Vb)⁹⁷. Bu kompozisyonlarda kanatlı cinlerin yanı sıra keçi motifi de kullanılmıştır. Sümerlerden farklı olarak betimlemede stilize palmetler kullanılmıştır. Keçi betimlemeleri de farklılık gösterir. MÖ 13.y.y'dan itibaren bu tür düzenlemeler Asur sanatında sıkça kullanılır. Asur hayat ağacı inancının kökeninde Sümer hayat ağacı inancının biçim değiştirmiş izleri bulunur. Sümer'de Dumuzzi'nin kendisi olarak algılanan hayat ağacı Asur'da imparatorluk simgesi olabilecek değerde yüceltilmiştir⁹⁸.

Mezopotamya sanatında en erken dönemden itibaren saray duvarlarının kabartma veya boya bezemeyle süslendiği bilinmektedir. Bu durum Asur'da da gelenektir. Geç Asur Dönemi'nden önce, duvarlar sıva üzerine direkt olarak uygulanan boya ile yapılan fresk ya da kalıpta dökülen tuğlalarla oluşturulan kabartma betimlerle bezenmekteydi. Asurnasirpal döneminde mimari dekorasyondaki geleneksel formlar kireç taşıdan büyük duvarlar üzerine uygulanan yüksek kabartma şeklinde yapılan oymalarla zenginleşmiştir⁹⁹. Bunlar üzerinde yer alan betimlemelerde ele alınan temel konulardan birisinin hayat ağacı olduğu görülür.

Asur kenti olan Nimrud, Kalah ya da Kalhu olarak da bilinmektedir. Kentin baş tanrısı Ninnurta savaş ve av tanrısı olarak saygı görmüştür. Bu kentte inşa edilen Asurnasirpal' in sarayı Kuzeybatı Sarayı olarak adlandırılmaktadır. Bu saray Layard tarafından 1848'de keşfedilmiştir. Gösterişli Asur saraylarının ilk klasik tipi olarak görülen bu saray, anıtsal kapı figürleri ve kabartmalarla süslenmiştir. Kalhu, Orta Asur Dönemi'nde bir eyalet merkeziyken, Asur kralı II. Asurnasirpal tarafından başkent olarak seçilmiştir. Sitadel kentin güneybatısında bulunmaktadır.

---

⁹⁵ Parpola 1993, s.168.

⁹⁶ Köroğlu 1996, s.71.

⁹⁷ Köroğlu 1996 Lev.IX a ve XIX b

⁹⁸ Parpola 1993, s.167.

⁹⁹ Köse 2008, s.97.

Tapınaklar ve kralın sarayları ise höyüğün üstüne yapılmıştır. Ziggurat, Ninnurta, İştar ve Kidmuru tapınakları ise kuzeybatıda bulunmaktadır. Kuzeybatı Sarayı ise Ziggurat'ın güneyinde inşa edilmiştir. Kapıları taştan yapılmış dev aslan ve boğalarla korunan sarayın duvarları, kralın askeri ve avla ilgili başarılar ve tanrısal yaratıkları gösteren sahneler oyulmuş taş levhalarla kaplanmıştır. Kalhu, Asur MÖ 612'de işgal edildiği zaman yıkıma uğramıştır ve yerleşim MÖ 2. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür.

Kuzeybatı sarayında sarayın kalbini oluşturan taht odasının duvarları alttan taş kabartmalar, üstten de fresklerle bezelidir. Tüm Yeni Asur saraylarında kullanılan bu taş kabartmalar sarayın yapımı sırasında taslak olarak işlenmiş yerlerine oturtulmuş aralarında kalan boşluklar ve duvarların alt bölümü molozlarla doldurulmuştur. İşte taht odası kabartmalarından en önemlisi tahtın arkasındaki arka duvarda bir niş içine yerleştirilmiş olanıdır (Levha VIa)¹⁰⁰. 1.70 metre yüksekliğinde ki bu panoda, ortada stilize edilmiş bir hayat ağacı, bunun her iki yanında kral, kralın arkasında koruyucu cinler ve tüm sahnenin üzerinde de güneş kursu içinde baş tanrı Asur gökten yere iner durumda betimlenmiştir¹⁰¹. Böylelikle kralın tanrı tarafından tahta oturtulduğu ve gücünü ondan aldığı anlatılmak istenmiş olmalıdır¹⁰². Taht odası dahil olmak üzere sarayın kabartmalarla bezeli tüm odalarının köşe dönüşlerinde stilize kutsal ağaç motifli kabartmalar yerleřtirilmiştir¹⁰³. Sarayın kapı yolu üzerinde bulunan kabartmalardaki figürler dinsel olarak bu kapıları koruyucu amaçlıdır. Burada bulunan kabartmalarda kanatlı olarak betimlenmiş bir erkek figürü bir keçi ve buğday başağı ya da bir geyik ve bir dal tutmaktadır (Levha VI b)¹⁰⁴.

Sarayın "I" Salonu olarak isimlendirilen salonundaki kabartmada İştar'ı simgeleyen iki kanatlı tanrıça figürü bulunmaktadır (Levha VIIa)¹⁰⁵. Kutsal ağacın önünde duran iki tanrıça ellerinde bir kolye tutmaktadır. Ancak bu kolyelerin büyüklüğu dikkate alınırsa bilezik ya da bir pazıbent olduğu da düşünülebilir. Tanrıçaların her iki bileği rozetli bileziklerle süslüdür. Sarayın "Z" olarak isimlendirilen salonunda kutsal

---

¹⁰⁰ Reade 1998, s.37.res.33.

¹⁰¹ Reade 1998, s.38.

¹⁰² Sevin 1991,s.49-51.

¹⁰³ Sevin 1991,s.52.

¹⁰⁴ Köse 2008,ek 37 Lev. XXXVII.

¹⁰⁵ Köse 2008,ek 38 Lev. XXXVIII.

ağaca doğru yönelmiş kanatlı bir tanrı bulunmaktadır (Levha VIIb)¹⁰⁶. Her iki kolunda ve bileğinde, uçları süslemesiz pazıbent ve bilezik bulunmaktadır. İki salondaki kompozisyonda Hayat ağacı stilize palmetlerle çevrilmiş şekilde çizilmiştir.

Nimrud 'da sarayın "B" odasının sonunda kral tahtının arkasındaki niş içine yerleştirilmiş çitasından yapılmış kabartmada Kral Asurnasirpal betimlenmiştir. İki defa olmak üzere kutsal ağacın her iki yanında gösterilmiştir. Burada kral kanatlı güneş kursunun altında tanrı Asur'dan krallık yetkisini alır şekilde betimlenmiştir. İki taraflı olan betimde kralın arkasında koruyucusu kanatlı cinler yer alır¹⁰⁷. Bu yaratıklar ellerinde kova ve kozalak taşlar (Levha VIa)¹⁰⁸. Nimrud 'da bulunmuş Metropolitan Sanat Müzesi'nde sergilenen II. Asurnasirpal'e ait saray kabartmalarında ise kanatlı erkek ve kuş başlı kanatlı tanrılar kutsal ağaçlarla birlikte betimlenmiştir (Levha VIIIa)¹⁰⁹.

Yeni Asur Krallığından günümüze ulaşan en popüler eserler saray duvarlarını süsleyen kabartmalardır. Özellikle Kalhu, Dur- Şarukin ve Ninive'de 19. Yüzyılda yapılan arkeolojik kazıların en gözde buluntuları olan bu eserler Louvre ve British Müze'sinde sergilenmektedir¹¹⁰. Kral ve hizmetkârının bulunduğu bir betimde kral elinde bir kap tutmaktadır ve bir başlık giymiştir. Kralın tuttuğu kâse krallık gücünü simgelemektedir¹¹¹.

Asur'da hayat ağacının ikonografisi değişse de kutsal benliği değişmez. Sonuçta söz konusu örge ulusal tanrı Asur'un sembolü olarak seçilir. Ölüm ve doğuşun sonsuz dolaşımını oluşturan bu motif kral giysilerinde mücevherlerde, resmi mühürlerde sık sık betimlenir. Asur'daki pek çok sanat eserinde kutsal selamlama şekliyle ağacı aşlayan kral bereketin artmasına yardım eder. Bu kral ile hayat ağacı arasında kutsal bir bağ olduğu düşünülebilir.

Asur kabartmalarında Tanrı'nın hayat ağacında tecelli ettiği görülür. Bir kabartmada Tanrı, bir ağaçtan çıkar biçimde gövdesinin üst kısmıyla betimlenir. Ağacın yanında su akmakta ve bir keçi ağacın yapraklarını yiyerek beslenmektedir¹¹².

---

¹⁰⁶ Köse 2008,ek 50 Lev. LI b

¹⁰⁷ Köse 2008, s.99.

¹⁰⁸ Reade 1998, s.37.res.33.

¹⁰⁹ Köse 2008,ek 50 Lev.L.

¹¹⁰ Köroğlu 2009,s.190.

¹¹¹ Köse 2008, s.101.

¹¹² Köse 2008, s.102.

Hayat ağacı Asur'da Sümerlerdeki inanca göre içerikte farklılık gösterir. Öyle ki Asur'da hayat ağacı hem tanrı Asur'un, hem de kralın sembolü olarak da kullanılır. Sümerlerde ise Dumuzi'nin kendisi olarak algılanır. Ancak özde ağacın kutsallığı ve inanç ürünü olması aynıdır. Her toplumda değişik şemalarla betimlenen hayat ağacı Asur'da esas olarak taş bir atlık üzerinde bir palmet başlığıyla bir ağaç gövdesinden oluşturulan bir düzenekle karşımıza çıkar¹¹³. Bu düzenlemede süs olarak çam kozalağı veya nar kullanılır (Levha VIIIb)¹¹⁴.

Hayat ağacının hem Sümerlerde hem de Asurlularda ortak olan yönü ise ağacın ölüm ve yaşamın simgesi olmasıdır. Her iki uygarlık da bu örgeyi ölümsüzlük simgesi olarak görür. Hatta Asurlular bir adım daha ileri giderek krallarına da aynı ölümsüzlük payesini biçerler. Hayat ağacının ortaya çıkışı insanın düşüncesinde kapladığı alan, din olgusu ve yaşam üzerindeki etkisi sebebiyledir. İnsanı ağaca saygı duymaya iten nedir? Ağacın pek çok fayda verici gücünün olması, ağacın tanrısal nitelikte yaratıcı ve dirilik verici güçlere sahip olmasıdır. İşte bu sebeple Asurlular ağacı tanrı ile eşdeğer görmektedirler¹¹⁵.

Ölüm ve doğuşun sonsuz dolaşımını oluşturan bu sembolün kral giysilerinde, mücevherlerde, resmi mühürlerde betimlenişine sıkça rastlanır. Söz konusu bu örgenin betimlendiği tüm alanlarda merkezde yer alması da taşıdığı öneme yorumlanabilir. Dolayısıyla da inanç ürünleri ile sanat eserlerinin ortak noktaları o toplumun dini yaşam biçimini açıklama konusunda önem taşır. Bu önem Asur'da yapılan kült törenlerinin betimlenişiyile ortaya çıkar¹¹⁶. Asur'daki birçok sanat eseri üzerinde kutsal selamlama şekliyle ağacı aşıl原因 kral bereketin artmasına yardımcı olur (Levha VIa)¹¹⁷. Bu düzenlemeden anlaşılacağı üzere kral ile hayat ağacı arasında kutsal bir bağın olduğu düşünüle bilinir. Bunun yanında ağacı koruyan örgelerin betimlenmesi topluma göre değişse de işlevleri değişmemiş. Sümerlerde birbirine bakışumlu keçi iken, Asurlarda bazen cinler, bazen kanatlı yaratıklar, bazense krallar şeklindedir. İşlevleri hep iyi ruhu ve koruyuculuğu temsil etmek olmuştur (Levha IXa)¹¹⁸.

---

¹¹³ Köroğlu 1996,s.71.

¹¹⁴ Parpola 1993, fig.2.

¹¹⁵ Köroğlu 1996,s.94.

¹¹⁶ Parpola 1993, s.167.

¹¹⁷ Reade 1998, s.37.res.33.

¹¹⁸ Köse 2008, Lev. XXXIX b.

Hayat ağacının Asur imparatorluk sanatında ikili bir işleve sahip olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Burada ağaç Asur kralları tarafından ellerinde bulunan dünya düzeninin kutsallığını sembolize etmesinin yanı sıra üstün insan olarak kralı da temsil eder. Ağaç kral tarafından sürdürülen dünya düzenini de simgeler¹¹⁹. Asur hayat ağacının Sümer ağacıyla benzer özellikler içerdiği gözlenir. İkisinde de tanrı sembolü olarak karşımıza çıkan hayat ağacı bu niteliğinin yanı sıra söz konusu uygarlıklarda ölüm ve yeniden doğuşun simgesi olarak işlevini sürdürür¹²⁰.

Bir inanç geleneği ölümsüz yaşamın simgesi olan hayat ağacı şekillerinin çeşitli ve zengin olması Asur'a özgü olup sanat ve dindeki önemini vurgulama açısından önem taşır. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise Asur krallarının tanrı Asur'un yerine geçecek kadar yüceltilmesidir. Bu anlayış beraberinde tanrı - kral – hayat ağacı birliği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bunun en iyi kanıtı ise yaygın Asur betimlemelerinden olan kült hareketi yapan cinler arasındaki ağacın kralı temsil ettiğini gösteren kabartmalı orthostatlardır¹²¹.

Asur hayat ağacının somut olarak tanrı ile eşdeğerde tutulmasının özündeki gerçek ağacın tanrısal niteliklerle yaratıcı, dirilik verici güçlere sahip olmasıyla açıklanır. Çünkü daha önce de değinildiği gibi insanoğlunun yaşamında ağacın çok önemli bir yeri vardır. İnsanoğlunun ağaca çok derin saygı duyma sebeplerinin başında ağacın fayda verici birçok güçlerinin olması gelir. Bu durum Sümer ve Asur'da aynı şekilde belirtilmiştir. Çünkü insan yapı olarak kendinden güçlü olana saygı duyar. Belli ki hayat ağacına inanan toplumlarda ağacın tanrısal güçlere sahip olması ona saygı duymanın yanı sıra korunması gerektiğini de ön plana çıkarır. Bunu kanıtlayan ise betimlemelerde ağacı koruyan örgelerinde kullanılmasıdır. Bunlar da hayat ağacının cinler, devasa yaratıklar tarafından korunmasının konu edildiği betimlemelerdir. Cinlerle ağacın birlikte kullanılması Asur sanatında yaygındır. Cinlerin bu sahnelerde kralın yerine betimlendiği düşünülürse ağacın kral tarafından da saygı duyduğu korunduğu ortaya çıkar.

Asur mühürlerinde kullanılan başka bir betimleme ise hayat ağacından meyvelerin sepetlere toplanarak diğer ağaçların aşılmasını amaçlayan betimlemelerdir. Bu düzenlemede tıpkı Sümer'de olduğu gibi hayat ağacının bolluk ve

---

¹¹⁹ Parpola 1993, s.168.

¹²⁰ Köroğlu 1996, s.73.

¹²¹ Köroğlu 1996, s.74.

bereketle ilgili olduğu anlaşılmaktadır¹²². Bu durum tanrının bereket dağıtan özelliğinin ağaca atfedildiğini gösterir (Levha VII b)¹²³.

Sümer'deki inançtan farklı olarak hayat ağacı Asur'da güç ve kudreti de simgeler. Örgenin saray duvarları ve tapınaklara işlenmesi bu öngörüye kanıtlar. Tukulti Ninnurta I sarayının duvarlarında hayat ağacının iki yanında bakışumlu kuş gövdeli cinlerle oluşturulan düzenlemelerden çıkarılacak sonuç bu düzenlemenin¹²⁴ kralın kendisi tarafından tasarlanmış olduğudur (Levha IX a)¹²⁵.

Asur sanatında geniş yer alan hayat ağacı motifi bazı yerlerde palmet şeklinde betimlenir. Nimrut'dan Salmanasar kapısının T avlusunda bulunan panel üzerindeki betimlemede merkezde bakışumlu iki kral her ikisi de tanrı Asur'u temsil eden kanatlı diskin altında yer alır. Kutsal selamlama olarak geçen bu betimlemede hayat ağacı iki kralın arasındadır. Asur sanatında güneş kursu, hayat ağacı, kral ve cinler en fazla kullanılan öğeler olup bu toplumun hem siyasi erki, hem dini inancı hem de toplum yaşamı hakkında yorum yapmaya fırsat verir¹²⁶. Bu eserler arasında bir silindir mühür üzerinde kutsallığın ilahiliğın temsilcisi kral, hayat ağacının üzerinde kanatlı güneş kursundan çıkan hayat suyunu tutmaktadır. Bu üçlünün bulunduğu bir başka betimleme ise Kalhu II. Asurnasirpal sarayı taht odasındaki panoda bulunmuştur. Hayat ağacının üzerindeki kanatlı güneş kursu içindeki baş tanrı Asur gökten yere iner şekilde tasvir edilmiştir. Bu düzenlemeden kralın tahtına tanrı tarafından oturtulmuş olduğu ve gücünü tanrıdan aldığı anlatılmak istenmiş olabilir.

Asur'da hayat ağacı sonsuzluk ve ölümsüzlük sembolüdür. Onun sayesinde imparatorluğun yüzyıllar boyu ayakta kaldığına inanılır¹²⁷. Bir düşünce ürünü ve inanç varlığı olan hayat ağacı Mezopotamya'da hem özünü geliştirmiş hem de çevresini aydınlatmış, kendinden sora gelenleri beslemiştir. Öyle ki sanat eserlerine bakarak Sümer ve Asurların günlük hayatlarını öğrenmek mümkündür.

Yeni Asur dönemine ait bir fildişi tarakta yer alan betimlemede hayat ağacına yapılan kült törende giyilen kıyafet yapılan töreninin özelliği hakkında yorum yapmak o dönemi ait bilgi almak mümkündür. Bu betimlemedeki kutsal sayılan hurma ağacı

---

¹²² Köroğlu 1996, s.75.

¹²³ Köse 2008, ek 50, Lev. Ll.

¹²⁴ Köroğlu 1996, s.76.

¹²⁵ Köse 2008, Lev. XXXIX b.

¹²⁶ Köroğlu 1996, s.77.

¹²⁷ Köroğlu 1996, s.78.

önünde sırtını dönen bir rahip ve elinde bir buket açmamış çiçek bulunmaktadır. Bu betimlemedekilerden İştar ve Tammuz' temsil edilir. Tanrı burada çiçek tozlarıyla ağacı aşilar ve verimliliği sağlar. Tarağı kullanan kişinin de ağacın güçlerinden yaralanacağı inancı Mezopotamya insanının hayat ağacına olan bağlılığını ortaya koyar.

Bir Asur belgesinde İştar'dan Hayat ağacı tanrıçası olarak bahsedilmektedir. Asur ülkesinde Hayat ağacı kraliyeti ya da Asur ülkesini simgelemektedir. Asur sanatında da hayat ağacının çok zengin bir kullanımı vardır. Duvar bezemelerinde, kral mühürlerinde kullanılmıştır. Asurlularda hayat ağacı insanlarla Tanrılar arasında aracı konumdadır. Saray duvarları, resmi odalar ve tapınaklarda sıklıkla bu motifin yer alması hayat ağacının ne kadar önemli olduğunun göstergesidir.

Asur kabartmalarında Tanrı'nın hayat ağacında tecelli ettiği görülür. Bir kabartmada Tanrı, bir ağaçtan çıkar biçimde gövdesinin üst kısmıyla betimlenir. Ağacın yanında su akmakta ve bir keçi ağacın yapraklarını yiyerek beslenmektedir. Bir Asur belgesinde İştar'dan Hayat ağacı tanrıçası olarak bahsedilmektedir. Asur sanatında da hayat ağacının çok zengin bir kullanımı vardır. Duvar bezemelerinde, kral mühürlerinde kullanılmıştır. Burada hayat ağacı insanlarla tanrılar arasında aracı konumdadır. Saray duvarları, resmi odalar ve tapınaklarda sıklıkla bu motifin yer alması hayat ağacının ne kadar önemli olduğunun göstergesidir¹²⁸.

C-URARTU KRALLIĞINDA HAYAT AĞACI İNANCI

Merkezi bölgesi Van gölü havzası olan Urartular önemli bir demir çağ uygarlığı olarak karşımıza çıkan bir diğer krallıktır. Özellikle madencilik, mimari alanında gelişkin ürünler sunan kültürleriyle pek çok Yakındoğu uygarlığına da kaynaklık ettikleri bilinmektedir. Krallık MÖ 1274-858 yılları arasında beylikler dönemini yaşarken MÖ 858 yılından itibaren bir yönetici tarafından yönetilmeye başlanmışlardır ki bu MÖ 585 yılında yıkılış dönemlerine kadar sürmüřtür¹²⁹. Başkentleri Tuşpa (Van) olan krallığın ilk kez bu bölgede şekillenmeye başladığı, ardından kuzeyde Erzincan ve Aras Bölgesi, Kuzeydoğuda Sevan Gölü civarı, güneyde Kuzeybatı İnan ve Urmiye Gölü güneyi, batıda ise Elazığ ve Malatya'ya kadar geniş bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır (Harita III)¹³⁰.

¹²⁸ Eliade 1993,s.279.

¹²⁹ Çilingiroğlu 1984,s.14.

¹³⁰ Ersoy 2008, harita 7.

Urartu tarihine genel hatlarıyla bakıldığında krallığın MÖ 13. yüzyılın ilk çeyreği ile MÖ 9. yüzyılın ilk yarısında yoğun Asur tehlikesi ve saldırıları karşısında “Feodal Beylikler” tarafından oluşturulmuş, Uruatri ve Nairi Konfederasyonlarının egemen oldukları devre olduğu anlaşılmaktadır¹³¹. Bu dönemde kökenleri MÖ III. bin yıla dayanan kabile ve feodal beylik düzeni süregelmektedir. Bu nedenle bu devre, Urartu’nun arkaik çağı olarak adlandırılmaktadır. MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 6. yüzyıl başları arasındaki devre ise Eski Anadolu ve Ön Asya’nın siyasi ve kültür tarihi literatüründe klasik anlamda Urartu devleti olarak tanımlanan “Krallık” devridir¹³².

MÖ 900 – 585 yıllarında tarih sahnesinde kalmış olan Urartular, yerleşme yerleri olarak doğal savunmaya elverişli, yakınında su kaynağı olan, genellikle kayalarla çevrili yüksek bir tepeyi, bir dağ yamacını seçmişlerdir. Başkent Tuşpa’nın kurulduğu Van kalesi de bu tür bir yerleşimdir. Van kalesi deniz seviyesinden 1700 m. yüksekte, anıtsal bir kayalıktadır. Urartuların savunmayı bu denli ön planda tutmalarının nedeni ise, Mezopotamya’da güçlü bir devlet olan Asurluların yağma ve istilalarından korunma çabası idi¹³³.

Urartu Krallığı’nın en geniş yayılımı MÖ 8. yüzyılda I. Argisti, II. Sarduri ve I. Rusa döneminde olmuştur. İlk iki krala ait yazıtlarda çağdaşları olan Assur kralları gibi yıllık seferler düzenledikleri ve bu seferlerden elde edilen ganimetler ile krallığın ekonomisine önemli bir kaynak sağlandığı anlatılmaktadır. Urartu Krallığının MÖ 585 dolaylarında gerçekleştiği düşünülen yıkılışı hakkında kesin bilgi yoktur¹³⁴.

Urartu Krallığında gelişkin maden işçiliğine dayalı olarak pek çok dinsel motifin başta tunç altın gümüş olmak üzere bazı materyaller üzerine işlendiği dikkat çeker. Taş kabartmalarda Urartu dinsel ikonografisi hakkında bilgi veren bulgular arasında yer alır. Bu eserlerde başta tanrı, tanrıça olmak üzere mitolojik yaratıklar, kutsal hayvanlar yanı sıra Urartu inancında yeri büyük olan hayat ağacı örgeleri konu olarak ele alınmıştır. Urartu uygarlığında hayat ağacı motifine diğer ilk çağ uygarlıklarına oranla daha sık rastlanır. Urartu sanatında hayat ağacı, Sümer, Babil, Asur uygarlıklarına göre daha zengin ve özgün bir içerik taşır. Urartulardan kalan bir silindir mühürde ortadaki hayat ağacına karşılıklı olarak ön ayaklarını dayayan ve en küçük ayrıntısına kadar özenle

---

¹³¹ Çilingiroğlu 1984,s.3.

¹³² Ersoy 2008, s.91.

¹³³ Köse 2008,s.1.

¹³⁴ Köse 2008,s.15.

işlenen iki keçi figürüne (Levha Xa)¹³⁵ rastlanır¹³⁶. Urartu tapınaklarının üzerinden sonsuza doğru yükselen hayat ağacı tapınağın kutsallığını, varlığının devamlılığını ve tarım ürünlerinin bereketini simgelemiştir.

Urartularda Hayat ağacının koruyucu özelliği ön plana çıkmıştır. Hayat ağacı motifi Urartu askeri donanımını oluşturan malzemelerin üzerinde de betimlenmiştir. Örneğin kral miğferi üzerinde hayat ağacı motifleri (Levha X b)¹³⁷ bulunur. Bu betimde kral ve soyundan olanlar hayat ağacına selam verirler. Hayat ağacının tanrısal ruhları içinde barındırdığı ölümsüzlüğü simgelediği düşünülür. Hayat ağacının bu gücünden kralın ve ordunun yararlanması istenilmektedir. Urartular, saraylarını tapınaklarını, boydan boya hayat ağacı motifiyle bezemiştir¹³⁸. Ayrıca kullandıkları günlük eşyaların üzerlerinde bu motifi sıkça kullanmışlar. Bu motif, Urartular için imparatorluk simgesi ve tanrıların amblemleri olmuştur (Levha X c)¹³⁹. Bir testi üzerine işlenen bu mızrak uçlu hayat ağacı motifleri de Urartulara ait karakteristik bir motiftir.

Urartular teokratik bir devletti. Urartu panteonunda pek çok sayıda tanrı ve tanrıça olmasına rağmen, onların özgün tanrıları durumundaki Haldi her zaman öncü rol oynamıştır. Baş tanrı Haldi aynı zamanda savaş tanrısı olma özelliği ile karşımıza çıkar. Urartularda her şey, baş tanrı Haldi için yapılır, onun adına tapınaklar inşa edilir, her gün pek çok sayıda hayvan, sığır, koyun kurban edilir, ayrıca değerli madenlerden, taşlardan ve fildişinden yapılmış çeşitli zengin eşyalar adanırdı. Bu tanrı için yapılmış tapınaklara en iyi örneklerden biri, Altın-tepe'deki saray-tapınaktır. Kare planlı bu yapı bir saray kompleksinin içinde yer almaktadır. "Portik" diye adlandırdığımız sütun dizisine sahip kalın bir duvar ile çevrili avlunun ortasında ise, bu tür tapınakların en kutsal bölümü "Cella" bulunmaktadır. Cella ile Portik arasında kalan bölümün üstü açıktır. Portiğin çatısı da iyi işlenmiş taş altlıklara oturan zarif sütunlarca taşınmaktadır. Tapınağın odalarını duvar resimleri süsler. Bu odalardan biri kabul salonu olarak, öteki de dini törenlerde kullanılıyordu. Resimler oldukça kötü durumdadır. Yine de bunların tamamlanmış halini gösteren çizimlerden, yapıtların ne denli ince bir işçiliğe sahip oldukları konusunda bir fikir edinilmektedir. Açık mavi boyalı duvar üzerine kırmızı, açık kahverengi ve beyaz renklerle kanatlı cin, nar, palmet ve aslanın yanı sıra

¹³⁵ Belli 1980, Res. 3.

¹³⁶ Belli 1980,s.241.

¹³⁷ Çevik 1999, Lev. Ib

¹³⁸ Çevik 1999,s.339.

¹³⁹ Köroğlu 1996, Lev.XI e

geometrik motifler de başarıyla uygulanmıştır. Elindeki kap ve kozalakla hayat ağacını aşıl原因an tanrıça, kabul salonundaki duvar resimlerinin ilginç örneklerinden biridir (Levha XIII b)¹⁴⁰ . Yaşam ile ölümü simgeleyen ve ilk çağlardan beri kutsal bir anlamı olan ağaç, Urartu sanatının da vazgeçilmez bir ögesi durumundadır¹⁴¹ .

Ele geçen örnekler, Urartulu sanatçıların fildişi alanında da üstün bir düzeye ulaşmış olduklarını göstermektedir. Urartulu sanatının çok sık betimlediği aslan figürü fildişi yapıtlarda da karşımıza çıkmaktadır. Oturur ve yatar biçimde betimlenmiş aslanların mobilyaların birer parçası olduğu sanılmaktadır. Bu alandaki en ilginç örneklerden biri de oyma geyik kabartmasıdır. Bu kompozisyonda hayat ağacı önünde başı geriye dönük olarak bir geyik figürü betimlenmiştir¹⁴² .

Urartu krallığının kuruluşundan yıkılışına kadar Urartu sanatının en çok sevilen bezeme öğelerinden birini oluşturan hayat ağacı motifleri, en doğal halinden stilize edilmiş sembolik şekillere kadar hemen hemen her açıdan işlenmiştir¹⁴³ . Urartu sanatında yaygın olarak karşımıza çıkan hayat ağacı motif ve sahneleri, Asur-Urartu kültür etkileşiminin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Urartu sanatında değişik biçimlerde görülen hayat ağacı motifi koruyucu amacının yanı sıra dinsel anlamlar da içermektedir. Bu yüzden Sümer, Babil, Hurri ve Asur'un kutsal ağaç inancı ile eşdeğer anlamlar taşımaktadır¹⁴⁴ . Urartu mühürlerinde de sık karşılaştığımız kutsal ağacın her iki yanında yer alan keçi figürleri yaşamın devinimini simgeleyen anlatımlar olarak yorumlanmıştır¹⁴⁵ .

Bolluğun ve bereketin simgesi olan hayat ağacı betimlemelerine Urartu'da at alınlıklarından, kemerlere, mühürlere ve miğferlere kadar çeşitli eserler üzerinde rastlanılmıştır. Ağaç bazen tanrılar, bazen kanatlı cinler, bazen de krallar tarafından kült yapılırken bazen de keçi gibi hayvanlar arasında betimlenmiştir¹⁴⁶ . Urartu'daki hayat ağacı motifi sanatın bütün dallarında ağacın doğal hallerinin yanı sıra, kendine özgün

---

¹⁴⁰ Köse 2008, Lev. XXXV.

¹⁴¹ Köroğlu 1996,s.83.

¹⁴² Köse 2008,s.13.

¹⁴³ Belli 1980,s.237.

¹⁴⁴ Çevik 1999,s.337-338

¹⁴⁵ Belli 1980,s.238.

¹⁴⁶ Belli 1980,s.240

stilize olarak işlenmiş palmet, kozalak, tomurcuk, rozet, yaprak biçimli kargı, dal, daire ve nokta şeklinde karşımıza çıkar¹⁴⁷.

Urartu çivi yazılı belgeleri Urartu resmi dini hakkında aydınlatıcı bilgiler verir¹⁴⁸. Ancak Urartu mitolojisi ve kült törenlerinden söz edilmez. Yazılı belgelerde geçmeyen bu var oluşumların anlamları Urartu resim sanatı ile açıklığa kavuşur. Çünkü bu eserler üzerindeki betimlemeler Urartu insanının düşünce yapısını ve dini yapısını yansıtır¹⁴⁹. Dolayısıyla bu eserler Urartuların yaşam koşulları ve söz konusu örgenin ne amaçla kullanıldığının bilinmesine yardımcı olur¹⁵⁰.

İlk ortaya çıktığı günden itibaren dinsel niteliklerini yitirmeyen hayat ağacının bezeme örgesi olarak oldukça sevilerek kullanılmasının ilk etkeni, Urartu'da da dini içerikli oluşu ve koruyucu özellik taşımasıdır. Buna kanıt olarak da birçok sanat eseri üzerinde betimlenen hayat ağacına yapılan kült törenleri gösterile bilir. Tanrısal güçlerle bağdaştırılan hayat ağacının ölümsüzlük sembolü olarak seçilmesi, Urartu açısından taşıdığı önemle yorumlanabilir. Kralların tanrısal güçler çerçevesinde uygarlığın ölümsüzlüğünü sağlamak istemelerinin yanı sıra dünya düzenlerini de koruyarak devamlılığını sürdürmeleri için hayat ağacı sembol olarak kullanılmıştır¹⁵¹. Urartu uygarlığındaki hayat ağacı inancı bütün sanat dallarında betimlenişine etken olmuştur. Nitekim saray ve tapınak duvarlarının yanı sıra, yiyecek depolarındaki testi ve küplerin üzerine artağanlığın, bereketin simgesi olarak hayat ağacı motifleri işlenmiştir (Levha X a)¹⁵².

Urartu'da tapınakların duvarlarına betimlenen hayat ağaçlarının tapınağın korunmasını sağlanmasının yanı sıra, tapınak depolarındaki ürünlerin verimliliğini de arttırdığına inanılıyordu. Ayrıca kötülüklerin yapılardan içeri girmemesi için dış cepheler hayat ağacı motifleriyle süslenmiştir¹⁵³. Urartu'da yaygın bir gelenek olarak karşılaşılan hayat ağacı inancı koruyuculuk özelliğinin yanı sıra bolluk ve bereketin artmasını sağlayan düşsel bir inanç varlığı olarak karşımıza çıkar.

---

¹⁴⁷ Belli 1980,s.241.

¹⁴⁸ Piotrovski 1969,s.37.

¹⁴⁹ Köroğlu 1996,s.84.

¹⁵⁰ Belli 1980,s.237.

¹⁵¹ Belli 1980,s.241

¹⁵² Belli 1980, Res.3.

¹⁵³ Köroğlu 1996,s.47.

Urartu insanı kule biçimli tapınak modellerinden uzanan hayat ağaçları ile verimliliğini, varoluşun sonsuza kadar sürmesini isteyerek doğa ve toplum olaylarını sanatsal bir biçimde özümleyerek sembolize eder¹⁵⁴. Nitekim kule-hayat ağacı örgelerinin betimlendiği şarap testilerinin kullanım amacının libasyonla bağlantılı olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır (Levha X c)¹⁵⁵. Urartu krallarının baş tanrı Haldi adına ekilen üzüm bağlarının verimliliğini arttırmak amacıyla yapılan dinsel törenlerde bu türden kapların kullanıldığı görülür. Bağımsız yontu sanatı nerdeyse olmayan Urartu'nun tek büyük boyutlu kabartması olan Adilcevaz kaya kabartmasında Tanrı Teişeba tanrısal hayvanı boğa üstünde elinde tuttuğu kaptaki su ve sağ elindeki tomurcuk ile karşısında duran hayat¹⁵⁶ ağacına can verdiğinin betimlemesi bu kapların dini işlevini ortaya koyar (Levha XI ve XII)¹⁵⁷.

Urartu sanat eserlerinde sevilerek işlenen hayat ağacı betimi Sümer ve Asur kökenlidir. Adilcevaz kabartmalarında görülen Tanrıların yaprakların dolmasını sağladığı aşılama betimi Asur'da da tanık olunan betimdir. Sümer'deki ile aynı türden mızrak uçlu hayat ağacı örneği, Karmir Bulur mühür baskısı üzerinde görülür. Buradaki kompozisyondan anlaşılacağı üzere ortada hayat ağacı, iki yanında kanatlı cinler ağacı kutsar durumdadır (Levha XIII a)¹⁵⁸. Kef Kalesi kabartmasında aslan üzerinde duran tanrı elindeki dal veya kozalakla öteki elinde tuttuğu tas içinde bulunan kutsal suyu serpererek, biraz uzakta, kale içindeki ağacı aşılacaktır. Bu sahnenin anlamı Asur'daki benzer sahnelerden farksızdır¹⁵⁹.

Urartu'da iyi bilinen Altıntepe, Patnos ve Arinberd saraylarının tapınak ve onlara bağlı salonların duvarları boydan boya bezeyen resimsel kuşaklar tamamen hayat ağacı kurgusuna dayalıdır¹⁶⁰. Ana kuşakta hayat ağacı iki yanında karşılıklı duran iki karışık yaratık bir ellerinde kova diğer ellerinde tomurcuk tutarken, alt ve üst kuşakta birer hayat ağacının yanlarında karşılıklı iki cin aynı pozisyonda yinelenmektedir (Levha IX b)¹⁶¹. Altıntepe'de Apadana - kabul salonundaki duvar resimlerinde kutsal

---

¹⁵⁴ Belli 1980,s.243.

¹⁵⁵ Köroğlu 1996, Lev.XI e.

¹⁵⁶ Çevik 1999,s.340.

¹⁵⁷ Çevik 1999 Lev Ic.

¹⁵⁸ Çevik 1999, Lev. II c.

¹⁵⁹ Köroğlu 1996 s.89-90.

¹⁶⁰ Çevik 1999, s. 339.

¹⁶¹ Çevik 1999, Lev I a.

ağacın her iki yanında tasvir edilen cinlerin her iki kolunda bilezikler bulunmaktadır (Levha XIII b)¹⁶².

Urartu hayat ağacının işlevini açıklamaya yarayan en önemli buluntulardan biri de Toprakkale taşbaskısıdır (levha XIV a)¹⁶³. Sahnede elleri karakteristik biçimde asılı, profil duran bir Urartulu önünde bir testi ve karşısında kült tapınım unsurları durmaktadır. Bu mührün bir iki ayrıntı dışında, benzerleri Elazığ, Van, Adana, Tahran müzelerinde bulunmaktadır. Altlıklar üzerinde dikili üç adet dikmetaş, önlerinde daha alçak bir altlığa dikili bir hayat ağacı ve karşılarında genellikle bir rahiple birlikte tapınan bir Urartulu ile getirdiği kurbanlık hayvandır. Bazen sahnede masa üzerinde yiyecekler de olabilir. Bazı silindir mühürlerde ise hayat ağacının yerini tanrılar almıştır¹⁶⁴.

Urartu sanatında yaygın olarak karşılaştığımız hayat ağacı motif ve ve sahneleri Asur – Urartu etkileşimi sonucudur. Oldukça değişik anlam gösteren ve ayrımlı anlamı olduğu sanılan Hayat ağacı motifinin pekiştirilmiş koruyucu anlamının yanında dinsel anlamının da yadsınmayacak derecede olduğu açıktır. Bu nedenle hayat ağacı motifinin Sümer, Babil, Hurri, Mitanni ve Asur Hayat ağacı inancı ile eşdeğer bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim Armavir’de bulunan kemik parçası, testi kulpu ve küp parçası üzerindeki mühür baskısında ortadaki ilginç hayat ağacına ön ayaklarını dayayan karşılıklı keçi motifi bulunmaktadır (Levha XIV b , X a ve XV a)¹⁶⁵. Hayat ağacı örgeleri Urartular aracılığıyla İskitleri de etkileyerek, benzer sahnelerin sevilerek betimlenmesine yol açmıştır. Kelermes Kurganı’nda bulunan balta üzerindeki iki keçinin ön ayaklarını dayadığı hayat ağacı betimi özgünleştirilmiş Urartu sanatını yansıtır¹⁶⁶.

MÖ 4.bin Sümer örneklerindeki iki keçi arasındaki hayat ağacı betimi bir inanç ürünü olarak Asur ve Urartu’yu da etkiler. Urartu’daki hayat ağacı betiminin Mezopotamya ile özde aynı dini içerikte olduğunu kanıtlayan bulgular Van müzesinde

---

¹⁶² Köse 2008,ek 35, lev. XXXV

¹⁶³ Çevik 1999, Lev IIa.

¹⁶⁴ Çevik 1999, s.342.

¹⁶⁵ Belli 1980, s.239, Resim 1,2,3.

¹⁶⁶ Belli 1980, s.241.

bulunan silindir mühür (Levha XV b)¹⁶⁷, Armavir'den küp parçası (levha XV c)¹⁶⁸ ve Adana Bölge Müzesindeki tunçtan kemer (Levha XVI a)¹⁶⁹, üzerindeki betimlemelerdir. Ön ayaklarını hayat ağacına dayamış keçi betimleri ilk örneklerin bir devamı olarak Urartu'da görülür. Bu betimlemelerdeki benzerlikler bu inancın ne kadar köklü olduğunu gösterir¹⁷⁰.

D- FRİG KRALLIĞINDA HAYAT AĞACI İNANCI

Anadolu'da Frig dönemi MÖ 12. yüzyıl başlarında gerçekleşen Ege göçleri sonucu Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen yüzyılları kapsar ve erken yedinci yüzyılda Kimmerlerin Gordion'u tahrip ederek yıkmalarıyla son bulur. Göç sonrası erken dönemlerde Anadolu'nun Siyasi ve Kültürel hayatında ne gibi gelişmeler olduğu konusunda bilgilerimiz sınırlıdır¹⁷¹. Doğudan gelenlere Muşki deniyordu ve Elazığ yöresine yerleşmişlerdi. Batıdan Makedonya'dan gelenler ise Bryg ya da daha çok Frig adını taşıyorlardı. Bunlar da Çanakkale Boğazı'nı aşmış iki halk da, beylerin etrafında kümelenmiş çeşitli boylardan oluşmaktaydı. Zamanla Orta Anadolu'ya doğru hareket eden bu boylar Marmara Denizini güney ve güneydoğusuna yerleşmişlerdir. Frigler, MÖ10. yüzyıl içinde Polatlı yöresine, yani sonraları başkent yaptıkları Gordion'a varmışlardı. MÖ8. yüzyılda bölgede merkezi Gordion olmak üzere güçlü bir devlet kuran Frigler, bir yüzyıldan fazla süre egemenliklerini devam ettirmişlerdir¹⁷². Frig siyasi tarihi ile ilgili bilgiler batılı kaynaklara dayanmaktadır¹⁷³. Orta Anadolu da Ankara, Sinop, Alacahöyük, Pazarlı, Boğazköy, Konya'nın bir bölümü; Doğu Anadolu da Malatya, Batı da Afyon ve Manisa ya kadar uzanan topraklar üzerinde yerleşmişlerdi¹⁷⁴. Friglerin kendine özgü yazısı ve gelişmiş bir kültürleri olduğu bilinmekteydi. Friglerin tarihte bilinen ilk kralı Midas'tır¹⁷⁵.

MÖ 7. yüzyılın başlarında göçebe Kimmerler'in akınları ile karşılaşmış, kısa bir süre sonra kısmen Lidya Krallığının idaresi altına girmişlerdir. MÖ 546'da da Pers

---

¹⁶⁷ Belli 1980, Res.5.

¹⁶⁸ Köroğlu 1996, Lev.I b.

¹⁶⁹ Belli 1980, Res.4.

¹⁷⁰ Köroğlu 1996,s.100.

¹⁷¹ Özkaya 1995, s.171.

¹⁷² Birecikli 2010,s.217.

¹⁷³ Köroğlu 1996,s.7.

¹⁷⁴ Bülbül 2009,s.81.

¹⁷⁵ Sevin 2005,s.68.

istilası ile siyasal bağımsızlıklarını tümüyle yitirmişlerdir. Frig Krallığının merkezi, Afyon ile Eskişehir arasındaki dağlık bölge idi. Yayılım alanları ve gerçek güçleri, şimdilik tam olarak saptanamamaktadır¹⁷⁶.

Krallığın başkenti, Sakarya ırmağı kenarında surlarla çevrili bir kent olan Gordion'dur. Polatlı yakınındaki bu kentte yapılan kazılar, Frig uygarlığının karanlıkta kalan pek çok yönünü aydınlatmıştır. Bu kazılarda Gordion surlarının küçük bir bölümü bulunmuştur. Kuleli olup olmadığı bilinmeyen bu surların doğu yönünde anıtsal bir kapısı bulunmaktadır. Askeri mimarinin etkileyici bir örneği olan bu kapı, dönemin silah ve savaş taktiklerine uygun olarak planlanmıştır¹⁷⁷. Kapının biraz ilerisinde, onunla bağıntılı olmayan taş kaplamalı büyük bir meydan vardır. Meydanın kenarında yer alan irili ufaklı yapıların hepsinde aynı plan, "megaron" planı uygulanmıştır. Megaron planı, batı Anadolu'da MÖ III. binden beri kullanılıyordu. Ama Frigler bu planı ihtiyaçlarına göre çeşitli boyutlarda uygulamışlardır. Gordion megaronlarının en büyüğünde iç odada ahşap direklerin taşıdığı galeriler bulunuyordu. Bu yapının sarayın ziyafet salonu, toplantı ya da kabul odası gibi bir işlevi olduğu sanılmaktadır. Megaronların üstlerini tepesi sivri çifte meyilli çatıyla örten Frigler, ayrıca kendilerine özgü bir durum olarak, yapının ana planından bağımsız bir biçimde iç odada galeriler yapmışlardır¹⁷⁸.

Gordion ve Ankara çevresinde yapılan kazılardaki buluntular Frig sanatını tanımamızı sağlamaktadır. Bu buluntular, Friglerin ahşap işleme sanatında eriştikleri üstün düzeyi gözler önüne sermektedir. Araştırmacılar bu yapıtlardaki geometrik motiflerden yola çıkarak Friglerin batıdan getirdiklerini ileri sürerler. Aynı motifleri çanak çömlek üzerinde de görmekteyiz. Bunlar çoğu kez kabı tümüyle kaplamaktadır. Bu geometrik desenlere bazen de aslan, boğa, geyik, karaca, hayat ağacı ve kuş gibi figürlü kompozisyonların zemininde rastlanır. Bu yapıtlar teknik açıdan incelendiğinde, Friglerin çanak çömlek yapımında da üst düzeyde bir tekniğe sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Törenlerde kullandıkları hayvan biçimli kaplar, oluğa benzeyen çok uzun

---

¹⁷⁶ Kaya 2007,s.8.

¹⁷⁷ Kaya 2007,s.17.

¹⁷⁸ Sevin 1982,s.241.

emzikli ve süzgeçli içki kapları, testiler, kâse ve tabaklar hem boyalı hem de tek renkli olarak yapılmıştır¹⁷⁹.

Frigler yaşadığı bölge itibarıyla pek çok mitoloji ve efsaneye konu olmuştur. Mitolojilerde ele alınan konular sanat eserlerine de esin kaynağı olmuş ve algılandığı gibi betimlenmeye çalışılmıştır. Anlatı geleneği olmayan toplumlar duygu ve düşüncelerini, yaşantılarını, inançlarını resimsel öge ve simgelerle anlatma yolunu seçmiş ve bu gelenek Friglerde de devam etmiştir¹⁸⁰. Demirçığ Anadolu'sunun güçlü egemeni olan Frigler bıraktıkları eserlerle kültürel ve sanatsal yönlerini açığa çıkarırken, siyasal ve dinsel yönlerine de ışık tutmaktadırlar.

Frig dinini yansıtan betimlemeler Frig uygarlığı için ayrı bir öneme sahip pişmiş toprak levhalar üzerindeki betimlemelerdir¹⁸¹. Özellikle Pazarlı (Levha XVI b)¹⁸² ve Gordion (Levha XVII a ve XVII b)¹⁸³ Örneklerinde sıkça rastlanılan ortalarında ağaç örgesiyle bakışumlu dağ keçileri birlikteliği dini anlatım için kanıt olacaktır. Bu betimlemenin dini içeriğini tam anlamak için Attis efsanesinin bilinmesi gerekir¹⁸⁴.

Friglerin Anadolu'daki siyasi birliklerini oluşturdukları dönemden itibaren yerli Anadolu kültürüyle şekillendiği bunu yanı sıra dini inanışlarını da aynı çerçevede içinde belirleyip kaynağını neolitik dönemden alan Ana tanrıça Kibele'yi kendilerine tek tanrıça kabul ettikleri bilinmektedir. Attis de Kybele yanında tapım gören tanrıçanın hadım arkadaşı ya da aşığı genç bir bitki tanrısıdır. Frig inancında önemli bir yere sahiptir¹⁸⁵.

Anadolu'da MÖ 750'lerde büyük bir devlet olarak karşımıza çıkan Frigler'de bereket kültü dini yaşamın odak noktasını oluşturur. Burada kült Frig ana tanrıçası Kybele ile onun sevgilisi Attis etrafında şekillenir¹⁸⁶. Efsaneye göre Attis çok yakışıklı bir tanrıdır ve Kybele ona âşıktır. Ancak Attis, Pessinus kralının kızıyla evlenecektir.

---

¹⁷⁹ Bülbül 2009,s.83.

¹⁸⁰ Köroğlu 1996,s.22.

¹⁸¹ Özkaya 1987, s.2.

¹⁸² Özkaya 1996, Res. 9.

¹⁸³ Köroğlu 1996,LevXVI a-b.

¹⁸⁴ Özkaya 1996, s.7.

¹⁸⁵ Özkaya1995,s.2.

¹⁸⁶ Çetin 2006, s.196-197.

Bu duruma gücenen tanrıça, düğün yerinde birden bire Attis'in karşısına çıkarak onu çıldırtır. Kendinden geçen Attis cinsel organını keser ve yere atar. Akan kanla sulanan topraktan bitkiler fişkirir, doğa birden bire canlanır. Sevgilisinin ölümüne dayanamayan tanrıça, güzel vücudunun çürüyüp gitmesini önlemek için onu bir çam ağacına dönüştürür. Akan kandan bitki ve çiçekler, özellikle menekşeler biter. Bir başka anlatıya göre de Attis, ana tanrıçanın tek başına yarattığı oğludur, büyüdükten sonra da onun sevgilisi olmuştur. Görüldüğü gibi, mitolojide bir Frigya tanrısı olarak geçen Attis, aslında Büyük Ana Tanrıça Kybele'nin bitkiler âlemi üzerindeki fonksiyonu ile birleştirilmiş ve tapınımı da Frigya'da merkezlenmiş, tanrıçanın aşığı genç bir bitki tanrısı olarak tanınmaktadır. Böylece kökeninin Mezopotamya'ya kadar indiği, Sümerlerin aşk ve savaş tanrıçası İnanna'nın kocası doğa ve bereket tanrısı Dumuzi ile aynı olduğu çoktan kanıtlanan Attis, kışın ölen ve ilkbaharda dirilen, doğa güçlerini simgeleyen bir tanrı olarak tapınılmıştır¹⁸⁷.

Başka bir söylenceye göre ise Frigya'da Pessinus yakınlarında Agdus olarak anılan bir kayalıkla temsil edilen Kybele kendisine aşık olan Zeus'tan hamile kalır. Agdistis adında bir çocuk dünyaya getirir. Agdistisin gücünü kıskanan tanrılar su içtiği dereye şarap karıştırırlar. Agdistis çıldırıp erkeklik organını keser. Kandan yeryüzüne meyveli bir nar ağacı yetişir. Bu nar ağacından toplayan Sangarius nehrinin bakire kızı Nana hamile kalır. Babasının korkusundan çocuğu dağa bırakır. Çocuk bir keçi tarafından beslenir. Çocuğun ismi Attis'tir¹⁸⁸. Bu yüzden pek çok anlatıda "he goat" olarak tanımlanır¹⁸⁹. Attis uygun yaşa geldiğinde kralın kızıyla evlenmek için Pessinuss'a döner. Ancak Agdistis de ona âşık olur. Düğün gecesi onu çılgına çevirip kendini hadım eder¹⁹⁰.

Başka bir anlatımda çıldıran Attis, dağlara kaçarak ağaçların arasında canına kıyar ya da bir yaban domuzu tarafından kasığından yaralanarak öldürülür. Onun kanının toprağa değdiği yerde kırmızı menekşeler biter. Tanrıça, bu olaydan öylesine büyük bir acı duyar ki, her yıl onun adına kutlanan bir bayram icat eder ve bu bayramda Attis'i aramaları için dağlara adamlar gönderir, onlar da çalgılar çalıp, vahşi çığlıklar

---

¹⁸⁷ Üreten 2006, s.216.

¹⁸⁸ Hançerlioğlu 1993, s. 124.

¹⁸⁹ Özkaya 1996, s.8.

¹⁹⁰ Erhat 1997, s.16.

atarak Attis'i ararlar. Frigya'da ve daha sonra Roma'da Kybele için her yıl düzenlenen ilkbahar şenlikleri 22 Mart'ta Kybele tapınağına Attis'i temsil eden menekşe çelenkleri ve yün şeritlerle süslenmiş büyük bir çam ağacının getirilmesiyle başlar. Şenliğin ikinci günü trompetler çalınır, üçüncü gün ise şenliğin en kanlı günüdür¹⁹¹.

Mezopotamya inançlarına göre yaşam su ve ya erkeklik suyunun dökülmesiyle toprakta oluşur. Toprak suyla döllenip toprağın oğlu olan bitkileri doğurur. Sonuçta doğanın temel kuralı olan doğumlar ölümleri, ölümler doğumları izler. Yukarıda bahsettiğimiz Attis efsanesinde hadım ederek ölümüne sebep olan Attis'in akan kanından menekşelerin doğması gibi yaşamın döngüsel bütünlüğü ortaya çıkar ve ölümü doğum takip eder. Benzeri doğanın kış mevsiminde ölüp, ilkbaharda yeniden doğması sürecinde görülen ölümsüzlüğünün, gücünün simgesinde belirir¹⁹².

Attis'in ağaçla olan ilişkisiyle birlikte, ölümsüzlüğünü ve ilkbaharda tekrar dirilmesini konu edinen sanat eserlerine de tanık olunmaktadır. Lidyalılardan kalma Hamam'daki yontu ve kabartmalar üzerinde Attis'in bir köknar ağacı altında kendini hadım etmesinden sonra bir kaya üzerinde uzanması konu edilmiştir. Attis ne zaman bir ağaç ya da bir meyve ile betimlenmiş şekilde bulunmuşsa, genellikle çam ağacı ya da çam kozalağı olarak yorumlanmıştır. Bölgede bulunan bir grup bronz eserde Tanrıça Kybele büstü, iki aslan eşliğinde betimlenmiştir. Aslanların her biri bir çam kozalağının üzerinde verilmiş Attis'in başına yöneliktir. Bir başka pişmiş toprak levhada kış uykusundan uyanmadan ya da kendini hadım etmeden önceki hüzünlü haliyle Attis'in betimlenmesi yer alır¹⁹³.

Mitolojilerde yer alan konuların sanat eserlerine yer almasının yanı sıra Attis mitolojisinde olduğu gibi kişilerin yaşantılarına, şenliklerine de yansıtıldığını görüyoruz. Attis adına yapılan şenliklerde ölü Attis'i temsil eden çam ağacının yünlerle sarılması insanın yaratı gücünü gösterir. Burada ağacı saran yünlerinde onu korumakla görevli keçilerin sembolü olarak betimlenmesi ağaç, Attis ve keçi ilişkisini doğrular niteliktedir¹⁹⁴. Attis'in Frigyalı olması nar ya da badem ağacında dünyaya gelmesi onun

---

¹⁹¹ Çetin 2006, s.196-197.

¹⁹² Köroğlu 1996, s.24-25.

¹⁹³ Köroğlu 1996, s.30.

¹⁹⁴ Köroğlu 1996, s.32.

bir ağaçla sembolize edilmesine etkindir. Bunun yanı sıra bir dağ keçisi tarafından beslenmesi, ölümsüzleşerek bir çam ağacına dönüşmesi, uzun bir kış uykusundan sonra ilkbaharda tekrar dirilmesi gibi işlevleriyle bitki tanrısı olarak anılır¹⁹⁵.

Mevsimlerin birbirini takip etmesi bitkilerin esrarengiz bir şekilde yeşermesi, solması ilk insanı derinden etkilemiş olmalı ki kendi varoluşunu da bunlarla ilişkili kılar. Baharın gelişini adeta bir düğün gibi kutlar. Bu düşünce Frig insanı tarafından öyle benimsenmiştir ki her yıl Kibebe'nin Attis'le kavuşmasını şenlikler yaparak kutlar. Attis sevilen bir tanrı olarak Frig eğlencelerine konu olduğu kadar sanatına da konu olmuştur. İkonografisi bakımından birçok şekliyle karşımıza çıkan hayat ağacı örgesinin şekli değişse de özde dini içeriğinin değişmediği gözlenir. Söz konusu bu şekil bir lotus, palmet ya da çalıda karşımıza çıkar. Nitekim ölümden sonra dirilişin sembolü olan lotus, betimlendiği kompozisyonlarda iki bakışlı örge arasında ölümsüzlüğü sembolize eder¹⁹⁶.

Sümerlerin öncülük ettiği Mezopotamya uygarlığının daha sonra Babil ve Asurlular tarafından Anadolu'ya taşındığı ve Mezopotamya'nın da Anadolu kültüründen etkilendiği bir sentezde inanç sisteminin de yer aldığı bir gerçektir. Dolayısıyla hayat ağacının Mezopotamya dışındaki yayılım alanları içinde o toplumun kendine özgü mitolojik öğeleriyle harmanlandığı, bunun yanı sıra inanç geleneklerini de yansıtabilecek içerikte tapınım gördüğü gözlenir. Vazgeçilemeyen tek unsur ise ağacın dini içeriğinin ön planda tutulup kutsal bir bezeme ve tapınım örgesi olmasıdır. Nitekim pişmiş toprak levhalar (Levha XVI b)¹⁹⁷ ve seramik kaplar (Levha XVIII a)¹⁹⁸ üzerinde hayat ağacına dayalı bakışlı keçi betimleri buna örnektir.¹⁹⁹

Frig mimari geleneğinde pişmiş toprak levhalar önemli bir yer tutar. Gordion, Midas, Akalan ve Pazarlı' da bulunan levhalar bunun kanıtıdır²⁰⁰. Bu levhalarda renkli olarak betimlenmiş, insan, çeşitli hayvanlar, karışık yaratıklar, bitkisel ve geometrik motiflerin yanı sıra bakışlı keçilerle düzenlenmiş biçimsel ağaç betimlerine de tanık

---

¹⁹⁵ Üreten 2006,s.217.

¹⁹⁶ Şahin 1992, s.125.

¹⁹⁷ Özkaya 1996, Res. 9

¹⁹⁸ Özkaya 1995, Lev. 28 a.

¹⁹⁹ Köroğlu 1996,s.40.

²⁰⁰ Çapar 1987,s.59.

olunur. M. Ö. 8. Yüzyıla ait Gordion'un Tahrip katmanında bulunan kraterin karın bölümünde ağaca yönelik bakışimli, ön ayakları ağaca yaslanmış gölge görüntülü dağ keçileri ve geyikler buna örnektir (Levha XVIII a)²⁰¹.

Frig sanatının önemli bir bölümünü de seramik oluşturmaktadır. Frig boyalı seramiğinde gölge görüntülü hayvan betimleriyle hayat ağacı betimlemelerine ilk olarak MÖ 9. yüzyılın ortalarında tanık olunur. Söz konusu bu eserler dört kollu kraterler (Levha XVIII b)²⁰² ile MÖ 8. Yüzyılın ikinci yarısı Gordion seramikleri üzerinde önlerinde biçimsel ağaçla birlikte betimlenen dağ keçileri (Levha XIX a)²⁰³ bu düzenlemenin değişik biçimlerini yansıtır. Düzenleme farklı olsa da bir tek keçi betiminin hayat ağacıyla birlikteliğine Sümer örneklerinde de tanık oluyoruz (Levha XIX b)²⁰⁴.

Gordion bulgusu bir pişmiş toprak levha üzerinde (Levha XXI a)²⁰⁵ bakışimli iki aslanın arasında ağacın yer alması, ilk bakışta hayat ağacı betimlemelerindeki ana tema olan bakışimli hayvan betimini anımsatır. Ana tanrıça Kybele'nin kutsal hayvanı olan aslanın hayat ağacı ile betimlenmesi ve Frig uygarlığında hayat ağacının da Attis'i simgelediği düşünülürse bu betimleme bize Attis'in Kybele tarafından korunduğunu anlatmış olur.²⁰⁶ Aslanın Frig sanatındaki yeri önemlidir. Nitekim bu betimlemelerden biri de Aslankaya Tapım Anıtı nişi içinde Ana Tanrıça Kybele 'nin iki tarafındaki bakışimli aslanlarla oluşturulan düzenektir. Bakışimli aslan ve boğa ile betimlenen hayat ağacı örneklerine Asur ve Urartu' da da tanık olunur. Urartu'da baş tanrı olan Haldi'nin kutsal hayvanı olan boğa (Levha XX)²⁰⁷ Altın-tepe duvar resimlerinde betimlenir²⁰⁸. Friglerde Attis' olarak algılanan hayat ağacının Kybele'nin sembolü olan aslanla betimlenmesine yontu sanatında da rastlanılır²⁰⁹.

---

²⁰¹ Özkaya 1995, Lev. 28 a.

²⁰² Akurgal 1993, Lev. 60 a.

²⁰³ Özkaya 1995, Lev. 37 a.

²⁰⁴ Köroğlu 1996, Lev. 1 c .

²⁰⁵ Özkaya 1987, Lev. XII a.

²⁰⁶ Köroğlu 1996, s.42.

²⁰⁷ Özgüç 1966, Res. 22.

²⁰⁸ Özgüç 1966, s.23.

²⁰⁹ Köroğlu 1996, s.42.

Sonuçta söz konusu veriler ışığında hayat ağacı tapınımında Frig ve Urartu için Asur'un ortak kaynak olabileceği kanıtlanır. Ancak Asur içinde köken Sümer kabul edilir. Asur, Urartu ve Frigler için hayat ağacı örgesi Sümer kökenli olduğu ve bu geleneğin MÖ 4. binden itibaren komşu ülkelere yayıldığı gözlenir. Frig dininde MÖ 4. binden MÖ 8. yüzyıla kadar düzenlemenin ana temasına bağlı kalınarak özde dinin içeriğini yitirmeden yer aldığı ortaya çıkar.

BÖLÜM III

HAYAT AĞACI İNANCININ GEÇ DÖNEM YANSIMALARI

A-MUSEVİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAMİYET’TE HAYAT AĞACI ANLAYIŞI

Hayat ağacı inancı dünya toplumlarının inanç ve düşünce sistemlerinde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Her toplumda hayat ağacı birçok mucizeyi gerçekleştiren efsanevi bir simgedir. Hayat ağacı ilahi dinler olarak bilinen Musevilik Hıristiyanlık ve İslamiyet dinlerinde de diğer birçok dinde olduğu gibi kutsal kabul edilir. Onun bu üç dindeki temeli genel olarak aynıdır ve özel bir terminolojiye sahiptir.

Yahudilikte ağaç, insanların gözünde, yaratanın elle dokunulan halidir. Ağaç, her baharda yeniden doğuşun habercisidir. Kesilince yeniden büyür. Kurak çöllerde, suyun yaşamı mümkün kıldığı yerleri belirtir. Meyveleri ile canlıları besler. Tevrat’ta ağaçların çok çeşitli özelliklerinden bahsedilmiş ve bazı ağaçlara özel nitelikler atfedilmiştir. Akasya, meşe, zeytin gibi birçok ağaçtan Tevrat’ta bahsedilir²¹⁰.

Tevrat’ta ağaçlarla ilgili kullanımın çok çeşitli ve çok yönlü olduğu görülür. Bunun yanında ağaçlarla ilgili kullanım iki yönlü bir gelişim gösterir. Birincisinde ağaçlar, özellikle benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. İkincisinde ise asıl konumuzu ilgilendiren tarafıyla ölümsüzlük kaynağı olan hayat ağacı temasıdır.

Yahudiliğe göre asa, bünyesinde hayat ağacının kutsallığını taşıyan bir nesnedir. Hz. Musa elindeki asasıyla mucizeler gösterir. Hz. Musa değneğiyle asi halkın gözleri önünde bir kayaya iki kez vurur ve vurduğu yerden bol su çıkar. Hz. Musa’nın elindeki asasının yılanı dönüşmesi ve bu asa ile kızıl denizi ikiye bölmesi gibi mucizeler anlatılır²¹¹. Tevrat, büyük imparatorlukları olağanüstü bir kozmik ağaca benzetmiştir. Bu ağaç göklere kadar çıkmakta, cehenneme kadar inmektedir. Bütün kuşları ve bütün hayvanları bünyesinde barındırır.

Yahudilikte kutsal günlerde ve bayramlarda ağaçların dalları ya da yaprakları önemli dini malzeme olarak kullanılır²¹². Yahudi bayramlarından biri olan ‘sukkot’ta hayat ağacını temsil eden ağaç dalları kullanılmaktadır²¹³. Yahudiler ağaçların yağmur yağdırma gücüne sahip olduklarına inanırlar. Bu inançlarından dolayı onlar, Sukkot bayramında söğüt dallarını belli bir ritimle sallayarak havayı harekete geçirdiklerini

²¹⁰ Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit 1997, Çıkış. 25 -29

²¹¹ Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit 1997, Tekvin 13-18

²¹² Tanyu 1988, s.457

²¹³ Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit 1997, Hakimler 6-12

düşünmüşler ve bu hareketlerinin sonucunda rüzgârın eseceğine ve yağmurun yağacağına inanmışlardır.

Yahudiler, ağaçlıklı alanlara yakın olmayı istemişler ve bu düşünceleri doğrultusunda mabetlerini ağaçlıklı alanlara yapmışlardır. Eski Yahudi tapınakları bir ağaç ve Beytel 'den oluşmuştur. Özellikle sunak yerleri yüksek tepelerde ve yaprakları yeşil her ağacın altında bulunmuştur²¹⁴. Yahudilikte dünya geleneklerindeki hayat ağacı formundan biraz farklı bir tema ile karşılaşırız. Yahudi kültüründeki hayat ağacı temasında diğer kültürlerde karşılaştığımız, ölümsüzlük, canlılık, gençlik, bereket vb. birçok özellikler yer alır. Fakat Yahudilikte hayat ağacı, bu özellikleri yanında bir imtihan unsuru olarak farklı bir tema ile karşımıza çıkar.

Tevrat'ta anlatılan hayat ağacı, imtihan unsuru olarak ön plana çıkar ve bütün insanlığın kaderini etkileyecek bir öneme sahip olur. Tevrat'a göre Hayat ağacı ölümsüzlüğün kaynağıdır, ona ulaşan ölümsüzlüğü elde edecektir, fakat ona ulaşmak çok zordur. Mircea Eliade, hayat ağacının saklı olduğu ve Hz. Âdem'in iyilik ve kötülük bilgisine yani bilgeliğe sahip olduğu anda ulaşabileceği bir ağaç olduğu görüşlerine yer verir²¹⁵.

Yahudi geleneğinde hayat ağacının birtakım mucizevî özellikleri bulunur, örneğin, hayat ağacı, yukarıdan aşağıya doğru uzanmaktadır. Onun kökleri gökyüzüne, dalları ise yeryüzüne uzanmaktadır. Yahudi kutsal metinlerinden Midraş'a göre hayat ağacı tüm bölgeye gölge sağlıyordu ve en az on beş bin değişik tadı bulunuyordu. O kadar büyük bir ağacı ki, bir adamın onun çevresini dolaşması beş yüz yıl alırdı. Bu ağacın köklerinin altından tüm yeryüzünü sulayıp sonra da Aden bahçesinde bulunan Pişon, Gihon, Dicle ve Fırat nehirleriyle birleşen sular geçerdi. Bir rivayete göre bu dört nehir kaynağını hayat ağacından almıştır²¹⁶.

Tevrat'a göre Hz. Âdem'in meyvelerinden yemesi yasaklanan ağaç, iyiliği ve kötülüğü bilme ağacıdır. Bu ağaca 'Bilgi Ağacı' ismi de verilmiştir. İyilik ve kötülüğü bilme ağacı Yahudi din adamları tarafından çeşitli şekillerde tarif edilmiş ve nitelendirilmiştir. Hem hayat ağacının hem de İyilik ve Kötülüğü Bilme ağacının cinsinin ne olduğu, şeklinin nasıl olduğu gibi konular araştırmacılar tarafından merak edilmiştir. Bazı araştırmacılar Hz. Âdem ve Havva'nın suç işledikleri esnada incir

²¹⁴ Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit 1997, Yeremya 2-17

²¹⁵ Öztekin 2008, s.69.

²¹⁶ Besalel, 2001, s. 204

yapraklarıyla örtünmeye çalışmalarından esinlenerek bu ağacın incir ağacı olduğunu söylemişlerdir²¹⁷.

Yahudi mistisizmi Kabala'da ilahi âlem bir hayat ağacı tiplmesiyle betimlenir. Hayat ağacı burada âlemler arası bağlantıyı simgeler. Kabala 'ya göre hayat ağacı evrenin ve insanın ideal modelidir. Kabalistlere göre Tanrının on temel vasfı vardır; bu vasıflar Tanrısal yaşamın içinde dolaşıma girdiği on düzeyi oluştururlar. Bu düzeylere 'sefira' adı verilmiştir. Bu on sefiranın adları tanrısal tezahürün çeşitli biçimlerini yansıtır. Sefirotun tamamı, Tanrısal yaşamının bütünü oluşturur. Bu on temel (sefirot) hayat ağacı veya ezeli bir insan biçiminde düşünülmüştür.²¹⁸. Hayat Ağacında on Sefirotun yanı sıra yirmi iki yol ve yedi alt küre bulunur. Bu yedi alt küre, omurganın üzerine dağılmış yedi ilahi gücü simgeler. Bunlar evrenin ve insan ruhunun haritasını oluşturur. Kabalistlere göre Bu haritayı anlamanın yolu hayat ağacını bilmekten geçmektedir²¹⁹.

Yahudi mistiği, hayat ağacında bulunan özelliklerle kendisini süslemek ister. Aklına ve davranışlarına bu özellikleri yayar. Zamanla hayat ağacındaki özellikler kendisi olur. Yahudi gününü yani hayatını bu on temele göre ayarlayabilmelidir. Onun kalbi Tanrının bu aydınlık isimleriyle parlar. Hayat ağacında bazen yıldırım şeklinde bir kılıç ve ağaca tırmanan yılan görülür. Kılıç Tanrı'dan inen rahmeti, yılan ise insanın yukarıya doğru dönüş yolunu yani ruhsal tekâmülü simgeler. Yukarıdan aşağı ve aşağıdan yukarıya olan bu iki güç birbirinin tamamlayıcısıdır. Bu anlamda hayat ağacı zıtlıkların bütünleştiği bir bilgelik ağacıdır²²⁰. Hayat ağacındaki başka bir zıtlık da erkek ve dişi güçlerin bir arada bulunduğu yer olmasıdır. Ağacın sağ ve sol dallarını dişi (negatif-olumsuz enerji) ve 'erkek' (pozitif olumlu enerji) olarak iki ayrıma tabi tutanlar olmuştur. Yahudi mistiği kendinde bulunan hayat ağacını yani dişi ve erkek gücü dengelemelidir. Yahudi mistisizminde hayat ağacı gerçek anlamından çok insanın olgunlaşmasını, Tanrı ile bir olmasını, hayat ağacında bulunan zıtlıklarla dengeye ulaşmaya çalışmasını simgeleyen derin bir düşünme şeklidir²²¹.

Hıristiyanlıkta ağaçların çok çeşitli özelliklerinden bahsedilmiştir ve dinsel uygulamalarında sıklıkla kullandıkları araçlardan biri ağaç olmuştur. İncil'de ağaçlardan

---

²¹⁷ Erdem 2003,s.37.

²¹⁸ Eliade 2003, s.193.

²¹⁹ Öztekin 2008, s.74.

²²⁰ Epstein1993, s.42.

²²¹ Öztekin 2008, s.77.

benzetme unsuru olarak söz edilmiştir. Hıristiyanlarca asa kutsal bilinir. İncil'e göre On iki havari kötü ruhları hidayete erdirmek için gittikleri her yere yanlarında bir asa bir de çarık götürmüşlerdir. Havarilerin kullandıkları değnek aslında hayat ağacını sembolize eder ve insanları hidayete erdirmede kullanılan bir semboldür²²². Asa, hayat ağacının sahip olduğu güç ve kuvvete sahiptir.

Hıristiyanlık inancına göre Noel Baba'nın mucizeler gerçekleştiren bir asası vardır. Noel Baba Paskalyadan kırk gün sonra ortaya çıkıp halk arasında dolaşır ve elindeki asasıyla insanlara hafifçe dokunur, bu dokunuş kime rastlarsa, dileklerinin kabul olacağına ve o yılı sağlıklı geçireceğine bir işaret olarak kabul edilir²²³. Hıristiyanların dini bayramlarından olan Paskalya'dan bir pazar önce, Hz. İsa'nın Kudüs'e girişini hatırlatmak için dallar takdis edilir. Katoliklerde palm gününde Palmiye ve zeytin dalları merasimle şehrin sokaklarında dolaştırılır²²⁴.

Hıristiyan geleneğinde de dünya kültürlerinde gördüğümüz yerle gök arasında bağlantı olan hayat ağacı motifi vardır. Ortaçağa ait bir Alman bilmeceğinde kökleri cehennemde olan, tepesi Tanrının tahtına uzanan ve dünyayı dallarıyla saran bir ağaç sorulur; bu ağaç, Hıristiyanlar için dünyanın dayanağıdır. Hayat ağacı, İncil anlatımına göre kentin ortasında ırmağın iki yanında büyür ve her ay on iki çeşit meyve verir. Ayrıca onun yaprakları uluslara şifa dağıtır.

Hıristiyan geleneğinde hayat ağacı inancı çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. O, bazen Noel ağacı, Mayıs ağacı, haç, bazen de cennette Hz. Âdem ve Havva'ya yasaklanan ağaç formunda karşımıza çıkar²²⁵. Hıristiyan dünya görüşünde asıl ve en önemli olan ağaç, İsa'nın çarmıha gerildiği ağaç ve bu ağacın kökeninde bulunan cennetteki 'hayat ağacı ile 'iyiliği ve kötülüğü bilme ağacıdır. Hıristiyan ağaç sembolizminin temelinde genel olarak cennetteki yasak ağaç ve İsa'nın çarmıha gerildiği ağaç yatar.

Hıristiyanlık inancına göre hayat ağacının bazı özellikleri şunlardır: Meyvesinden yiyen herkesi ebedileştirmektedir. Toprakta yaratıldığı için yok olma durumunda olan insanın gücünü yenilemektedir. Devamlı yeşil olmasından dolayı ebedi

---

²²² Markos 6

²²³ Ergun 2004,s.105

²²⁴ Öztekin 2008, s.78.

²²⁵ Öztekin 2008,s.79-80.

hayatı temsil etmektedir. Bu ağacın meyvesi ebedi kuvveti, ölümsüz hayatı bağışlayacak niteliktedir²²⁶.

Hıristiyanlarca hayat ağacının meyvelerinden yiyenlerin Hz. İsa gibi ölümsüz olacağına inanılmıştır. Fakat onlar hayat ağacına ulaşamamışlar bundan dolayı cennetten atılmış ve ebedi bir hayattan mahrum olmuşlardır. Bu ağaca neden hayat ağacı ismi verildiğini merak edenler olmuştur. Bu soruya Bazı Hıristiyan teologlar şu şekilde cevap vermektedirler. Hz. Âdem'in, iyiliği ve kötülüğü bilme ağacının meyvelerinden yiyerek ölüm tuzağına düştükten sonra bu ağaç, hayat ağacı adını almıştır. Buna göre Hayat ağacı ile İyiliği ve Kötülüğü Bilme Ağacı adı verilen bu ağaçlar isimlerini insan ile olan ilişkilerinden daha doğrusu onların meyvesinden yenilmesiyle insan hayatı ve gelişmesi üzerindeki etkiden almaktadır²²⁷.

Hıristiyanlıkta haç, yerden göklere kadar uzanan bir ağaç olarak düşünülür. Haç ağacı ölümsüz bir bitki olarak gök ve yerin merkezinde yükselmektedir. Evrenin desteği, toprağın dayanağıdır. Hıristiyan ilahilerinde kutsal haçın yüceltilme gününde hayat ağacına evreni kutsallaştıran ağaç diye dua edilmektedir²²⁸.

Noel bayramı ağaçla sembolize edilmiştir. Noel ağacı ilk olarak 1571 yılında Almanya'da ortaya çıkmıştır. Almanlar, ilk olarak Ren Nehri kıyısında cennet ağacını temsil eden bir köknar ağacına ışıklar, meyveler ve çeşitli parlak nesnelere takarak süslemişlerdir. O zamana kadar tanrılarına meşe ağacı ile ibadet eden, kurbanlarını meşe ağacının dallarına asan Avrupalılar meşenin yerine çam ağacını koymuşlardır. Çam ağacı daha çok Avrupa'da Hıristiyanlığın yayılmasıyla kabul görmüştür²²⁹. Noel kutlamalarının temel unsurlarından biri de çam ağacıdır. Çam ağacının kutsallığının Eski Yunan ve Roma Pagan dinlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bereket tanrısı Attis'in çam ağacında yeniden dirildiğine inanılmış, bu nedenle de çam ağacına bereket sembolü olarak tapınılmıştır. Noel ağacı Hz. İsa'nın ölmeyen, daima diri kalan hayatının bir simgesi olmuştur. Çam ağacı, daima yeşil kaldığı için günümüzde Noel ağacı ile özdeşleşmiş ve Hz. İsa'nın canlılığını temsil etmiştir. Günümüzde Noel

---

²²⁶ Erdem 2003,s.67.

²²⁷ Erdem 2003s.68.

²²⁸ Öztekin 2008,s.89.

²²⁹ Ergun 2004,s.104.

kutlamaları Hıristiyan toplumlar dışında birçok toplum tarafından yılbaşı eğlenceleri olarak kutlanmakta ve birçok evde yılbaşı geceleri Noel ağacı bulundurulmaktadır²³⁰.

Özet olarak, Hıristiyan geleneğinde ağaçlara büyük önem verildiği görülür. İncil’de benzetme unsuru olarak veya mecazi anlamlarda sıklıkla kullanılır. Ağaçlara kutsallığın taşıyıcısı olarak bakılır. Hıristiyan geleneğinde genel olarak bütün ağaç ve bitki temalarının altında cennetteki hayat ağacı motifi yatar. Hayat ağacı Hıristiyanlar için aydınlanmanın ve yeniden doğumun sembolüdür. Çünkü Hz. İsa insanlığı asli günahtan hayat ağacında can vererek kurtarmıştır. Bu anlamda hayat ağacı kurtuluşun yolu olmuştur. İsa’nın kendisi de bir ağaç olarak tasvir edilmiş ve haç sembolüyle göğe çıkmıştır²³¹. Genel olarak Hıristiyan teologlar bu ağacın bir sembol olduğunu düşünmüşler ve insanlık üzerindeki etkileri ve sonuçları üzerinde yoğunlaşmışlardır.

İslam kültüründe ağaca ve yeşillığe büyük önem verilmiştir. Kuran-ı Kerim’de ‘şecer’ veya ‘şecere’ kelimesi hem ağaç hem de genel olarak bitki anlamında olmak üzere yirmi altı yerde geçmektedir. Bu tür kullanımlara hadislerde de rastlanır. Kuran’da ayrıca hurma, nar, üzüm, incir, zeytin gibi bazı ağaçlar ismen anılmakta, incir ve zeytin ağacı üzerine yemin edilmektedir²³². Kuran’da ağacın ilahi lütuf ve kudret eseri olarak yaratıldığı belirtilerek birçok canlının ağaç olmaksızın yaşayamayacağı gerçeğine dikkat çekilmiştir.

Kur’an’da ağaçlarla ilgili kullanımlarda çeşitli vasıfların ortaya çıktığı görülür ve ağaçlardan, Allah’ı zikir ve tespih eden canlı varlıklar olarak bahsedilir²³³. Kur’an-ı Kerim’de ağaçlar, bazen benzetme unsuru olarak kullanılır. İbrahim suresinde ağaç, iyiliğin ve kötülüğün sembolü olarak gösterilmiştir. “ Görmedin mi? Allah nasıl bir misal verdi. Güzel bir söz, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. (o ağaç) Rabbinin izniyle her zaman meyve verir. Öğüt alsınlar diye Allah, insanlara böyle misaller verir. Kötü sözün durumu da, yerden koparılmış, kökü olmayan bir ağaca benzer²³⁴.

Kur’an-ı Kerim’de cennet betimlerinde ağaçlar ve ağaçlık mekânlardan sıkça söz edilmiştir. Ağaçlar, Allah’ın insanlara sunmuş olduğu birer nimet olarak görülür. Kuran’da ağaçlıklı mekânlar cennetle özdeşleştirilerek insanın zevk alacağı bir şekilde

²³⁰ Aydın 2002,s.171.

²³¹ Öztekin 2008,s.81.

²³² Yazır 1998, Tin Suresi. 95/1.

²³³ Tanyu 1988,s.457.

²³⁴ Yazır 1998,İbrahim Suresi 14/24-26.

betimlenir. Bunlarda ağaçların sarmaş dolaş dallarından, yeşilliğinden, meyve ve gölgelerinden, boyları birbirleriyle yarışan iç içe geçmiş ağaçlıklı bahçelerden bahsedilmiştir.

Hız. Muhammed hadislerinde sık sık ağaçtan ve, ağacın çeşitli özelliklerinden bahsetmiştir. Özellikle hurma ağacını övmüş ve ağaç motifini benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Yaprığını dökmeyen hurma ağacı iyi Müslümanlara benzetilmiştir. Hadislerde Müslümanların ruhlarının yeşil kuşlar görünümünde cennet ağacına tutundukları belirtilmiştir²³⁵.

İslam kültüründe ağacın ölümlerin ruhlarını rahatlatıcı özelliğe sahip olduğu da görülür. Hız. Muhammed'in mucizelerinde de karşımıza ağaç unsuru çıkar. Siyer ve hadis kitaplarının kaydettiğine göre bir mucize olarak bir ağacın yerinden ayrılarak peygamberin huzuruna geldiği sonra da yerine döndüğü rivayet edilir. Hız. Muhammed'in peygamberliğinin yaklaştığı günlerde ve daha sonraki dönemlerde dolaştığı yerlerdeki ağaçlar onu "Esselamü aleyke ya Resulallah!" diye selamlıyorlardı. Hız. Muhammed'in hayatında ağaçlarla ilgili başka mucizeler de vardır. Bütün bu örnekler bize İslam'ın ağaca canlı bir varlık olarak baktığını gösterir²³⁶. İslam dini, ağaç dikilmesine, yetiştirilmesine ve korunmasına büyük önem vermiştir. Hız. Muhammed bizzat kendisi ağaç dikmiş ve Müslümanları da ağaç dikme konusunda teşvik etmiştir. Ağaç dikmenin Müslüman için sadaka olduğu hadislerde rivayet edilmiştir.

İslam kültüründe de dünya kültürlerinde gördüğümüz gibi hayat ağacı motifi değişik şekillerde karşımıza çıkar. İslam dininde hayat ağacı bazen Tuba ağacı, bazen Sidre ağacı, bazen de cennetteki ağaç formuyla karşımıza çıkar²³⁷. Tuba ağacı ve Sidre ağacı, hayat ağacı olarak çok zengin anlamlar bulmuştur. Cennetteki ağaç teması, İslam kültüründe ağaç sembolizminde çok önemli bir yere sahip olmuş ve diğer kutsal ağaçların kökenine yerleşmiştir.

Kur'an-ı Kerim'e göre ilk insanın imtihanı hayat ağacı vasıtasıyla olduğu düşünülmektedir. Fakat ilk insan bu imtihanı kaybeder. Şeytana uyararak yasağı çiğner. Bunun yanında bu yasağın çiğnenmesi ilahi bir takdir olarak kabul edilmiştir. İslam dininde cennetteki yasak ağacın dışında farklı anlamlarda kullanılmış hayat ağacı temaları bulunur. Örneğin, Tasavvufta mecazi olarak sufilerin şecereleri, Peygambere

---

²³⁵ Gökteş Kaya 2007, s.483.

²³⁶ Öztekin 2008, s.98,100.

²³⁷ Öztekin 2008, s.101

uzanan tarikat silsileleri, hayat ağacının dalları ile sembolize edilir. Hayat ağacı, Türk İslam kültüründe Allah'ın isimlerini sembolize eder. Canlılığıyla Allah'ın “el-Hayat” sıfatını sembolize eder. Hayat ağacı yeşil kaldığı müddetçe dünyada var olacağına inanılmaktadır. Hayat ağacı önsüz ve sonsuzdur. Bu da “kıdem” ve “beka” sıfatının tek olması da “vahdaniyet” sıfatını sembolize eder. Servi olarak mezarlıklarda yetiştirilir. Bu kültürdeki hayat ağacı, genellikle meyvesiz, tek başına duran ve ulu ağaçlardır. Özellikle çam, kayın, çınar gibi belli tipler hayat ağacı olarak kabul edilmiştir. Mevlana'nın Mesnevi'sinde hayat ağacı olarak can ağacından bahsedilmiştir. Burada can ağacı (Dırakht-ı Can) ölümsüzlük bahşeden velilerin sembolüdür²³⁸.

Tuba ağacı, ihtiva ettiği anlam itibariyle İslam kültüründe tam bir hayat ağacı formuyla karşımıza çıkar²³⁹. Kur'an'da Rad suresinde geçen Tuba ağacı, “güzellik, iyilik, huzur ve rahatlık, göz aydınlığı ve en güzel, en hayırlı” manalarına gelir. Cennetteki her türlü nimet, ölümsüz hayat, zevali bulunmayan şeref ve yücelik, sürekli zenginlik anlamlarına da gelebileceği kaydedilir. Tuba ağacı, cennetin dışından görülebilen harikulade bir ağaçtır ki, gövdesinin büyüklüğünü akıl almaz; Allah onu özel olarak yaratmış ve ona kendi ruhundan üflemiştir. Kökü Hz. Peygamberin cennetteki köşkünden çıkar, dalları da cennetin her yanındaki köşklere uzanır²⁴⁰.

İslam inancında cennet ağacı olarak bilinen Tuba, Türk kültüründe çok tanınmış ve sevilmiştir. Tuba ağacı, eski Türk dini inançlarından bugüne gelen “hayat ağacı” ile birleşmiştir. Anadolu'da halk arasındaki inanca göre, cennetteki Tuba ağacında her insan için bir yaprak vardır. Bu yaprak bir kimsenin ölümünden kırk gün önce düşer. Bu düşme sırasında başkalarının yapraklarına değerse, yaprak sahibinin kulakları çınlar²⁴¹.

Alevi-Bektaşî kültüründe de en fazla saygı gören ağaç Tuba ağacıdır. Hz. Muhammed'in miracı sonrası, kırklar cemine kabulü ve nasip erkânı sırasında, Ali, Fatıma, Muhammed ve Hatice Tuba Ağacı altında musahip kılınmışlardır. Alevi kültüründe bir ağaç dalı/tarıyk töreni vardır. Bu tören dedeler tarafından gerçekleştirilir. Törende kullanılan dal kayın ağacından yapılmıştır²⁴².

---

²³⁸ Çoruhlu 1999 s.124

²³⁹ Tanyu 1988,s.458.

²⁴⁰ Türk Ansiklopedisi 1982,s.441.

²⁴¹ Ergun 2004, s.86.

²⁴² Öztekin 2008, s.113.

Sidre İslam dininde hayat ağacının ilginç bir örneğidir. Özellikle maddi âlem ve ilahi âlemin sınırında tasvir edilmesi hayat ağacının üç kozmik âlem arasındaki bağ olma özelliğini hatırlatması bakımından önemlidir²⁴³.

Hayat ağacı betimi, bulunduğu medrese, cami, saray gibi yapıların önemli ve merkezi bir yapı olduklarını Hayat ağacı mezar taşlarına da işlemiştir. Bunun anlamı ise ölülerin ruhlarını cennete ulaştıracak bir köprü vazifesi görmesidir²⁴⁴.

İslam kültüründe incelenen örnekler, her ağacın veya aynı ağacın her yerde ve her zaman kült konusu olmadığını, hatta hayat ağacı olarak nitelenen ağaçların en çok meyvesiz ve ulu ağaçlar özellikle çam, kayın, çınar ve benzeri belli ağaçların olduğunu ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda bu ağaçlar, bir su kenarında veya bir evliya mezarı yanında bulunmuştur. İslam kültüründe hemen hemen bütün evliyaların mezarları bir çınar altında yer almaktadır. Burada ağaçlarda mevcut olan ruhlarla evliyalar arasında bağlantı kurulmak istenmiştir²⁴⁵.

B-HAYAT AĞACI İNANCININ İZLERİ

Yeryüzünün en yaygın inançlarından biri olan ağaç kültünün şekli kültürden kültüre farklılık göstermekle birlikte, genellikle benzer sembolik anlamlar yüklenmiş, insanlar onda öz hayatlarını ve ruhlarını bulmuşlardır. Gerek dinler tarihinde, gerek mitolojide, gerekse folklor ve sanatta bu denli yoğun karşılaşılan ağaç sembolü kaynağını öncelikle ağacın görünüşü ve yapısından almış olmalıdır²⁴⁶. Ağacın ritmik olarak sürekli kendini yenilemesi, evrenin kendisini yenilemesiyle bir uyum içindedir. Bundan dolayıdır ki evrenin kendisi bir ağaç olarak düşünülmüş ve kendini sonsuz olarak yeniden diriltme yeteneği, simgesel olarak ağacın kendi hayatıyla ifade edilmiştir²⁴⁷.

Geçmişin ilkel insanı için ağaç çok önemlidir. Onun günlük ve dini hayatında vazgeçilmez bir unsurdur. Günümüz modern dünyasında ise artık ağaç dini anlamından uzaklaşarak maddi varlığıyla dikkat çekmeye başlamıştır. Fakat hala modern insan için ağaç tanrıyı hatırlatan önemli bir simge olmaya devam etmektedir. Bugün dünya kültürlerine baktığımızda ağaçlarla ilgili uygulamaların birçoğunun hala devam ettiğini

²⁴³ Öztekin 2008, s.115.

²⁴⁴ Öney 1968, s.36

²⁴⁵ Ocak 1983, s.84.

²⁴⁶ Göktaş Kaya 2007, s.483.

²⁴⁷ Eliade 1991, s.126.

görmek mümkündür. Mezarların ağaçların altına yapılması veya mezar bulunan bir yere ağaç dikilmesi, bir çocuk doğduğunda onun adına bir ağaç dikilip ağaçla beraber büyüyeceğine inanılması, ağaçlarla ilgili bayramların kutlanması bu inanın devam ettiğinin örnekleridir. Özellikle Türk toplumunda hayat ağacına bez bağlama, çivi çakma, etrafında mumlar yakma, takdis etme gibi uygulamalar hala devam etmektedir. İnsanlar, hayat ağacının yağmur yağdırma, evlenme, hastalıklara şifa bulma, iş bulma gibi konularda yardımcı olacağını düşünmekte ve ondan şifa beklemektedirler. Bütün bu uygulamalar insanların zihinlerinde hayat ağacı inancının hala canlı bir şekilde var olduğunu göstermektedir²⁴⁸.

Türk kültüründe de orman ve ağaçların özel yeri olmuştur. Ağaçlar av sembolizminde, doğaya tapınmada, kam törenlerinde Dünyanın Direği, Hayat Ağacı, Kozmik Ağaç, Dünya Ağacı veya Orman Ruhunu Taşıyan Ağaç şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Avrasya kültür ortamında hayat ağacı ile kadın arasında bir bağlantı söz konusudur. Bu yakınlığın en yaygın hali üst kısmı kadın, alt kısmı ağaç olan tasvirlerdir. Kadın figürü tüm ilkel toplumlarda bereket, doğurganlık, sonsuz yaşamın simgesi olmuştur. Ağaç ise kökleri ile yerin derinliklerine, budaklarıyla göklere uzanarak, yer ve gök arasında duran ve bu iki unsuru birbirine bağlayan, aynı zamanda hayatı ve ölümü, canı ve ruhu, karanlığı ve ışığı kendinde birleştiren evrensel, kozmik bir varlıktır. Bu açıdan baktığımızda ağaç sonsuz hayat, yaşam sürekliliği simgeselliği ile kadın sembolizmiyle örtüşmektedir. Yakutlar ağacın her şeyin anası olduğuna inanıyorlardı. Yine Yakutlarda doğum ve hayat tanrıçası olan Humay Ana kutsal kayın ağacı altında oturmaktadır ve çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar bu ağaca tapınarak ona kurbanlar vermekteler.

Türk mitolojisinde ağaçtan türeme motifi örneği olarak Oğuz Kağan ikinci evliliğinin ağaç kovuğundan çıkan bir kızla yapılmasını göstermek mümkündür. Ağaçtan türeyiş efsaneleri toplumların çok ilkel dönemlerinde, ağaçların hiçbir müdahalesiz, kendi kendine büyüyüp, beslendiklerine inanıldığı zaman oluşmaları varsayılmaktadır. Er-Sogotoh destanında hayat ağacının dokuz kollu olup, dokuz kat göğe yükseldiği geçmektedir. Bu ağaç şifa ve ölümsüzlük vermektedir. Diğer taraftan Er-Sogotoh 'un ağaçtan eş istemesi bugün de devam eden ağaçlara bez bağlayarak dilek tutma geleneğine işaret etmektedir. Türklerde en erken dönemlerden başlayarak tenha

---

²⁴⁸ Öztekin 2008, s.123.

yerlerde biten, diğerklerine göre daha büyük veya daha sağlam olan ağaçlara özel ilgi ve önem verilmekteydi. Eski Türklerde kayın ve ardıc ağaçları kutsal sayılmaktaydılar. Bir rivayete göre, gökteki ebedi kamın kapısı önünde bir ağaç dikiliydi. Bu ağacın dallarında kuş biçiminde ruhlar oturmuş ve yerde bir çocuk doğduğu zaman, ağaçtan bir kuş koparak aşağı iniyormuş. Türklerde yurt kurma töreninde dikilen ağaç veya orman, aynı zamanda kurucu sülalenin hükümdarlık simgesi ve tanrı payesi olan ata ruhlarının makamı sayılıyordu. Milattan sonraki dönemlerde orman etrafında at koşturma ayini eski bir gelenek olarak biliniyordu, orman olmadığı yerlerde ise toprağa dikilen söğüt dalları etrafında üç defa dönüyor ve kurban veriliyordu. Bu tören sonbahar dönemi yapılmaktaydı. İslamiyet sonraki dönemlerde de ağaç kültü ile ilgili inanışlar devam etmiştir. Kuran’da adı geçen zeytin, incir, hurma ve nar ağaçları kutsal ağaç listesine dahil olarak, bunlarla ilgili rivayetler oluşmuştur. Türklerde eskiden beri üstünde kuş yuva kurduğu ağacı kesmek günah sayılırdı. Anadolu’da ise birde tarihi değeri olan ağaçlar da vardır, Bursa’daki Geyikli Baba’nın ve de Sultan Orhan’ın diktiği çınar ağaçları gibi. Bunlar Osmanlı’nın uğur ağaçları olarak görülür ve korunmaktadırlar²⁴⁹.Kara Kırğızlar arasında kısır kadınların çocuk doğurabilmek için tek başına bir elma ağacının altında yerde yuvarlanmaları bu suretle çocuk sahibi olacaklarına inanmaları ağaç ve orman kültü ile ilgilidir²⁵⁰. Bu inancın yansıması Manas Destanı’nda da görülür Yakut kadını da çocuk sahibi olmak için “yuvalı karaçam altına gelir, beyaz at derisini ağacın altına serer ve ağacın karşısında dua eder.

Dede Korkut Kitabı’nda ağaç kültürünün izlerine rastlanmaktadır. Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boyu’nda; Basat, Tepegöz’e kendisinden “Atam adını sorarsan kaba ağaç anam adını sorarsan Kağan Arslan” şeklinde söz eder. Bu, Türklerde ağaçtan türedikleri inancının bir kalıntısıdır. İslamiyet’ten önceki destanlarda görülen anne ağaç motifi İslamiyet’ten sonraki Türk destanlarında da görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun kurucusu Osman Gazi’nin rüyasına giren bir ağaç Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında kurulacak Türkiye Türklüğü’ nün hâkimiyetini nerelere kadar götüreceğini, dünyanın üç kıtasına doğru uzayan dalları yapraklarıyla haber verecektir. Sultan Osman bir gece uyurken bir rüya görür. Rüyasında kendi göbeğinden bir ağaç bitip büyümeğe başlar. Ağaç büyüdükçe yeşillenir ve güzelleşir. Dallarının gölgesiyle

---

²⁴⁹ İskenderzade 2006,s.332-333

²⁵⁰ Özarslan 2003 s.97.

bütün dünyayı örter. Böylece, bütün dünyayı kuşatan geniş bir ülke gibi halkalanan bir yüzüğün kıymetli taşını andırmaktadır. Sultan Osman yüzüğü takıyorken uyanır²⁵¹.

Türk inanç sistemi içinde kutsal sayılan ağaçların başında kayın ve ardıç ağaçları gelir. Bunların dışında karaçam, sedir [möş], söğüt, meşe ve akkavak ağaçları ve bunların meydana getirdiği ormanlar kutsal sayılmaktadır. Yine kutsal ağaçlar arasında köy koruları, dede ağaçları, fal ağaçları, uğurlu ve uğursuz sayılan ağaçlar, dertlere deva olan ağaçlar ve bu ağaçlara bağlanan çaputlar ağaç ve orman kültü ile ilgili inançların içinde yer alan unsurlardır²⁵². Bugün Anadolu'da, dağların tepelerinde mezar kalıntısının bulunduğu sık ağaçlı yerler de kuru diye adlandırılmaktadır. Oraya girmek, zarar vermek, oradan herhangi bir şey almak iyi sayılmamaktadır. Koruda yatan zatın rüyada gelip rahatsız edeceğine, evine, ailesine ya da kendisine zarar vereceğine inanılmaktadır. Oradan herhangi bir şey almak doğru değildir; alındıysa da (dal odun, taş, çiçek, vs.) hemen geri bırakılması öğütlenmektedir²⁵³.

Ağaç ve orman kültürünün, bugün Türk Dünyası'nın değişik bölgelerinde olduğu gibi, değişik şekillerde Anadolu'da da yaşamakta olduğu çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Bunlara örnek olarak; Ankara/Kızılcahamam'da bir tepede bulunan bir ağaca bu tepeye çıkanlarca adak olarak paçavra veya ip bağlandığını, ağacı öptüklerini gösterebiliriz²⁵⁴. Siirt'te kayın ağaçlarının kutsal sayılıp çaput bağlandığı, Kız Evliya tepesinde, dilek sahiplerinin bu ağaçları sık sık ziyaret ettiği, Diyarbakır'da Sin ve Sidaş [Sindaş] adlı iki kız kardeşin türbesi çevresinde bulunan ağaçlara dokunulmadığı, dallarından kıranların öküz gibi böğürerek öleceğine inanıldığı, bu konudaki başka örneklerdir. Malatya'nın Onar Dede ve Sakız Dede türbelerinde bulunan kuru, koca bir ağacın gövdesinden kuru yonga çıkarılıp kaynatılıp hasta hayvanlara içirildiğinde şifa bulacağına inanıldığı tespit edilmiştir. Erzincan/Tercan'ın güneybatısındaki "Livağa" diye bilinen yatıra çevre halkının her yıl ziyarete gelip, mezarın çevresindeki ağaçlara iplik ve bez bağladıkları ve bu ağaçları kesip götürülenlerin iflah olmayacağı inancının var olduğu bilinmektedir²⁵⁵. Sivas-Divriği Vazıldan köyü ve çevresinde de ardıç ağacının kutsal olduğu düşüncesi yaygındır. Bu köyün yakınında bulunan bir ardıç ağacının ise özellikle kutsandığı ve çocuğu olmayan kadınların bu ağacın meyvesinden

---

²⁵¹ Özarslan 2003,s.96.

²⁵² Özdemir 2010,s.106.

²⁵³ Ergun 2010,s.118.

²⁵⁴ Özarslan 2003,s.100.

²⁵⁵ Özarslan 2003,s.104.

yedikleri takdirde, çocuklarının olacağına inandıkları nakledilmektedir. Aynı bölgedeki Gemhu köyünde de çocuğu olmayan kadınların Koca Haydar Türbesi civarında bulunan bir söğüt ağacının yapraklarını yediklerinde, çocuk sahibi olabileceklerine inandıkları ifade edilmektedir. Divriği Odur köyünde ise Merg Ağacı adı verilen ve kutsal kabul edilen bir ağaca karşı, bölge halkının hürmet gösterdiği ve bu sebeple dallarını kırmadığı ve ona niyaz ettikleri belirtilmektedir. Nitekim inanıldığına göre, bir adam balta vurmuş, ağaçtan kan akmıştır. Çevre halkı tarafından çok kutsal sayılan bu ağaca, her yıl Haziran ayının üçüncü haftasında yöredeki köylüler tarafından ziyaretler yapıldığı, mumlar yakıldığı ve kurbanlar kesildiği bilinmektedir²⁵⁶. Ayrıca bölgede, İğnedin (siğilli çalı), Ziniski, (Yılgın dede-siğilli çalı) gibi kutsal mekânlara her türlü ağrı ve sızılar için ziyaretler yapıldığı, özellikle ellerinde siğili olan kişilerin buraya giderek, ellerindeki siğil sayısınca dal bükükleri ve evlenmek isteyen genç kızların ise dileklerinin gerçekleşmesi için bu çalıya mendillerini bağladıkları bilinmektedir. Bu ağaçlar ancak burada yapılan dini bir tören esnasında kurban eti pişirilirken yakacak olarak kullanılabilir. Bazı ağaçların kutsal olduğu ile ilgili inanışların Doğu Anadolu'daki Alevi topluluklar arasında da yaygın olduğu ve Siirt, Tunceli, Adıyaman, Elazığ illerinde yaşayan Alevilerin şuraya buraya serpiştirilmiş gibi duran meşe ve ardıç ağaçlarını takdis ettikleri belirtilmektedir. Yılım belirli dönemlerinde halkın en güzel elbiselerini giyerek, kadınlı erkekli gruplar halinde ilahiler eşliğinde bu ağaçlara ziyaretler yaptıkları, adaklar adadıkları ve kurbanlar kestikleri ve ağaçlara dilek çaputları bağladıkları ifade edilmektedir²⁵⁷.

Ağaç, birçok dinde kutsal varlık olarak kabul edildiği için, ağaç kültü insanlık tarihinin hemen her döneminde kendini göstermektedir. Türk kültüründe de uzun asırlar boyunca “*kutsal ağaç*” inancının (*ağaç kültü*) çok önemli bir yeri olmuştur. Bu durum günümüzde de devam etmekte olup, Anadolu'nun başka yerlerinde halk arasında hala tek ve ulu ağaçlara önem verildiği, saygı duyulup kutsal sayıldığı bilinmektedir²⁵⁸. Ağaç kültü, Türk kültür ve inanç sistemlerinin en eski çağlarından günümüze kadar varlığını sürdürmüş önemli bir inanç ve kültür unsurudur. Bu kültür unsurunun zamanla fonksiyonlarından sıyrılarak kült haline geliş seyri tam ve kesin olarak tespit edilememekle beraber; ağaç etrafında oluşturulan inanç neticesinde ağacın kutsal

---

²⁵⁶ Işık 2004,s.103.

²⁵⁷ Işık 2004,s.102.

²⁵⁸ Arslan 2002,s.12.

sayıldığı, sevgi ve saygı gördüğü ve özellikle kam/şamanlık dönemi inanç sisteminde oldukça kuvvetli bir rol üstlendiği, bu konuda yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. İslâmiyet'ten önceki Türk inançlarında, özellikle kam/şamanlık geleneğinde görülen bu kült anlayışı İslamiyet'e geçişle birlikte İslâmî bir havaya bürünerek devam ede gelmiştir. Ağaca saygı gösterme ve kutsal addetme, günümüzde de yaşamakta ve mistik, folklorik ve kültürel bir unsur olarak fonksiyonlarını sürdürmektedir²⁵⁹.

Hayat ağacı günümüzde de günlük hayatta, edebiyatta, sanatta ve birçok alanda dünya kültürlerinin en çok sevdiği ve kullandığı sembol olmaya devam etmektedir. Günümüzde zeytin dalı barışın sembolüdür. Eski zafer sembolü defne ve meşe yaprakları, zeytin dalı gibi inanışlar hala canlılığını koruyarak başlarda taşınmakta, toplantı salonlarında, paralarda, flamalarda, bayraklarda, halı ve kili desenleri üzerinde yer almaya devam etmektedir²⁶⁰.

Hayat ağacı sanatın da çok sık kullandığı bir motiftir. Özellikle mimari, el sanatları, edebiyat vb. birçok sanat dalında yaygın bir şekilde işlenmiştir. İslam sanatında çok erken dönemlerden itibaren hayat ağacı motifine rastlanır. Kubbetüs Sahra mozaiklerinde hayat ağacı stilize bir hurma ağacı şeklinde tasvir edilmiştir. Yine Kubbet-üs Sahra'da Hayat Ağacı kanatlı palmet dalları ile canlandırılmıştır. Hirbet el-Meçir sarayının taban mozaiklerinde hayat ağacı, Hıristiyan sanatı etkisinde ve elma ağacı şeklinde görülmektedir. İspanyada Emevi İslam sanatında hayat ağacı motifi başlangıçta hurma ağacı olarak tasvir edilirken daha geç devirlerde nar ağacı şeklinde tasvir edilmeye başlandığı görülür. Fatımiler dönemine ait bir lüster tapınağına zengin bir şekilde işlenmiş hayat ağacı motifine rastlanır. Bu motifte ağaç dal şeklinde canlandırılır. Çok stilize bir şekilde işlenen hayat ağacı motifinde sırt sırta yerleştirilmiş kuşlar ve tepesinde de oldukça büyük bir nar yer alır.

Hayat ağacı, Anadolu Selçuklu sanatında erken devirlerde genellikle tek başına veya kuşlarla çevrelenmiş olarak görülür. Özellikle tek ağaçlar Allah'ın birliğini sembolize eder. Divriği Ulu Cami'nin kuzey portalinde tek başına bulunan hayat ağacı motifinin güzel bir örneği vardır (Levha XXI b)²⁶¹. Burada hayat ağacı dal şeklinde, küçük bir vazodan yükselir. Yakutiye medresesinde, Erzurum çifte minareli medresede

---

²⁵⁹ Özarslan 2003,s.102.

²⁶⁰ Öztekin 2008, s.124.

²⁶¹ Öztekin 2008, resim-5.

(Levha XXII a)²⁶², Ahlât mezar taşlarında hayat ağaçlarına rastlanır. Bu örneklerde hayat ağacı palmiyeye benzer bir ağaçtır ve genellikle bir vazodan çıkar. Dalları arasında bir nar meyvesi bulunur. Türkler ata yurdunda hayat ağacını, önem verdikleri hemen her şeyin üzerine işlemeye devam ederken göç edenler de gittikleri her yere taşımışlardır. Sivas'ta 1271'de Selçuklular zamanında yapılan Gökmedrese'nin üzerindeki hayat ağacı (Levha XXII b)²⁶³ bütün haşmetiyle durmaktadır²⁶⁴. Çifte minareli taç kapısı ve kapının üzerindeki süslemeler, yapının en görkemli bölümüdür. Süslemelerde 12 tür hayvan başı, yıldız ve hayat ağacı motifleri kullanılmıştır. Günümüzde, Orta Karadeniz Bölgesi'nde Çepni Türkmenleri hâlâ kilimlerinin üzerine aynı motifi nakşetmektedirler²⁶⁵. Yine Tokat'ta Sulu Sokak'ın sonunda (batı) yer alan Paşa Hanının doğuya açılan giriş eyvan kemerinin iki yanında tekrarlanan birer hayat ağacına (Levha XXIII a)²⁶⁶ bağlı aslan figürü dikkat çeker²⁶⁷.

Sık sık karşılaştığımız figürlerden biri de hayat ağacı etrafına karşılıklı veya sırt sırta simetrik olarak çift kuşların bulunduğu motiftir. Bu tasvirler genellikle çok stilize ve kuşlarla çevrelenmiştir. Alâeddin Keykubat'ın Beyşehir Gölü kenarındaki yazlık sarayı Kubadabad'da Hayat Ağacı-kuş grubunun çeşitli örnekleri ile karşılaşırız. Bu örneklerde Hayat Ağacı çok stilize, ayrıntılı ve kuşlar simetrik olarak yerleştirilmiştir (Levha XXIII b ve XXIV a)²⁶⁸. Hayat ağacı bir palmiye şeklinde ve kuşların etrafında nar meyveleri görünür. Tasvirde ayrıca büyüklü küçüklü rozetlere de rastlanır. Bu rozetlerin anlamı ise hayat ağacının etrafında ay, güneş ve diğer gezegenlerdir. Tokat'ta Selçuklu devrinden kalma bir mezar taşında ve Afyon Ballıköy'de bir mezar taşında buna benzer örnekler görülür. Osmanlı Devleti Döneminde de hayat ağacı motifi aynı şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Aksaray Murat Paşa Camii avlusunda bir mezar taşı üzerinde süslü bir vazodan yükselen çiçekli bir hayat ağacı motifi yer alır. 16.yüzyıla ait İshak Paşa Sarayı'nın ön cephesinde hayat ağacı motifine rastlanır²⁶⁹. Burada hayat ağacı, portalin iki yanında yükselir ve nar meyveleri bulunur. Sarayın çeşitli bölümlerinde de şakayık çiçekli hayat ağacı kabartmaları yer alır. Osmanlı

---

²⁶² Öztekin 2008, resim 6.

²⁶³ Öztekin 2008, resim 7.

²⁶⁴ Demir 2009, s.14

²⁶⁵ Demir 2009, s.16.

²⁶⁶ Gündoğdu 2009, foto 14

²⁶⁷ Gündoğdu 2009, s.67.

²⁶⁸ Öztekin 2008, resim-8,9.

²⁶⁹ Öney 1968, s.28-29

sanatında seccadelerde, halı ve kilimlerde, Kur'an rahlelerinde, çini süslemelerinde, mezar taşlarında, işlemelerde hayat ağacı tasvirine bolca rastlanır (Levha XXIV b)²⁷⁰. Ayrıca yeniçeri bayraklarında ağaç dalları hayat ağacı olarak yer alır²⁷¹.

İslam sanatında hayat ağacı motifi, başlangıçta genellikle sade ve tek başına, daha sonraki devirlerde etrafına çeşitli sembolik hayvanlar, insanlar ve meyveler yerleştirilerek zenginleştirilmiştir ve dini ve sivil mimaride sık sık işlenmiştir. Betimlerde özellikle nar meyveleri çok belirgindir²⁷².

Hayat Ağacı düşüncesi, Roma sonrasında da kullanım görmüş ve farklı şekillerde sergilenmiştir. Akhilleus Lahdi'nden, yaklaşık 1100–1150 yıl kadar sonra yapılmış olmasına rağmen Erzurum Yakutiye Medresesi'nin portalinde bulunan bir kabartmada, iki adet aslan karşılıklı olarak hayat ağacına pençelerinin birini uzatarak dokunmaktadır. Buna ek olarak M.S. 13. yy. tarihli Kayseri Döner Kümbetin kapsının tam üzerinde bir çift Sfenks ve hemen yanı başında da duran Hayat Ağacı, düşüncenin buraya kadar olduğu gibi yansıdığını göstermektedir²⁷³.

Türklerde tabiat ve tabiatı meydana getiren unsurlar önemli varlıklar olarak görülmüş ve onlarda bulunan gizli güçlerin (ruhlar) insanlara iyilik veya kötülük yapabilecekleri düşünülmüştür. Bu anlamda, Türkler doğada görülen her şeye dini bir anlam ve değer atfetmiştir. Ağaçla ilgili inanışlar ve uygulamalar bunlardan sadece birisidir. Anadolu'nun pek çok yöresinde, türbelerin, tekkelerin ve ulu ağaçların takdis edilerek, çaput bağlanması ve mum yakılması geleneklerinin, İslam öncesi Türklerdeki ağaç kültü ve buna bağlı inanışlarının bir izi olduğu açıktır. Türkler, Müslüman olduktan sonra, kutsal ağaç inancı ve buna dayalı bir takım uygulamaları İslamiyet'le birlikte yaşatmaya devam etmişler veya bu inanç ve uygulamaları İslami unsurlarla uzlaştırmışlardır. Bu anlamda, Tanrı'dan dilekle bu kutsal kabul edilen ağaçlara, yatırlara, türbelere adak adamak, mum yakmak ve kurban sunmak gibi eylemlerin, eski Türklerde olduğu gibi, günümüz Müslüman Türk toplumunun tanrı ile bağına güçlendirme vasıtası olarak değerlendirdiği açıktır. Aynı şekilde, bu gibi kutsal

---

²⁷⁰ Öztekin 2008, resim-10.

²⁷¹ Öztekin 2008, s.118.

²⁷² Öney 1968,s.26.

²⁷³ Çelik 2010,s.60.

mekânların evliyalarla bağının olduğuna veya evliyalar aracılığıyla bu gibi kutsal mekanlara koruyucu bir güç ya da kerametın geçmiş olduğuna da inanılmaktadır²⁷⁴.

Sonuç olarak hayat ağacı insanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde en fazla kullanılan simgesel bir tema olmuştur. Birbirleriyle ilişkisizmiş gibi görünen, dilleri, kültürleri, yaşadıkları coğrafyalar tamamen farklı olan birçok toplumun ortak paydası hayat ağacı olmuştur.

---

²⁷⁴ Işık 2004,s.105.

SONUÇ

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana sürekli olarak ağaç ve bitkilerle ilişki içinde olagelmış ve ağaçları diğer varlıklar içerisinde öne çıkarmıştır. Zaman içerisinde dağ, taş, su, ateş gibi çeşitli varlıklara kutsallık atfedilmiş fakat bu varlıklar içerisinde ağaç, ön planda olmuştur ve ağaç diğer bütün varlıklar içerisinde kutsallığını her zaman koruyan en önemli sembol olmuştur. Çünkü o, olduğu yerde kalıcıdır. Kökleriyle yere bağlıdır, bu anlamda bir merkezdir. Kışın yapraklarını döküp yazın tekrar canlanmasıyla dinamizmin ve ölümden sonra dirilişin simgesi olmuştur. Ağaç, kendini sayısız biçimde yenileyen gerçekliğin ifadesidir. Bu nedenle insanoğlu kendisi ve ağaç arasında bağ kurarak kendisini ağaçla özdeşleştirmeye çalışmıştır.

Ağaç sembolizmi dünyanın hemen hemen her toplumunda kendini göstermiştir. Dünya kültürlerindeki ağaç sembolizminin temelinde 'Hayat Ağacı' teması vardır. Hayat ağacına en eski çağlardan günümüze kadar dünyanın bütün toplumlarında rastlanmıştır. Hayat ağacı, gençlik ve ölümsüzlük veren bir kavram olarak Eski Mezopotamya, Avrupa ve Uzak Doğu medeniyetleri gibi birçok köklü uygarlık tarafından bilinen bir kavramdır. Daha sonra Günümüzün büyük dinlerinde de varlığını devam ettirmiş. Özellikle Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın kutsal kitaplarında yerini alarak özel bir terminolojiye sahip olmuştur. Bu dinlerde hayat ağacı, insanın yeryüzündeki kaderini belirleyen bir imtihan unsuru olmuştur

Dünya kültürleri ağaçlarla ilgili sayısız mit ve efsane geliştirmişlerdir. Bu mit ve efsaneler ağaç sembolizminin temeli olan hayat ağacı ve kozmik eksen etrafında geliştirilmiştir. Örnekleri incelendiğimizde dünya kültürlerinin tamamında hayat ağacı ile ilgili inanış ve uygulamaların paralellik gösterdiği dikkat çeker. Örneğin Hayat ağacı yaratılışın kaynağıdır. İnsanlık hayat ağacından türemiştir. O, cennet, dünya ve cehennem arasındaki bağlantıyı kuran dünyanın temel direğidir. İnsanoğlu hem Tanrı ile hem de ölümler âlemi ile bu direk sayesinde iletişim kurabilmiştir. O, Tanrı'nın yeryüzündeki sembolüdür, Evrenin bereketini sağlar, yağmuru yağdırır, rüzgârı estirir, güneşin ortaya çıkmasını sağlar, evlerin koruyucusudur, hayvanların çoğalmasını sağlar, çocuğu olmayan kadınların çocuğunun olmasını sağlar, hastalıklara şifa verir, kötü ruhları kovar, insanların kaderini belirler, hayat verir, canlılık ölümsüzlük, gençlik kaynağıdır, her türlü iyilik, güzellik ve mutluluk ondan gelir.

Hayat ağacı benimsendiği bütün uygarlıklarda en önemli tapınım sembolüdür. Buna kanıt olarak sanat eserleri üzerinde hayat ağacına yapılan kült törenleri gösterilebilir. Nitekim hayat ağacının dini bir inanç sembolü olarak betimlenişi MÖ 4. binde Mezopotamya’da tanık olunur. Sümer inancında bitki tanrısı olan Dumuzi Ana tanrıça İnanna’nın eşi olup, yaz mevsiminin gelmesiyle ölür, yer altına iner ve baharın gelişiyle de tekrar doğar. Onun yer altına inmesiyle doğa da ölür ve baharda tekrar canlanır. Bu inanca göre Dumuzi hem bitki tanrısı olup doğa olaylarını kontrol eder, hem de bolluk bereket veren tanrı olup hayat ağacı ile temsil edilir. İlk örneklerde hayat ağacı bakışimli iki keçi arasında düzenlenmiş olarak yer alır. Burada Dumuzi’yi temsil eder. Dumuzi’nin bahar aylarında tanrıçaya kavuşması törenlerle kutlanır ki böylece baharda tanrı da yeryüzüne çıkar ve doğaya bolluk bereket verir. Bu törenlerde rahip giysisi giyen kişilere tanrıça tarafından çiçek tozu verilerek, ağacın aşılması ve verimliliğin artmasının sağlanmaya çalışılması da ağacın Sümer inancındaki yerini ortaya koyar.

Hayat ağacı MÖ II. binde Asur uygarlığında imparatorluğun simgesi olarak baştanrı Asur’un temsilcisi olur. Bu derece önem taşıyan bu motif, kral mühürlerinde, saray ve tapınak duvarlarında, mücevherlerde merkezi bezeme örgesi olarak yer alır. Betimlemelerde ağacın her iki yanında kral ya da tanrı betimlemelerinin yanı sıra cinler de ağacı aşılacaktır. Buradan anlaşılacağı üzere cinler koruyuculuk görevinin yanı sıra doğaya bolluk ve bereket yaymayı da amaçlar. Bazı durumlarda kral törene katılmaz onun görevini cinler üstlenir. Böylesi betimlemelerde tanrı Asur kanatlı bir disk şeklinde düzenlemenin en üstünde yer alır. Krallar ellerinde bulunan dünya düzeninin devamlılığını istemek için ağaca kült töreninde bulunur ve ağacı aşılar. Böylece imparatorluğun sonsuza kadar devam edeceğini dile getirir. Bazı betimlemelerde hayat ağacı yerine krala kült töreninde bulunan cinler yer alır. Bu örneklerde anlaşılacağı gibi ağaç hem kralı hem de tanrı Asur’u temsil eder.

Urartu’da Asur’da olduğundan çok değişik şekillerde tanık olunan hayat ağacı betimi geleneğin Anadolu’da da devamlılığını ortaya koymasından önemlidir. Ancak Urartu’nun kendi yerel özellikleriyle yoğrulmuş şekillenmiş ve kendince bir anlam katılmıştır. Urartu ‘da hayat ağacı birçok dini işlevinin yanında koruyuculuk yönüyle öne çıkar. Nitekim Kapılardaki ve tapınak duvarlarındaki hayat ağaçları kötülüklerin içeri girmesini önlemek için betimlemiştir. Ayrıca Sümer inancındaki gibi bereketin artmasını sağladığına inanıldığı için tapınak depolarındaki küplerin üzerine

betimlenmiştir. Çünkü Urartu’da devlet gelirleri tapınaklardaki depolarda biriktiriliyordu. Ayrıca tapınaklarda çıkarılan eserler üzerindeki söz konusu motifin varlığı tapınağın ve uygarlığın sonsuza dek ayakta kalacağı inancının açık kanıtıdır. Urartu sanatında betimlenen bakımsız iki keçi arasındaki hayat ağacı betimi ve cinler arasındaki hayat ağacı betimlemeleri gösteriyor ki Urartulular kendi hayat ağaçlarını oluştururken aynı zamanda Sümer ve Asur geleneğine de bağlı kalmışlar.

Urartu’nun yanı sıra Frig inancında hayat ağacının varlığına tanık olunur ki Gordion ve Pazarlı terrakota levhaları üzerinde bakımsız motiflerle oluşturulan düzenleme bu geleneğin Anadolu Demir çağındaki uzantılarını açıkça ortaya koyar. Frig mimarisinde önemli bir yere sahip olan terrakotalar üzerindeki ağacın betimlenişi Attis mitolojisiyle ilişkilendirilir. Mitolojiye göre Attis’in bir dağ keçisi tarafından beslenişi, kendini bir çam ya da köknar ağacının altında hadım etmesi ağaçla ilişkisini ortaya koyar. Bunun yanın sıra öldükten sonra Kybele tarafından bir çam ağacına dönüşmesi de bu bağlantıyı olumlu kılar. Hayat ağacının ilk örneklerinin düzenleniş biçimlerini terrakotalar üzerinde görmek olasıdır. MÖ 4. Binden MÖ 8.yy.’a kadar aynı anlamda tapınım gören hayat ağacı, Sümer’de Dumuzi’nin, Asur’da baş tanrı Asur’un, Urartu’da tanrı Haldi ile Teişeba’nın ve Frigler ’de Attis’in sembolü olarak tapınım görür. Hayat ağacının maddi varlığından çok taşıdığı anlam ve temsil ettiği güç önemlidir.

Günümüz modern dünyasında ise artık ağaç dini anlamından uzaklaşarak maddi varlığıyla dikkat çekmeye başlamıştır. Fakat hala modern insan için ağaç tanrıyı hatırlatan önemli bir simge olmaya devam etmektedir. Bugün dünya kültürlerine baktığımızda ağaçlarla ilgili uygulamaların birçoğunun hala devam ettiğini görmek mümkündür. Mezarların ağaçların altına yapılması veya mezar bulunan bir yere ağaç dikilmesi, bir çocuk doğduğunda onun adına bir ağaç dikilip ağaçla beraber büyüyeceğine inanılması, ağaçlarla ilgili bayramların kutlanması bu inanın devam ettiğinin örnekleridir. Özellikle Türk toplumunda hayat ağacına bez bağlama, çivi çakma, etrafında mumlar yakma, takdis etme gibi uygulamalar hala devam etmektedir. İnsanlar, hayat ağacının yağmur yağdırma, evlenme, hastalıklara şifa bulma, iş bulma gibi konularda yardımcı olacağını düşünmekte ve ondan şifa beklemektedirler. Bütün bu uygulamalar insanların zihinlerinde hayat ağacı inancının hala canlı bir şekilde var olduğunu göstermektedir.

Hayat ağacı günümüzde de günlük hayatta, edebiyatta, sanatta ve birçok alanda dünya kültürlerinin en çok sevdiği ve kullandığı sembol olmaya devam etmektedir. Günümüzde zeytin dalı barışın sembolüdür. Eski zafer sembolü defne ve meşe yaprakları, zeytin dalı gibi inanışlar hala canlılığını koruyarak başlarda taşınmakta, toplantı salonlarında, paralarda, flamalarda, bayraklarda, halı ve kilim desenleri üzerinde yer almaya devam etmektedir.

Sonuç olarak hayat ağacı insanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde en fazla kullanılan simgesel bir tema olmuştur. Birbirleriyle ilişkisizmiş gibi görünen, dilleri, kültürleri, yaşadıkları coğrafyalar tamamen farklı olan birçok toplumun ortak paydası hayat ağacı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akurgal 1993, E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1993.
- Arslan 2002, A. Arslan, *Türk Şamanizm'inin Kaynağına Doğru*, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2002.
- Ateş 2000, M. Ateş, *Mitolojiler ve Semboller*, İstanbul, 2000.
- Aydın 2002, M. Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, Konya 2002.
- Belli 1980, O. Belli, "Urartularda Hayat Ağacı İnancı", *Anadolu Araştırmaları*, Sayı 8, İstanbul, 1982.
- Besalel 2001, Y. Beşalel, "Hayat Ağacı" *Yahudilik Ansiklopedisi*, C.1, S. 104, İstanbul, 2001.
- Bilget 1989, N. B. Bilget, *Gökmedrese*, Ankara 1989.
- Bozca 2008, M.Bozca, *Eski Doğu Batı Kavimlerinde Felsefi Düşünce*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2008.
- Bülbül 2009, C. Bülbül, "Eski Anadolu Tarihinde Frigler" *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı : 27 Y 1:2009/2 (79-94 s.)
- Birecikli 2010, F. Birecikli, "Ana Hatlarıyla Friglerde Din", *Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7, 2010
- Çapar 1987, Ö. Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı 1-4, 1978.

- Çelik 2010, A. Çelik, *Adana Müzesi Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, (Yayımlanmamış Yük lis. tezi, Ç. Üniv. Sos. B. Ens), Adana, 2010.
- Çetin 2006, C. Çetin, “Anadolu’da Bereket Kültü ve Anadolu Türk Köylüsü Seyirlik Oyunlarına Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi Dil*
- Çevik 1999, N. Çevik, “Hayat Ağacının Urartu Kült Törenlerindeki Yeri Ve Önemi”, *Anadolu Araştırmaları*, Sayı 15, S.35. İstanbul, 1999.
- Çığ 2009, M.İ. Çığ, *Bereket Kültü ve Mabret Fahşeliği*, İstanbul, 2009.
- Çoruhlu 1999, Y. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC’si*, İstanbul 1999.
- Çilingiroğlu 2000, A. Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı, Tarihi ve Sanatı*, İzmir, 2000.
- Demir 2009, N. Demir, “Türk Tarihinin ve Kültürünün Yazılı Kaynağı Olarak Kaya Resimler(Petroglifler) ve Yazılar”, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 2009.
- Eliade 1991, M. Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, Ankara, 1991.
- Eliade 2003, M. Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul, 2003.
- Epstein 1993, P. Epstein, *Kabala Musevi Mistiklerinin Yolu*, İstanbul, 1993.

- Erdem 2003, M. Erdem, , *İlk İnsan Hz. Âdem*, Ankara, 2003.
- Ergun 2004, P. Ergun, *Türk Kültüründe Hayat Ağacı*, İstanbul,2004.
- Erhat 1997, A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul,1997.
- Ersoy 2008, S. Ersoy, *MÖ II. Binde Mezopotamya Anadolu İlişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2008.
- Estin –Laparte 1987, C. Estin –H. Laparte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Ankara, 1987.
- Göktaş Kaya 2007, L. Göktaş Kaya, “Alevi Bektaşî Kültüründe ‘Kırkbudak’ Üzerine”, *Kara Elmas Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Dergisi*, Zonguldak, 2007.
- Gündoğdu 2009, H. Gündoğdu, *Tokattan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum, 2009.
- Hançerlioğlu 1993, O. Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü Dinler, Mezhepler, Tarikatlar*, İstanbul, 1993.
- Işık 2004, R.İşık, “Türklerde Ağaçlarla İlgili İnanış ve Buna Bağlı Kült” *İlahiyat Fak. Dergisi* 9-2, S. 89-106, Ankara, 2004.

- İskenderzade 2006, L.A. İskenderzade, “Dedekorkut Hikayelerinin Türk Plastik Sanatlara Yansıması”, *Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Konya, 2006.
- Kaya 2007, T. Kaya, *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Frigler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.
- Kirschbaum 2003, E.C. Kirschbaum, *Asurlular*, München, 2003.
- Kitab-1 Mukaddes 1997, Kitab-1 Mukaddes, *Eski ve Yeni Ahit*, İstanbul ,1997.
- Köroğlu 1996, H.Köroğlu, *Friglerde Hayat Ağacı İnancı*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum, 1996.
- Köroğlu 2009, K. Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul, 2009.
- Köse 2008, O. E. Köse, *Erzurum Arkeoloji müzesinde Bulunan Uratu Dönemine Ait Madeni Bilezik ve Pazıbentler*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Adana, 2008 .
- Kuhrt 2007, A.Kuhrt, *Eski Çağda Yakındoğu*, İstanbul, 2007.
- Memiş 2007, E. Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, İstanbul 2007.

- Mieroop 2006, M. V. Mieroop, *Antik Yakındoğu 'nun Tarihi*, Ankara, 2006.
- Ocak 1983 A. Y. Ocak, *Bektaşı Menakıpnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983.
- Öney 1968, G. Öney, "Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi", *Belleten*, C.XXXII S.125-128, Ankara, 1968.
- Öz 2005, E. Öz, *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2005.
- Özarslan 2003, M. Özarslan , "Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü", *Türkbilig*, sayı: 5, sayfa. 94-102, Ankara, 2003
- Özgüç 1966, T.Özgüç, *Altın-tepe I. Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri*, Ankara, 1966.
- Özkaya 1995, V. Özkaya, "Frigler'de Hero Kültü", *Arkeoloji Sanat Dergisi*, sayı: 67, 1995.
- Özkaya 1995, V. Özkaya, *İ.Ö. Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramiği*, Erzurum, 1995.
- Özkaya 1996, V.Özkaya, "Frig Mimari Kaplama Levhaları Işığında ttis ve Hayat Ağacı", *Arkeoloji Snt Der.*, sayı 74, 1996.
- Öztekin 2008, S. Öztekin, *Dinlerde Hayat Ağacı*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2008.

- Parpola 1993, S. Parpola, "The Assyrian Tree Of life: Tracing The Origins of jewish Monoteizm and Greek Philosophy" 1993, S.161-204.
- Pitrovsky 1969, B. B. Pitrovsky, *Urartu Dini*, 1969.
- Reade 1998, J. Reade , *Assyrian Sculpture* , İngiltere ,1998.
- Serin 2002, A.Y. Serin, "Türk Sanatında Hayat Ağacı Örgesi" *Altıncı Şehir Dergisi*, Sayı 8 Eylül – Ekim, Sivas,2002.
- Sever 2008, E. Sever, *Asur Tarihi*, İstanbul, 2008.
- Sevin 1991, V. Sevin, *Yeni Asur Sanatı I Mimarlık*, Ankara,1991.
- Şahin 1992, N.Şahin, "Korinth Seramiğinde Heraldik Sphine ve Kutsal Ağaç İkonografisi", *Arkeoloji sanat*,1992.
- Tanyu 1976, H. Tanyu, "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar", *Türk Folkloru Araştırma Yıllığı*, S. 131, Ankara, 1976.
- Tanyu 1988, H. Tanyu, "Ağaç" *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*, cilt: 1, İstanbul, 1988.
- Üreten 2006, H. Üreten, *Mamurt Kale'de Meter Aspordene Kültü*, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı. 46 ss. 211-222 Ankara, 2006.
- Yazır 1998, E. H. Yazır, *Kuran ı Kerim Ve Meali*, İstanbul, 199

LEVHALAR LİSTESİ

- Levha Ia Üç Kozmik Âlemi Bağlayan Kozmik Ağaç
(Öztekin 2008, Resim-1.)
- Levha Ib Sümerler' den kalma silindirik mühür
(Köroğlu 1996, Lev IV d.)
- Levha IIa Sümerler' den kalma silindirik mühür
(Köroğlu 1996, Lev IV a.)
- Levha IIb Sümerler' den kalma silindirik mühür
(Köroğlu 1996, lev XIV a.)
- Levha IIIa Sümerler' den kalma silindirik mühür
(Köroğlu 1996, lev XIV b.)
- Levha IIIb Susa'da bulunan silindirik mühür
(Köroğlu 1996, Lev Ib.)
- Levha IVa Mitanniler'den kalma mühür
(Köroğlu 1996,lev. XI a.)
- Levha IVb Asurlulardan kalma Kar Tikulti Ninurta Sarayı'nın duvarlarını süsleyen önemli motiflerden biri.
(Köroğlu 1996,lev. IX a.)
- Levha Va Asurlulardan kalma Kar Tikulti Ninurta Sarayı'nın duvarlarını süsleyen önemli motiflerden biri.
(Köroğlu 1996,lev. IX b.)

- Levha Vb Asurlulardan kalma Saray resimlerinden biri.
(Koroğlu 1996,lev. XIXb.)
- Levha VIa Asurlulardan kalma kuzeybatı sarayında bir pano
(Reade 1998, s.37.res.33.)
- Levha VIb Asurlulardan kalma kuzeybatı sarayında kapı yolu üzerindeki kabartmalardan biri
(Köse 2008,ek 37 Lev. XXXVII.)
- Levha VIIa Asurlularait kuzeybatı sarayında I salonundaki iki kanatlı tanrıça figürü arasında hayat ağacı.
(Köse 2008,ek 38 Lev. XXXVIII.)
- Levha VIIb Asurlulara ait kuzeybatı sarayında Z salonundaki kanatlı tanrının hayat ağacına yönelmiş olduğu figürü.
(Köse 2008,ek 50 Lev. LI b)
- Levha VIIIa Asur kralı II. Asurnasirpal'e ait saray kabartması
(Köse 2008,ek 50 Lev.L.)
- Levha VIIIb Asurlulara ait taş bir atlık
(Parpola 1993, fig.2.)
- Levha IXa Asur sarayında hayat ağacının etrafında kuş başlı cinler figürü
(Köse 2008, Lev. XXXIX b..)
- Levha IXb Urartulardan kalma duvar resmi
(Çevik 1999,Lev.1.)

Levha Xa	Armavir'den ele geçen hayat ağacı motifli küp parçası (Belli 1980, Res.3)
Levha Xb	Kamir–Blur miğferleri üzerindeki hayat ağacı motifleri (Köroğlu 1996, Lev.XI e.)
Levha Xc	Urartulardan kalma testi üzerindeki hayat ağacı motifleri (Köroğlu 1996, Lev.XI e.)
Levha XI	Adilcevaz kaya kabartması resmi (Çevik 1999 Lev Ic.)
Levha XII	Adilcevaz kaya kabartması (Köse 2008, Lev. XXV.)
Levha XIIIa	Karmir Bulur Mühür baskısı (Çevik 1999, Lev. IIc.)
Levha XIIIb	Altıntepe duvar resmi (Köse Lev.XXXV.)
Levha XIVa	Toprakkale taş baskı (Çevik 1999, Lev. IIa)
Levha XIVb	Armavir'de bulunan kemik parçası (Belli 1980, s.239, Resim 1.)
Levha XVa	Armavir'de bulunan testi kulpu (Belli 1980, s.239, Resim 2.)

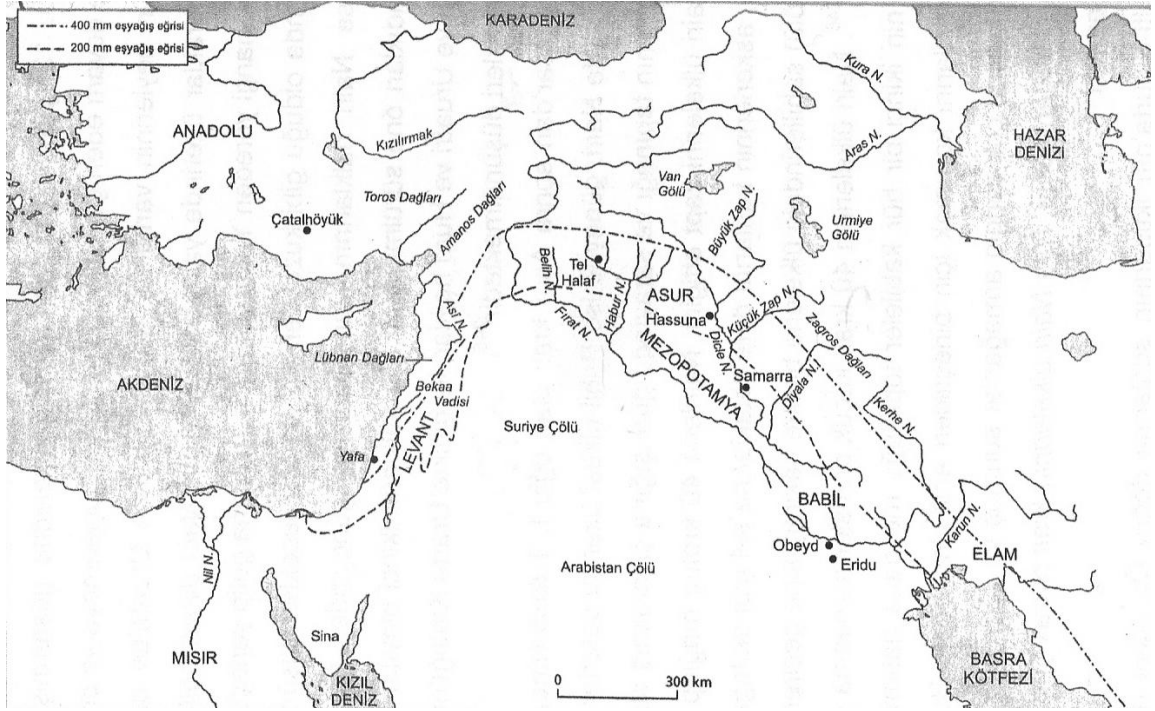
Levha XVb	Urartulardan kalma silindir mühür (Belli 1980, s.242,Res.5.)
Levha XVc	Armavir’de bulunan küp parçası (Köroğlu 1996, Lev.I b.)
Levha XVIa	Urartulardan kalma tunçtan kemer (Belli 1980, s.242,Res.4.)
Levha XVIIb	Pazarlı’da bulunan toprak levha. (Özkaya 1996, Res. 9.)
Levha XVIIa	Gordion’da bulunan toprak levha. (Köroğlu 1996, LevXVI a.)
Levha XVIIb	Gordion’da bulunan toprak levha (Köroğlu 1996, LevXVI b.)
Levha XVIIIa	Friglerden kalma seramik kap. (Özkaya 1995, Lev. 28 a.)
Levha XVIIIb	Friglerden kalma toprak kap. (Akurgal 1993, Lev. 60 a.)
Levha XIXa	Gordion’da bulunan seramik kap. (Özkaya 1995, Lev. 37 a.)
Levha XIXb	Sümerlere ait mühür. (Köroğlu 1996, Lev. Ic .)
Levha XX	Altintepe duvar resmi. (Özgüç 1966, Res. 22.)

- Levha XXIa Gordion'da bulunan pişmiş toprak levha
(Özkaya 1987, Lev. XII a.)
- Levha XXIIb Divriği Ulu Cami Portalinde Hayat ağacı motifi
(Öztekin 2008, resim-5.)
- Levha XXIIa Erzurum Çiftte Minareli Medrese'de Hayat Ağacı Motifi
(Öztekin 2008, resim-6.)
- Levha XXIIb Yakutiye Medresesi Hayat Ağacı Motifi
(Öztekin 2008, resim-7.)
- Levha XXIIIa Tokat'ta Paşa Hanının giriş eyvan kemerinin iki yanında
tekrarlanan birer hayat ağacına bağlı aslan figürü.
(Gündoğdu 2009, foto 14)
- Levha XXIIIb Kubadabad Sarayı Çinilerinde Hayat Ağacı Motifi
(Öztekin 2008, resim-8.)
- Levha XXIVa Kubadabad Sarayı Çinilerinde Hayat ağacı Motifi
(Öztekin 2008, resim-9.)
- Levha XXIVb Hayat Ağacı Motifli Çini Tabak
(Öztekin 2008, resim-10.)

HARİTALAR

MEZOPOTAMYA BÖLGESİ

ASUR İMPARATORLUĞU

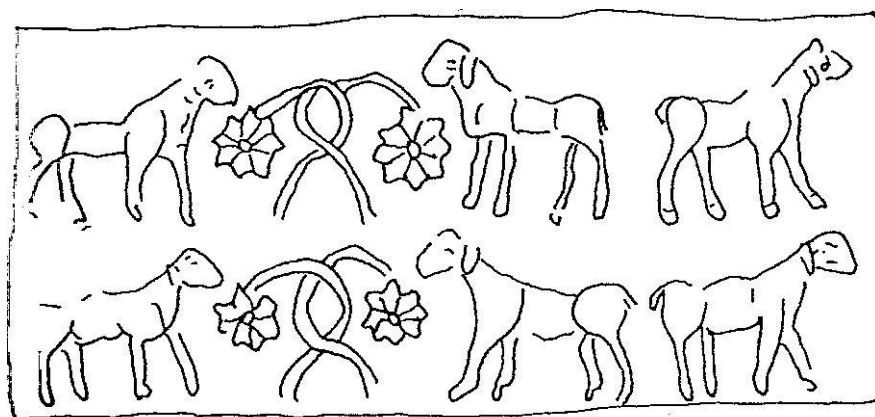

URARTU KRALLIĞI

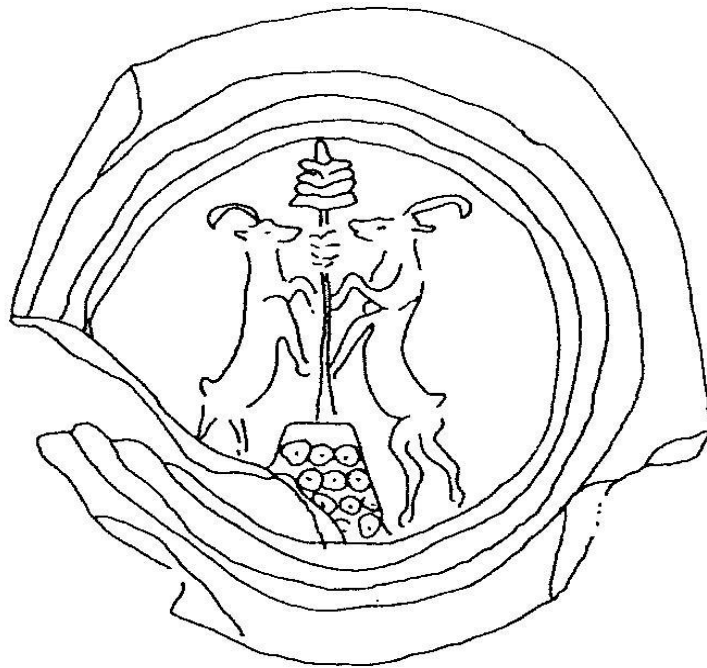
LEVHALAR

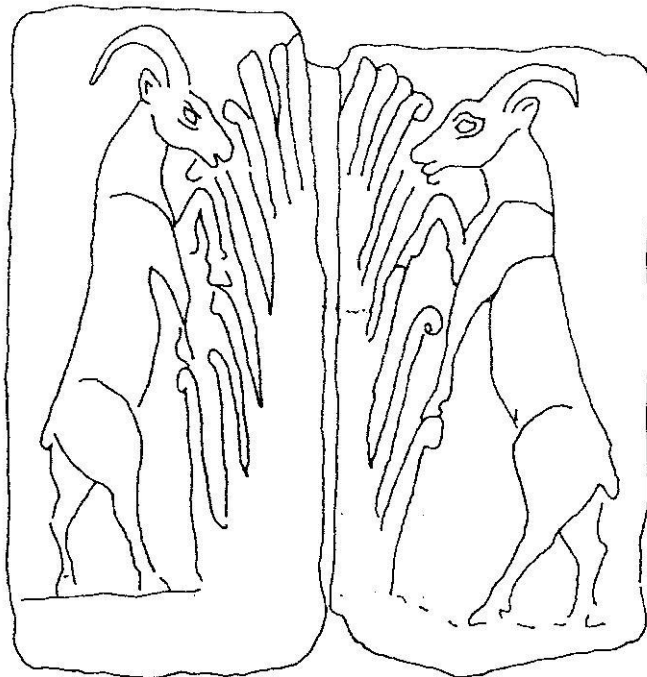
a

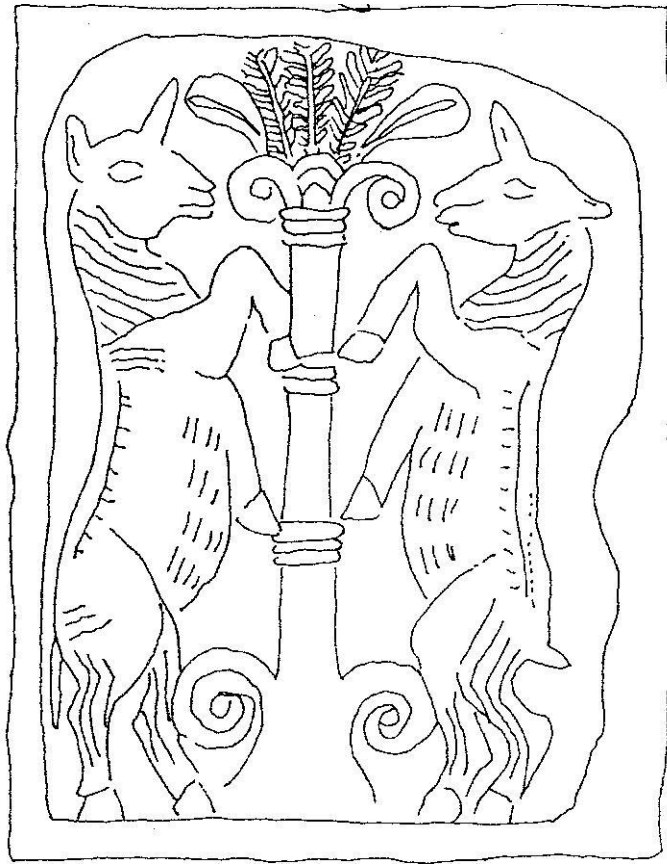
b

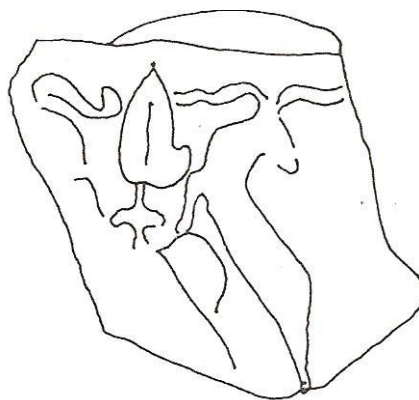
a

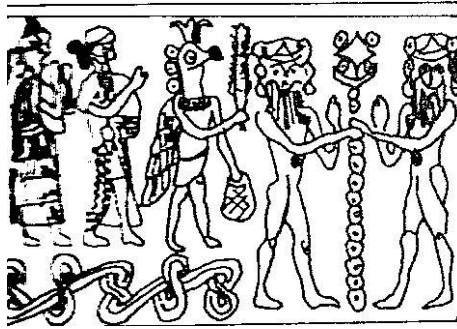
b

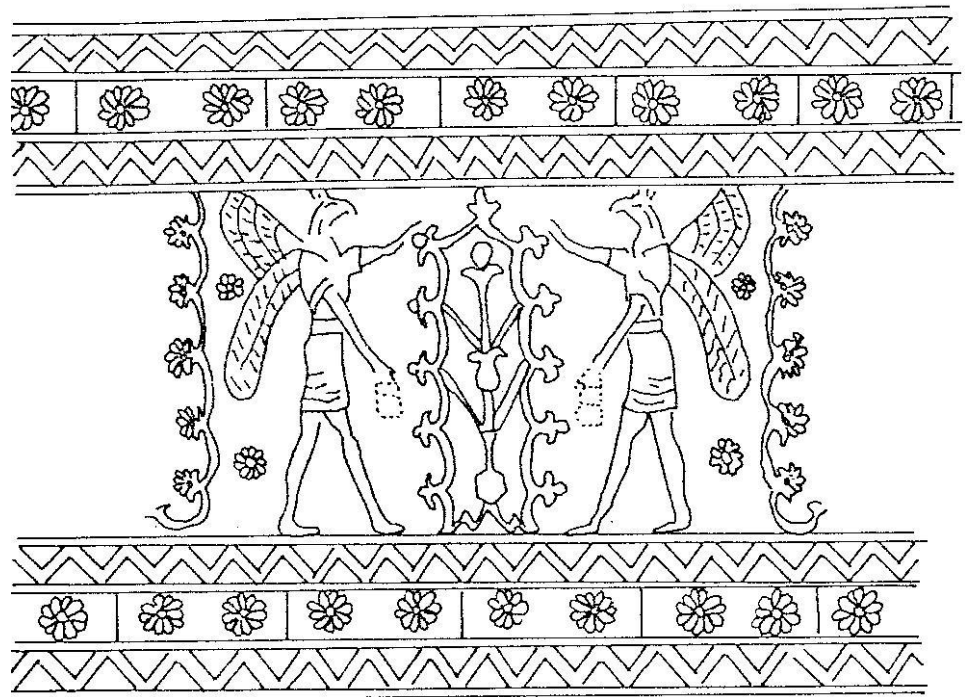
a

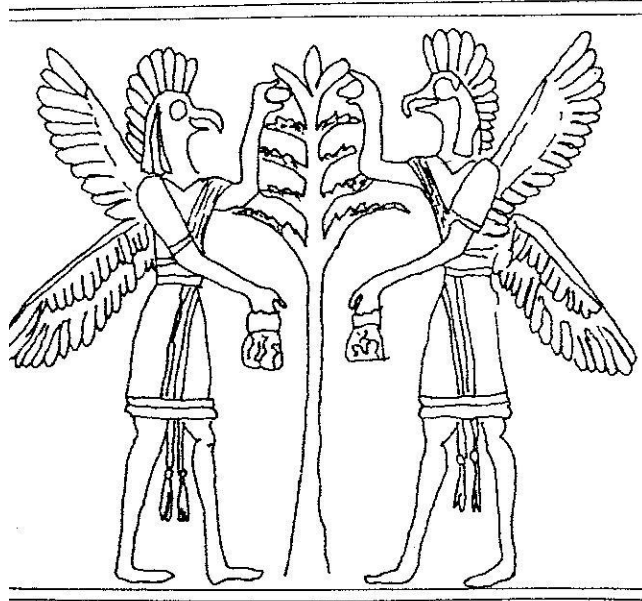
b

a

b

a

b

a

b
96

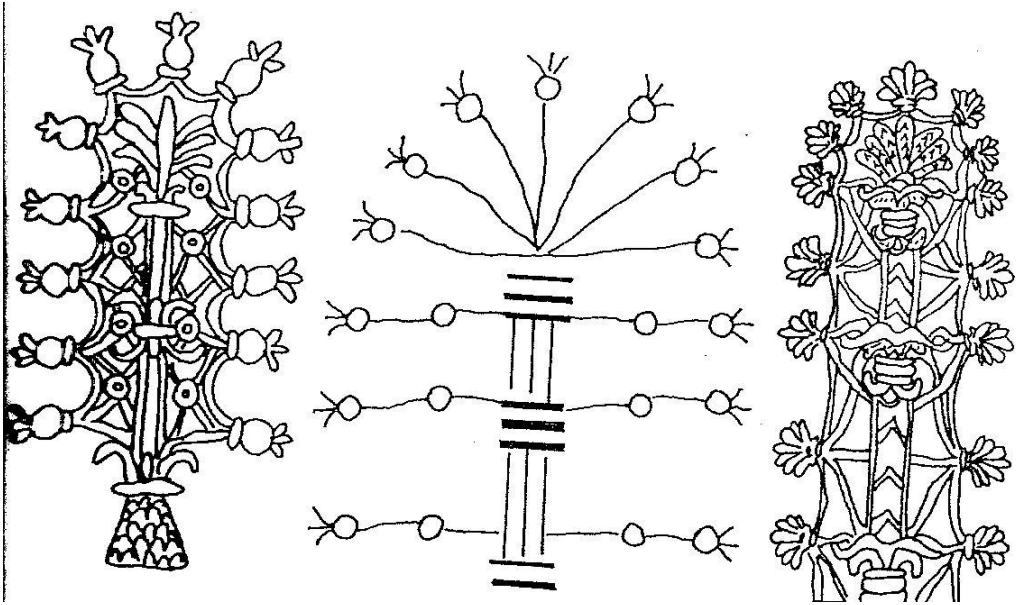
a

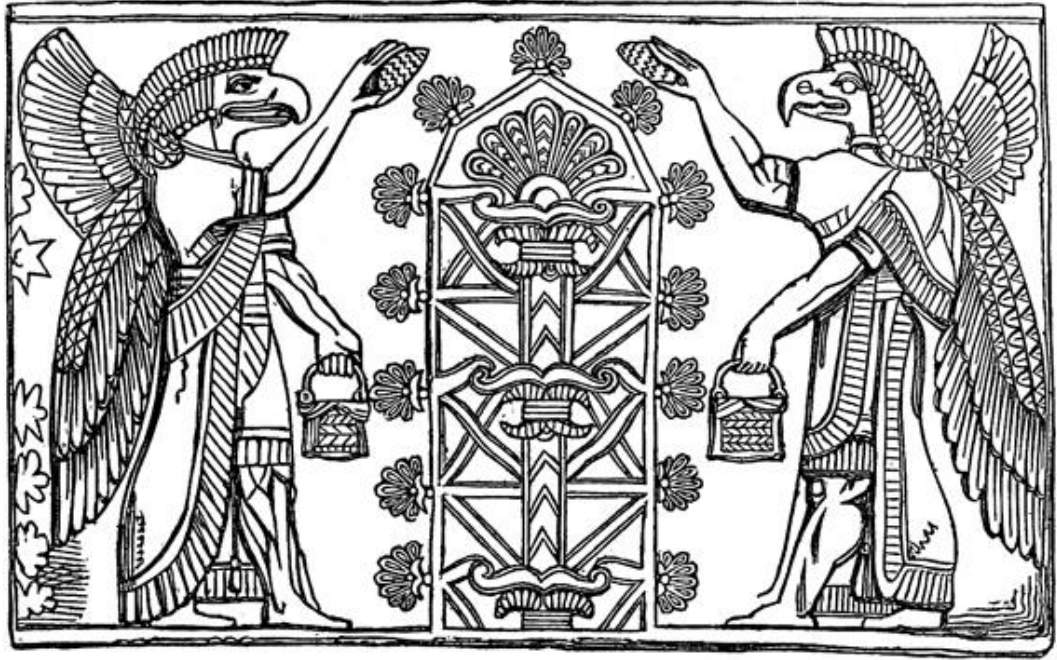
b
97

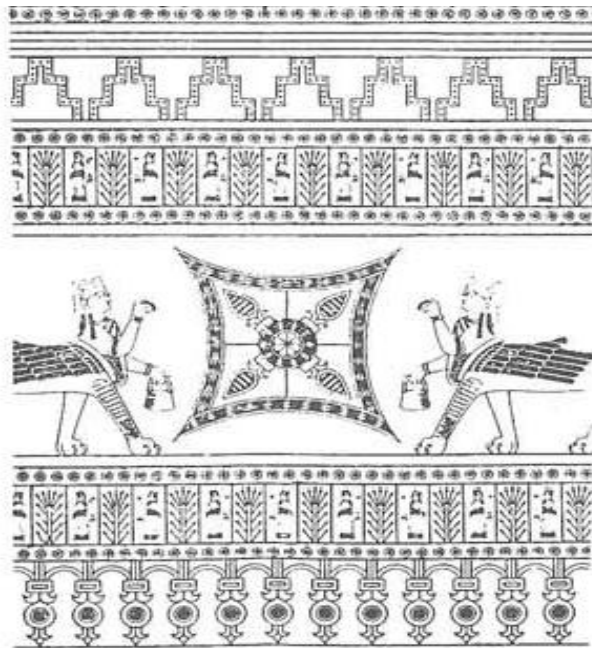
a

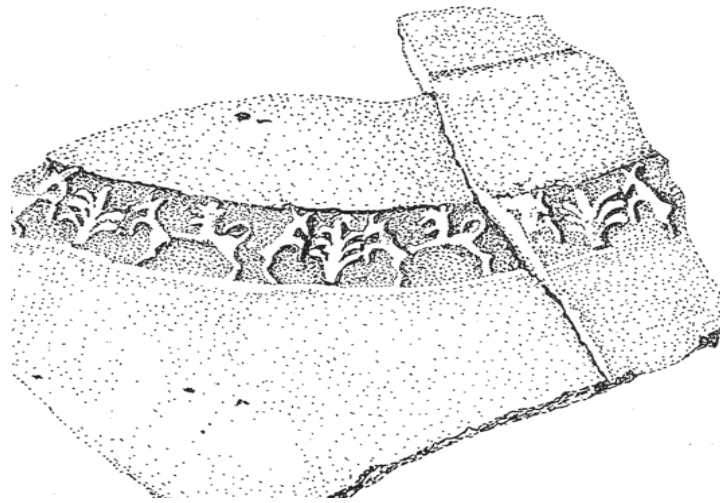
b

a

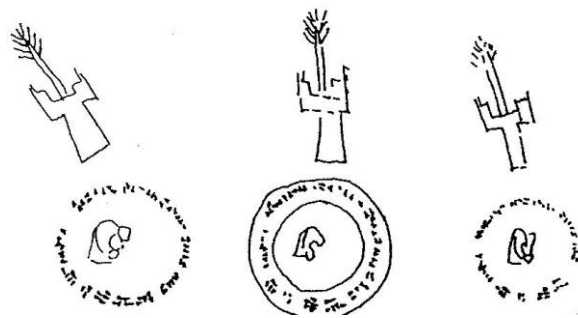
b

a

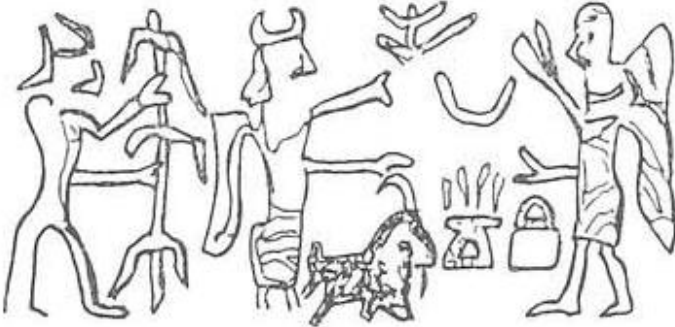
b

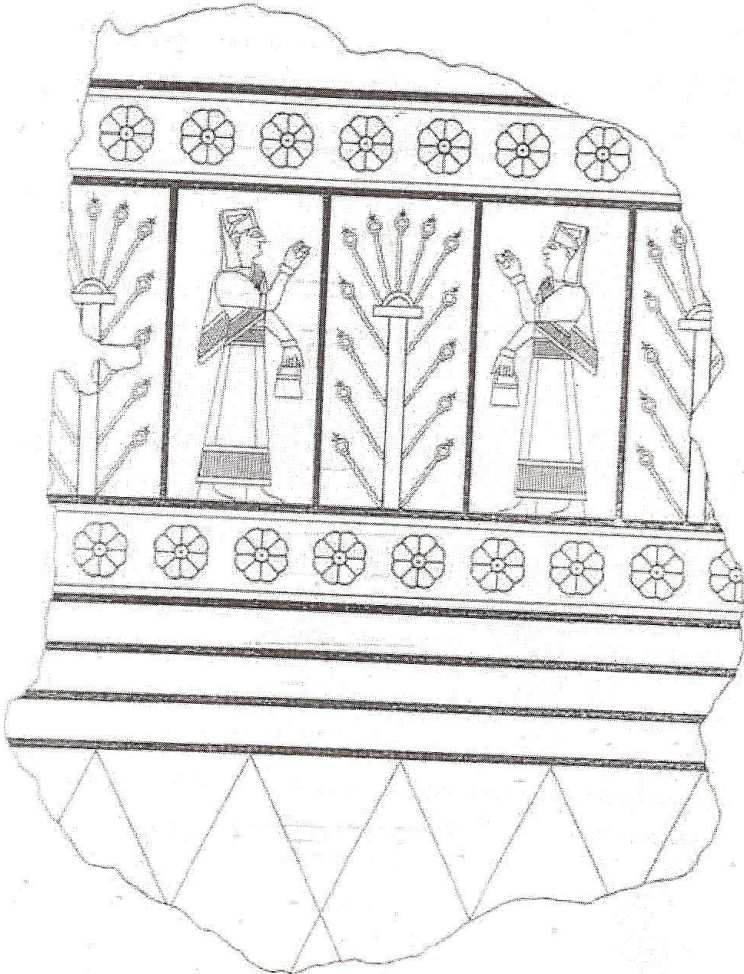
c

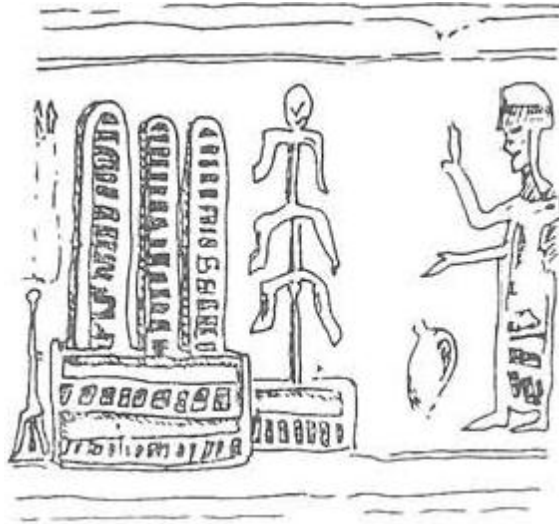

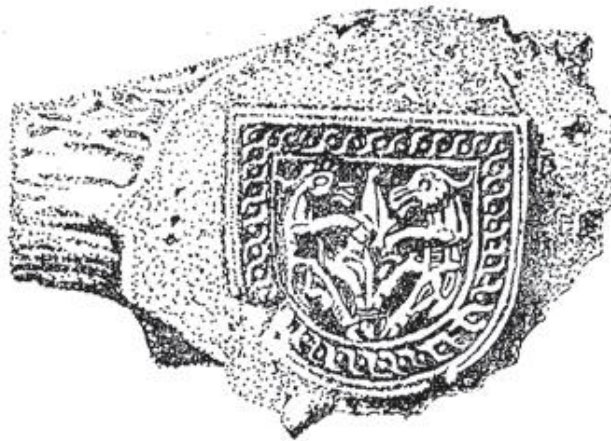
a

b

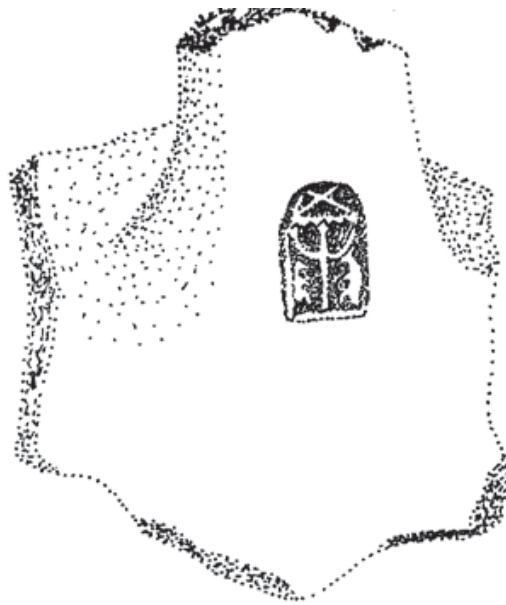

a

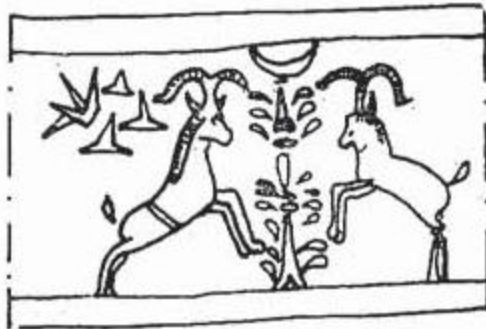

b

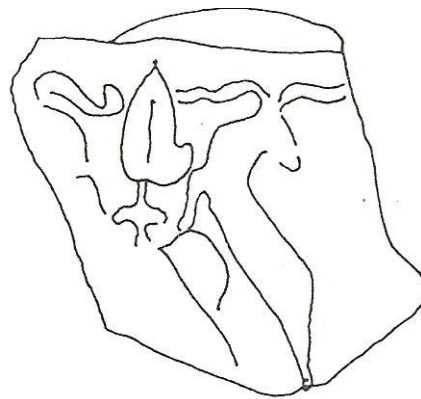

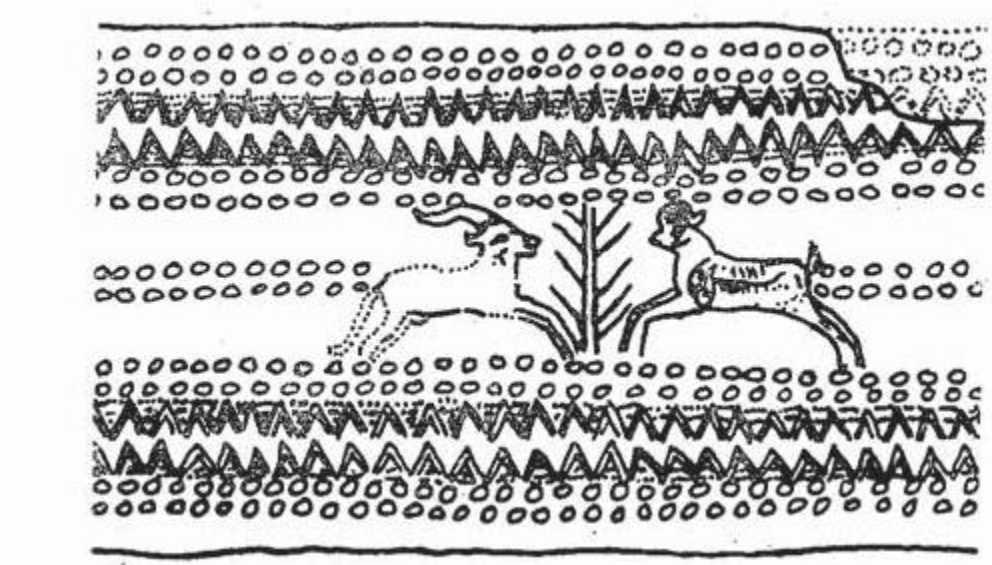
b

a

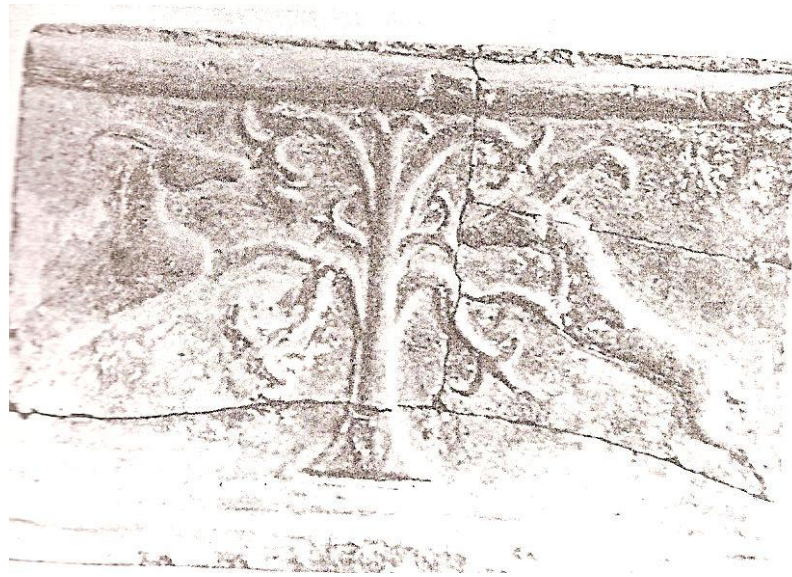
c

a

b

a

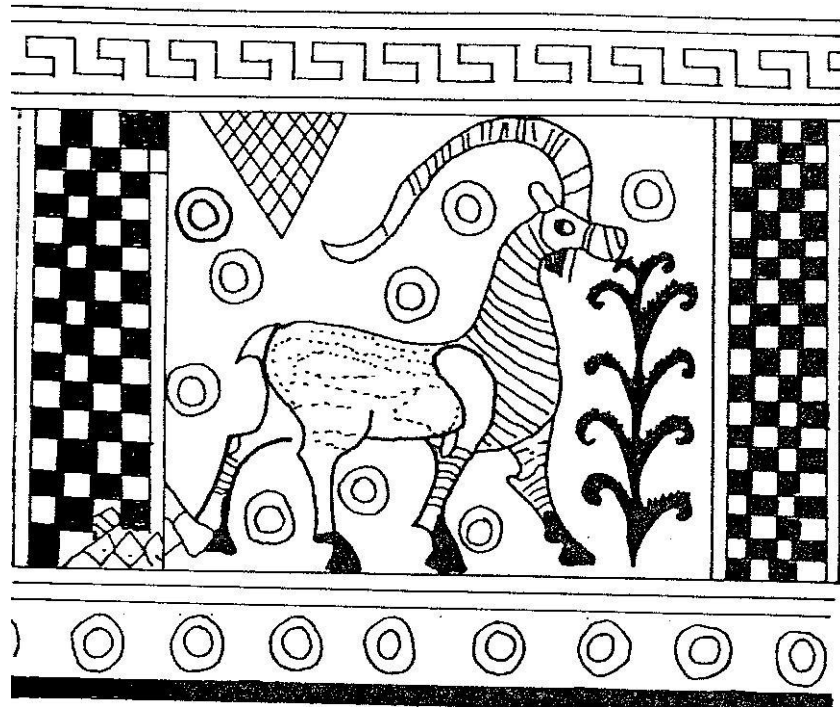
b

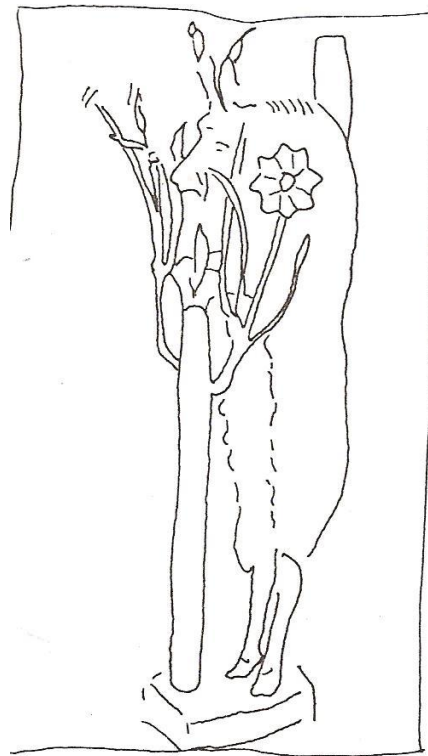
a

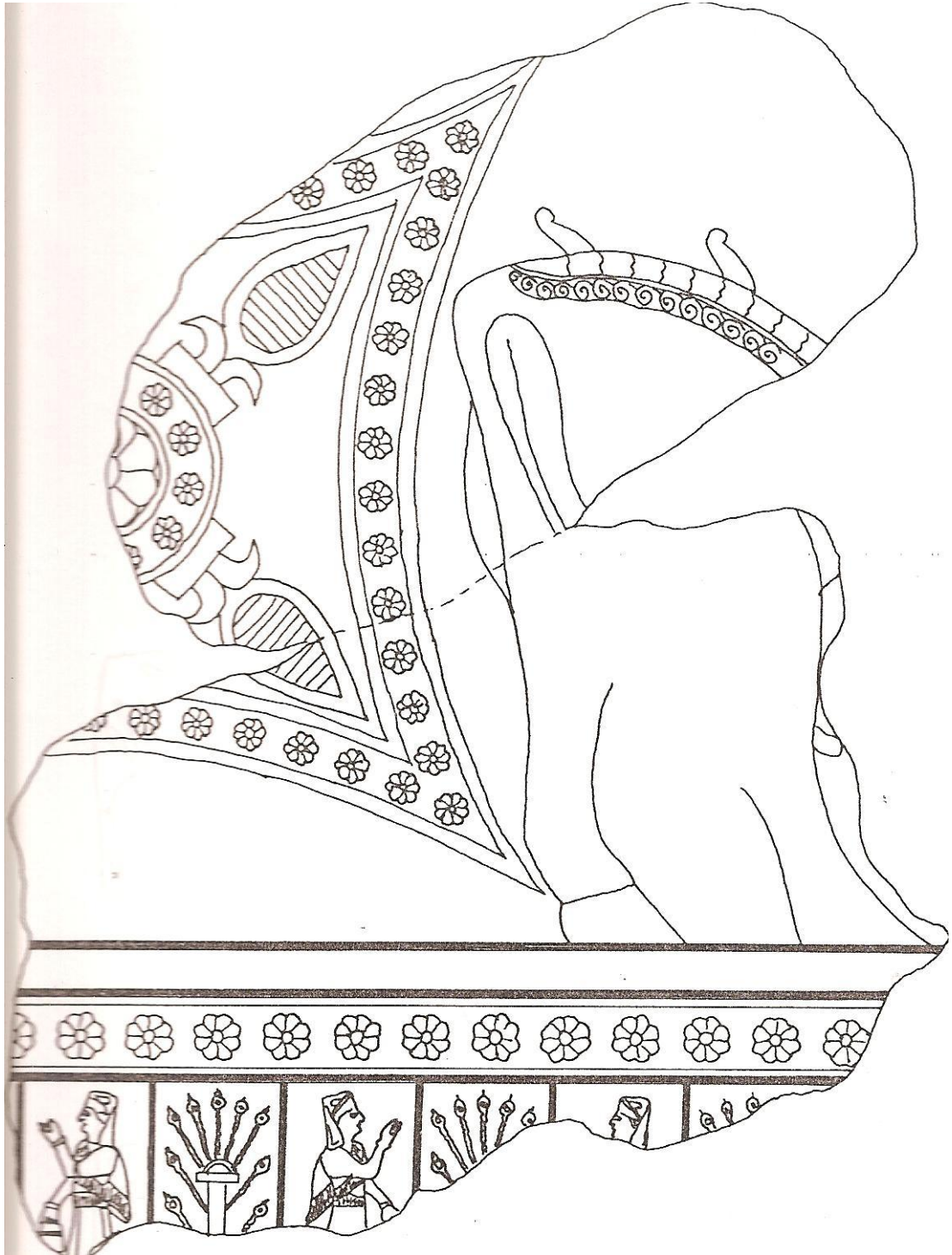
b

a

b

a

b

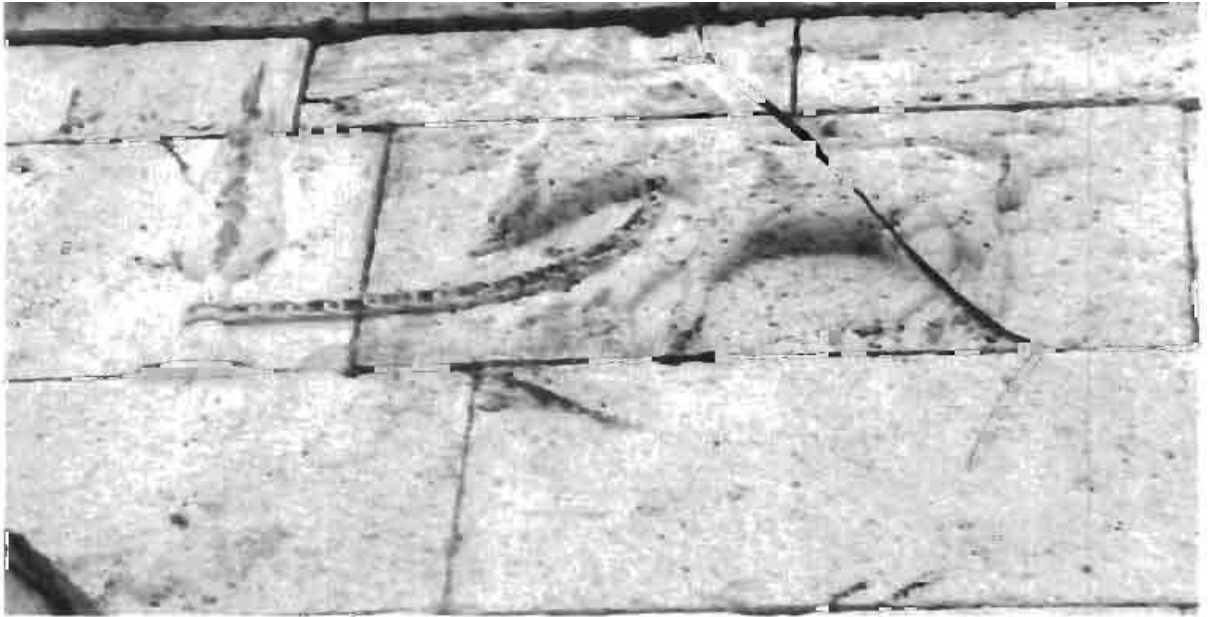

a

b

a

b
113

a

b